

	lav	høy
kv.	7,6	5,3
menn	2,4	6,2



# Tegn, tillit og troverdighet

- om rettsikkerhet for døve og hørselshemmede

→ se Weber (1971)



Terje Olsen  
Odd Morten Mjøen  
Hild Rønning  
Patrick Kermit



fritz moens  
forskningsfond

 **NTNU**  
Samfunnsforskning AS



**POLITIHØGSKOLEN**

**NORDLANDS**  
**FORSKNING**  
Nordland Research Institute

20

15

10

5

# Tegn, tillit og troverdighet

– om rettsikkerhet for døve og hørselshemmede

av

Terje Olsen  
Odd Morten Mjøen  
Hild Rønning  
Patrick Kermit

**NF-rapport nr. 11/2010**

**ISBN-nr.: 978-82-7321-600-7**

**ISSN-nr.: 0805-4460**



**POLITIHØGSKOLEN**



**REFERANSESIDE**

*- Rapporten kan også bestilles via [nf@nforsk.no](mailto:nf@nforsk.no)*

<b>Tittel</b> Tegn, tillit og troverdighet – om rettssikkerhet for døve og hørselshemmede	<b>Offentlig tilgjengelig:</b> Ja	<b>NF-rapport nr.:</b> 11/2010
	<b>ISBN nr.</b> 978-82-7321-600-7	<b>ISSN</b> 0805-4460
	<b>Ant. sider og bilag:</b> 142	<b>Dato:</b> Oktober 2010
<b>Forfattere</b> Terje Olsen, Odd Morten Mjøen, Hild Rønning og Patrick Kermit	<b>Prosjektansvarlig (sign):</b> Terje Olsen	
	<b>Forskningsleder:</b> Willy Lichtwarck	
<b>Prosjekt</b> Rettssikkerhet for døve og hørselshemmede i straffesaker	<b>Oppdragsgiver</b> Fritz Moens forskningsfond	
	<b>Oppdragsgivers referanse</b> Katrine Fyhri	
<b>Sammendrag</b> Studien omhandler sentrale aspekter ved rettssituasjonen for døve og hørselshemmede innen dagens strafferettspleie. Fokuset er rettet mot omfang av kontakten med strafferetts- apparatet, organisering og praktisering av tolking i ved politiavhør og i retten, bruken av lyd- og bildeopptak ved politiavhør og generelle rettssikkerhetshensyn. Studien bygger på intervjuer med utvalg rutinerne tegnspråktolker og et utvalg erfarne aktører i ulike deler av strafferettspleien, samt en gjennomgang av et antall straffesaker i de senere år hvor døve/hørselshemmede har vært involvert.	<b>Emneord</b> Døv Hørselshemming Funksjonshemming Politi, rett Tegnspråk Rettssikkerhet Rett til tolk <b>Keywords</b> Deaf Hard of hearing Disability Courts, Police Sign language Legal protection of rights Right to an interpreter	
	<b>Andre rapporter innenfor samme forsknings- prosjekt/program ved Nordlandsforskning</b>	

Nordlandsforskning utgir tre skriftserier, rapporter, arbeidsnotat og artikler/foredrag. Rapporter er hovedrapport for et avsluttet prosjekt, eller et avgrenset tema. Arbeidsnotat kan være foreløpige resultater fra prosjekter, statusrapporter og mindre utredninger og notat. Artikkel/foredragsserien kan inneholde foredrag, seminarpaper, artikler og innlegg som ikke er underlagt copyright rettigheter.

## FORORD

Studien vi presenterer her utgjør én i et knippe av forskningsprosjekter som er gjennomført – og for tiden fortsatt er under gjennomføring – med støtte fra Fritz Moens forskningsfond. I Norge er Fritz Moen (1941-2005) først og fremst husket som offer i det eneste kjente tilfellet av dobbelt justismord i Europas nyere historie. Da Moens gjenopptakelsessaker i 2004 og 2006 konkluderte med å frikjenne ham for de to drapene han hadde sonet mer enn 18 år i fengsel for, hadde han testamentert sin arv til Conrad Svendsen Senter og Stiftelsen Signo, hvor han levde siste del av livet. I en avtale mellom Justisdepartementet og Stiftelsen Signo ble det besluttet å opprette et fond for forskning. Formålet med fondet er å bidra til forsknings- og opplysningsvirksomhet om funksjonshemmedes stilling i rettspleien med særlig vekt på hørselshemmede og døve.

Vi vil rette en stor takk til Fritz Moens forskningsfond som har gitt oss mulighet til å gjennomføre denne studien. Vi vil videre takke alle informanter som velvillig har stilt opp, brukt av sin tid og delt med oss sine tanker og erfaringer. Vi takker også noen av våre kollegaer og støttespillere underveis; det er Berit Berg ved NTNU Samfunnsforskning, Tina Luther Handegård ved Politihøgskolen avd. Bodø og Cecilie Høy Anvik ved Nordlandsforskning.

Til Fritz Moens minne.

Bodø og Trondheim,  
2. oktober 2010

# INNHold

<b>FORORD</b> .....	<b>1</b>
<b>SAMMENDRAG</b> .....	<b>4</b>
<b>SUMMARY</b> .....	<b>9</b>
<b>1. INNLEDNING</b> .....	<b>14</b>
1.1 MÅLSETTING OG PROBLEMSTILLINGER .....	18
1.2 PERSPEKTIVER OG BEGREP .....	21
1.2.1 Funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektiv .....	21
1.2.2 Et språklig perspektiv.....	23
1.2.3 Kjønnsperspektiv.....	25
1.2.4 Aktører og oppgaver.....	28
1.2.5 Tolkers rolle .....	33
1.2.6 Perspektiver på kommunikasjon og oversettelse .....	36
1.3 TIDLIGERE FORSKNING .....	38
1.4 METODE.....	42
<b>2. TIDLIGERE DOMMER</b> .....	<b>46</b>
2.1 OM SAKSTILFANG OG NÆRMERE AVGRENSNING .....	46
2.2 KORT OM MATERIALET .....	48
2.3 SAKER FORDELT PÅ PERSONSTATUS .....	49
2.4 SAKER FORDELT ETTER KJØNN OG ALDER.....	50
2.5 RETTSNIVÅ OG TYPE SAK.....	51
2.6 HVORDAN FREMKOMMER OPPLYSINGER OM HØRSELSHEMMING? .....	53
2.7 HVA SIER DOMMENE OM TOLKENES ROLLE?.....	56
2.8 HVA SIER DOMMENE OM HENSYNTAGEN TIL HØRSELSHEMMING? .....	57
2.9 SEDELIGHETSSAKER .....	58
2.10 I HVILKET OMFANG ER DØVE OG HØRSELSHEMMEDE HENHOLDSVIS OFFER ELLER TILTALT I ULIKE TYPER STRAFFESAKER?.....	60
<b>3. TOLKENES ROLLE OG VURDERINGER</b> .....	<b>63</b>
3.1 ORGANISATORISKE FORHOLD VED TOLKETJENESTEN .....	64
3.1.1 Overordnede perspektiver .....	64
3.1.2 Monopolisering av arbeidsoppgaver og organisering av tolketjenesten.....	65
3.1.3 Tolketjenesten som fagfelleskap.....	67

3.1.4	<i>Totolksystem</i> .....	68
3.1.5	<i>Forberedelse</i> .....	69
3.1.6	<i>Samarbeid</i> .....	70
3.1.7	<i>Debriefing</i> .....	72
3.2	TOLKENES ARBEIDSMÅTER OG OPPLEVELSER I MØTE MED POLITI OG RETTSVESEN .....	72
3.2.1	<i>Tolkens eget arbeid; språklige/kommunikasjonsmessige utfordringer</i> .....	73
3.2.2	<i>Døve menneskers mulighet til å være fullverdige deltakere i saker som angår dem</i> .....	77
3.2.3	<i>Hørende aktørers oppfatninger og kunnskap om døve og hørselshemmede</i> ...	80
3.3	OPPSUMMERT .....	81
<b>4.</b>	<b>ERFARINGER I STRAFFERETTSAPPARATET .....</b>	<b>85</b>
4.1	NOEN SAMMENFATTENDE INNTRYKK FRA INTERVJUENE.....	86
4.2	NORMER OM LIKHET .....	87
4.3	TEMATISERINGEN AV HØRSEL .....	93
4.4	BRUK AV TOLK, SETT FRA POLITIET OG PÅTALEMYNDIGHET .....	99
4.5	BRUK AV LYD- OG BILDEOPPTAK .....	104
4.6	KUNNSKAP OM DØVHET, TEGNSPRÅK .....	108
4.7	KJØNNSFORSKJELLER .....	114
4.8	HENSYN OG SÆRLIGE TILPASNINGER .....	121
4.9	OPPSUMMERT .....	125
<b>5.</b>	<b>OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE KOMMENTARER .....</b>	<b>127</b>
	<b>REFERANSER .....</b>	<b>138</b>

## SAMMENDRAG

Målsettingen i vår studie har vært å utvikle et begynnende kunnskapsgrunnlag omkring sentrale aspekter ved rettssituasjonen for døve og hørselshemmede innenfor dagens strafferettspleie. Vi har satt opp tre overordnede problemstillinger for prosjektet: a) I hvilket omfang er døve og hørselshemmede offer eller tiltalt i straffesaker? b) I hvilken grad – og eventuelt på hvilke måter – reflekteres det at en person er døv eller hørselshemmet i de ulike ledd av straffesakskjeden? c) Møter døve og hørselshemmede særlige barrierer når det gjelder å anmelde eller vitne i rettssaker – og møter de særlige barrierer som tiltalte?

Vi har studert disse spørsmålene med utgangspunkt i fire teoretiske perspektiver: 1) funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektiv, 2) språklig perspektiv, 3) kjønnsperspektiv og 4) rettssikkerhetsperspektiv. Den metodiske tilnærmingen har vært personlige, semi-strukturerte, åpne intervjuer med et utvalg rutinerne tegnspråktolker og et utvalg erfarne aktører i ulike deler av strafferettspleien. I tillegg har vi analysert dommer i et antall straffesaker fra de senere år hvor døve/hørselshemmede har vært involvert enten som tiltalt, fornærmet eller sentralt vitne. Materialet er systematisert og analysert på bakgrunn av de problemstillingene over. Slik tittelen antyder, kan begrepene "tegn", "tillit" og "troverdighet" stå som samtlende for de spørsmål og temaer vi tar opp.

**Tegn** viser i denne sammenheng til døve både som en språklig minoritet, og som personer med kommunikative problemer i forhold til majoritetssamfunnet og rettsapparatet. Også for tunghørte vil kommunikative problemer være gjeldende i møte med politi, påtalemyndighet og domstolene. Sett under ett tyder materialet på at døve/hørselshemmede i mindre grad enn befolkningen generelt er involvert i straffesaker, enten det er som fornærmet, tiltalt eller vitne. Dette kan skyldes flere ting, a) hørselshemming/døvhhet omtales ikke i dommene, b) færre saker behandles i lagmanns- og høyesterettsnivå, og c) færre saker anmeldes til politiet.

I dette bildet har tegnspråktolkene en svært viktig rolle. Dagens tegnspråktolking er en statlig monopolisert tjeneste som tilbys gjennom NAVs hjelpemiddelsentral, basert på kvalifikasjoner gjennom egne utdanninger, med klare profesjongrensener og et faglig felleskap omkring de oppgavene de er satt til å løse. Dette gjør at tolketjenesten er i posisjon til å sette klare betingelser for sine tolkeoppdrag. Så langt det er praktisk mulig sender man minst to tolker når politiet eller rettsvesenet bestiller tolk (totalksystemet). Den vanligste arbeidsfordelingen er at tolkene bytter på å utføre tolkingen i intervaller på rundt femten minutter. Den tolken som ikke aktivt tolker har ikke pause, men monitorerer kollegaens arbeid for å passe på at alt blir oversatt. I forbindelse med tolking i retten forlanger tolkene tilgang til de aktuelle dokumenter på forhånd, samt tid til forberedelse. Tolkene understreker betydningen av dette for kvaliteten på tolkingen. Totalksystem innebærer en faglig utvikling som utvilsomt høynere kvaliteten på tjenestene som ytes når det tolkes for politi og rettsvesen.

Innen tegnspråk finnes det ikke i dag et godt utviklet begrepsapparat for det juridiske språkdomenet. Det innebærer at tolkene i mange tilfeller må finne løsninger på dette der og da i den konkrete situasjonen. Det er heller ikke alltid at tolkene selv forstår alt som blir sagt i retten, og ikke i alle tilfeller klarer tolkene å formidle hva som er personens utsagn og hvordan dette er farget av tolkens oversettelse.

**Tillit** er et relasjonelt begrep, som i denne sammenhengen viser til forholdet mellom døve/hørselshemmede og strafferettsapparatet. Materialet fra dommene og enkelte av intervjuene kan tyde på at døve og hørselshemmede har en viss motstand for å henvende seg til politiet når det gjelder å anmelde et forhold. Det kan eksempelvis være fordi man opplever det som slitsomt eller vanskelig. Slik annen forskning tidligere har påpekt, synes det å være spesielt store mørketall når det gjelder å anmelde seksuallovbrudd. Dette tyder på at det i praksis er en barriere for å anmelde et forhold.

Vi har i vårt materiale eksempel på at politiet i ett tilfelle har gjort avhør av en mistenkt døv mann uten å bruke tolk, og der tilståelse kom i dette avhøret. Opplysninger gitt av den avhørte under slike forhold ble behandlet med den



samme gyldighet som alle andre opplysninger i saken. Et politiavhør eller en hovedforhandling er en arena der samhandlingen foregår på hørendes premisser.

Aktørene i politi, påtalemyndighet og domstolene uttrykker en stor tillit og tiltro til den jobben tolkene gjør. Tolkene oppfattes som profesjonelle, ryddige og dyktige i sin virksomhet, både i samarbeid med politi, påtalemyndighet og domstol. Det er enkelt å kontakte tolketjenestene. Tolketjenestene kjenner sin rolle og de opptrer med en autoritet i de situasjoner de er involvert i. Tolkene ser ut til å ha en stor respekt blant våre informanter. Dette kan ses i sammenheng med den organisering og profesjonalisering som har skjedd innen dette feltet. Dette er likevel en viss fare forbundet med en for stor grad av tillit til tolkenes virksomhet. En ureflektert tiltro til at tolken uten videre kan utligne det som er av kommunikative skiller mellom de partene som snakker sammen, reduserer samtidig muligheten for å se at tolkingen innebærer et element av fortolkning.

**Troverdighet** er også et relasjonelt begrep, som i denne sammenheng viser til den pålitelighet og tiltro aktører i strafferettsapparatet tilskriver døde og hørselshemmede personer, enten det er som fornærmede, vitner eller mistenkte/tiltalte eller domfelte i en straffesak. Fra tidligere forskning vet vi at vitnets troverdighet i mange tilfeller er svært viktig ved domfellelse i en sak. I overgrepssaker hvor objektive bevis vanligvis er fraværende, blir det ofte slik at ord står mot ord. Domstolene har ikke noe vitenskapelig grunnlag for å skille mellom sanne og usanne forklaringer, og må således basere seg på en skjønnsmessig vurdering av påliteligheten av det enkelte utsagn og troverdigheten til det enkelte vitne, sammenholdt med øvrige bevis i saken. Tolkene gir uttrykk for at det er vanskelig å gjenskape riktig uttrykk i de tolkede utsagnene, og mener det er mulighet for at dette kan påvirke tilhørernes oppfatning av den tolkede personen, både når det gjelder troverdighet og i forhold til følelsestilstand og andre ting som oppfattes gjennom intonasjon og språkføring.

Blant informantene hos politiet og statsadvokaten var det åpenbart at Riksadvokatens retningslinjer om bruk av lyd- og bildeopptak ved avhør av "sårbare personer" (og avhør med døvetolk) fra 2009 var godt kjent. Et gjennomgående inntrykk er at aktører innen politi- og rettsvesen har stor tiltro til

de nylig innførte retningslinjene for bruk av lyd- og bildeopptak. Selv om retningslinjene har kun har virket kort tid, gir våre informanter uttrykk for at erfaringene så langt er at dette innebærer bedre rettssikkerhet for de personer som avhøres på denne måten. Den generelt store tiltroen til at teknologien med bruk av lyd-/bildeopptak skal løse en rekke av de usikkerhetsmomentene som er knyttet til avhør av fremmedspråklige, døve og andre personer som politiet av ulike grunner ikke kan kommunisere direkte med, kan imidlertid også innebære en fare for å overse den avhørtes mer grunnleggende utfordringer i forhold til majoritetssamfunnet når det gjelder språkforståelse, generelle ferdigheter i norsk talespråk eller generell samfunnsforståelse.

Tolker beskriver en kunnskapsdiskrepans mellom det de oppfatter om døve tolkebrukere og det de tror de andre aktørene innen politi- og rettsvesen oppfatter. Rettens aktører mangler kunnskaper om hvordan mange døve har vokst opp, språk, skoleforhold, forhold til den biologiske familien eller utfordringene døve har med å få samme informasjon som hørende mennesker. Når døve mennesker kommer i kontakt med politi og rettsvesen, er det ingen selvfølge at aktørene hos politiet eller i retten skal anstrenge seg for å bygge bro over språklige og kulturelle barrierer. Derimot vil en døv måtte mobilisere det vedkommende har av tospråklig og tokulturell kompetanse for å komme politiet og retten i møte.

Etter hva vi kjenner til benyttes det pr i dag vanligvis ikke sakkyndigkompetanse i saker som involverer døve eller hørselshemmede i egenskap av at de involverte er døve/hørselshemmede. I enkelte tilfeller har vi eksempler på at tolkene under rettsbehandlingen i praksis kan komme inn i en slags rolle hvor hun eller han i tillegg til tolkeoppgaven blir bedt om å forklare trekk ved tegnspråk eller sosiale/kulturelle trekk ved døvemiljøet. I denne sammenheng kan det være relevant å vurdere muligheten for å utpeke ett eller flere regionale eller nasjonale sakkyndig kompetansemiljøer som kan benyttes av retten når det gjelder å forklare generelle trekk ved hva det vil si å være døv eller alvorlig hørselshemmet. Dette vil særlig kunne være aktuelt i alvorlige straffesaker. Spørsmålet om bruk av sakkyndig kompetanse om døvhet og hørselshemming knytter dermed an til hvilket forståelsesgrunnlag retten vil legge til grunn i behandlingen av den

konkrete sak man skal ta stilling til, men også hvilke likhetsidealer som til enhver tid er dominerende innen et saksområde.

## SUMMARY

The aim of our study was to develop an incipient knowledge basis for key aspects regarding the legal situation of deaf and hard of hearing people within the current criminal justice administration system in Norway. The three overriding objectives for the project has been to establish:

- a) The extent to which deaf and hard of hearing people are victims or accused in legal proceedings,
- b) The extent to which, and if applicable in which ways, an individual's status as deaf and hard of hearing is reflected in the various areas of the judicial system,
- c) Whether deaf and hard of hearing people encounter particular barriers with regard to reporting cases or giving evidence in legal proceedings, and whether they encounter any particular barriers as the accused.

We studied these issues from four theoretical perspectives, namely from the perspective of:

- 1) The disabled and accessibility,
- 2) Language,
- 3) Gender and
- 4) Legal protection.

The methodical approach took the form of personal, semi-structured, open interviews with a selection of experienced sign language interpreters and a selection of experienced actors in various areas of the criminal law administration system. We also analysed decisions made by court in a number of legal cases from recent years involving the deaf and hard of hearing people as accused, injured parties or as key witnesses. The material was systemised and analysed against a background of the issues outlined above. As the title indicates, the concepts "signs", "confidence" and "credibility" are to be regarded as a unifying feature of the issues and topics we address.

In this context the concept of signs refers to deaf people as both a linguistic minority, and as individuals with communicative problems in relation to the majority society and the judicial apparatus. Similarly, hard of hearing people will also experience communicative problems in encounters with the police, prosecuting authorities and courts. Viewed as a whole, the material indicates that the deaf/hard of hearing people are involved in fewer legal cases than the population as a whole, whether as the injured party, accused or witness. This can be attributed to several factors including the fact that:

- a) Hearing impairments/deafness is not referred to in the courts,
- b) Fewer cases are reviewed at high court and highest instance level, and
- c) Fewer cases are reported to the police.

Against this backdrop sign language interpreters play an important role. Sign language interpretation in Norway is currently a state monopolised service offered through the Norwegian Labour and Welfare Administration's (NAV's) Centre for Assistive Technology. There is a clear division of tasks and responsibilities and a professional unity concerning the assignments the organisation is assigned. This means that the interpretation service is in a position to establish clear conditions for its assignments. As far as is practical, at least two interpreters are sent when the police or judicial system requests an interpreter. The most common allocation of duties is for the interpreters to alternately interpret in intervals of around fifteen minutes. The interpreter who is not actively interpreting does not take a break, but monitors his/her colleague's work to ensure that everything is translated. When due to interpret in court, the interpreters demand access to the relevant documents in advance, as well as time to prepare. The interpreters stress the importance of this for the quality of interpretation. As a professional development, the implementation of the dual interpreter system has undoubtedly raised the quality of the interpretation services performed for the police and judicial system.

Sign language currently has no well developed concept apparatus for dealing with legal terminology. Consequently, in many cases interpreters have to find solutions to problems then and there and then adapt these to the specific situation.

Interpreters may also not always understand everything that is said in court and do not in all cases manage to convey what is the individual's statement and how this is coloured by the interpreter's own "reading" of the situation.

Confidence is a relational concept, which in this context refers to the relationship between the deaf/hearing-impaired and the criminal law apparatus. The material from the courts and some of the interviews would appear to indicate that the deaf and hearing-impaired show a certain reluctance to turn to the police to report an issue. This may, for example, be because such is regarded as troublesome or difficult. As revealed in earlier research, a particularly high proportion of victims of sexual crimes do not report transgressions. This indicates that there are barriers to reporting issues in practice.

The relevant actors in the police, prosecuting authorities and courts express great confidence and faith in the work performed by the interpreters, who are regarded as professional, organised and good at their job in collaboration with the police, the prosecuting authorities and courts. It is easy to contact the interpreting services. Its members know their role and act with authority in the situations in which they are involved. The interpreters would appear to enjoy major respect among our respondents. This is probably attributable to the process of organisation and professionalisation that has been implemented in this field. Nonetheless a certain risk attaches to attributing too great a degree of confidence to the interpreter's work. An unquestioning faith that the interpreter will effortlessly be able to resolve anything in the way of communicative differences between the conversing parties simultaneously reduces the opportunity of registering that sign language interpretation involves an element of personal interpretation on the part of the interpreter.

Our material contained one example of the police questioning a deaf suspect without using an interpreter, during which a confession was made. The information given by the questioned under such conditions was treated with the same validity as all other evidence in the case. Police questioning or main hearings are an arena where intercourse takes place on the hearing's terms.

Credibility is also a relational concept, which in this context refers to the reliability and confidence actors in the criminal justice apparatus ascribe to the deaf and hearing-impaired, whether as the injured party, witness or suspected/accused or as the recipient of judgements in legal proceedings. Previous research shows that in many cases the witness's credibility is extremely important when judgement is being passed in a case. In cases of sexual transgressions, where objective evidence is normally lacking, it is often a case of one person's word against another's. The courts have no scientific basis for differentiating between true and untrue explanations and must therefore use their discretion in assessing the reliability of individual statements and the credibility of individual witnesses in conjunction with other evidence in the case. The interpreters relate that it is difficult to replicate a correct expression in the interpreted statements and believe that there is thus a possibility of this impacting the audience's perception of the person being interpreted, both in terms of credibility and in relation to emotive and other matters conveyed through intonation and method of delivery.

It was evident among the respondents in the police and the Public Prosecutor's service that the Director of Public Prosecution's guidelines (2009) on the use of audio and video recordings in questioning of "vulnerable individuals" (and questioning using an interpreter for the deaf) were well known. A widespread impression is that actors within the police and judicial system have major confidence in the introduction of new demands for the use of audio and video recordings. Even though the guidelines have only been in force for a short time, our respondents stated that in their experience to date these entailed improved legal protection for the people who are questioned in this way. The general considerable confidence that technology involving the use of audio/video recordings will resolve a range of elements of uncertainty concerning the questioning of non-native speakers, the deaf and other people with whom the police cannot communicate directly for other reasons could, however, also involve a risk of neglecting the more basic demands of the person being questioned in relation to the majority society with regard to linguistic understanding, general spoken Norwegian skills or general understanding of society.

Interpreters speak of a knowledge gap between what they perceive about users of interpreters for the deaf and what they believe the other actors within the police and judicial system perceive. There is a lack of knowledge among actors in the legal system regarding how a great number of deaf people have grown up, their language, school conditions, relations with their biological family and the challenges deaf people face in obtaining the same information as people who can hear. When deaf people come into contact with the police and judicial system, it cannot be taken for granted that the police or individuals in the judicial system will make an effort to find ways round linguistic and cultural barriers. On the other hand deaf people have to call on all the resources they possess in terms of bilingual and bicultural competence in order to deal with the police and courts.

As far as we know professional expertise is currently not normally applied in cases involving deaf or hard of hearing people by virtue of the fact that those involved are deaf or have a hearing-impairment. In some cases we found examples of interpreters in legal proceedings in practice also being asked to explain general features regarding sign language or general social/cultural features concerning the deaf community in interpreting assignments. In this context it could be relevant to assess opportunities to appoint one or several regional or national expert resource pools that could be used to explain general features regarding the implications of being deaf or suffering from a serious hearing impairment. This could be particularly relevant for serious legal cases. The question of using expert competence on deafness and hearing impairments thus relates not only to which understanding basis the courts wish to apply to assess the relevant case on which a ruling is to be made, but also to which kind of equality norms which dominate within a subject area at the time.



## 1. INNLEDNING

Utredningen *Fritz Moen og norsk strafferettspleie* (NOU 2007:7) søker å finne svar på hva som gikk galt da den uskyldige Moen ble dømt som dobbeltmorder og voldtektsmann. I utvalgets konklusjoner har man analysert et stort historisk kompleks av hendelser og funnet mange medvirkende årsaker, men man avviser språk- og kommunikasjonsbarrierer som én av disse. Utvalget finner ikke "grunn til å tro at misforståelser var årsaken til de mange tilståelsene under politiavhørene. Utvalget finner det [heller] ikke tvilsomt at Moen forsto at de forklaringene han ga, kunne resultere i domfellelse og en alvorlig straffereaksjon."(NOU 2007:7 side 318).

I Trondheim politikammers rapporter av avhørene av Fritz Moen, 7. til 16. oktober 1977, er Moens første tilståelse av drapet på Torunn Finstad beskrevet i følgende passasje av forhørslederen Sjur Aarhun:

Siktede Fritz Yngvar Moen v/Aarhun.

Rapportskriveren: Ved 15-tiden i dag, søndag 9.10.77 ble siktede sulten. Han hadde lyst på middag. Politibetjent Sørforsli gikk ut for å ordne med maten. Da Sørforsli var ute for å gjøre dette, gikk jeg frem til siktede, bøyde meg ned for at han skulle kunne lese på munnen og sa til siktede: "Kan du høre hva jeg sier nå?" Siktede nikket på hodet og sa "ja". Jeg sa da: "Det er så mye bedre for deg å fortelle sannheten, du vil føle en lettelse etterpå". Siktede nikket på hodet, han var enig i dette. Jeg sa: "Jeg tror du drepte henne, det er vel mye bedre å fortelle det, hvis du har gjort det, vil du ikke fortelle meg hvordan?" Siktede nølte, og jeg gjentok spørsmålet, helt sakte. Han nikket da på hodet og sa: "Jeg vil fortelle det etter middag". Jeg sa da: "Er du enig i at du drepte henne?"  
" Han nikket med hodet og sa "Ja". Jeg sa "Vi venter til etter middag så kan du fortelle hvordan du gjorde det". Siktede nikket med hodet.

Siktede hadde hele tiden på seg sitt høreapparat.

SAA

Siktede benektet etter middag å ha drept Torunn Finstad. Det var han selv som husket navnet. Han har lest om dette i avisene.

(NOU 2007:7 s. 436)

Det firesiders referatet av denne søndagens avhør avsluttes ellers med følgende to setninger:

Gjennomlest og vedtatt. Han forstår alt som er skrevet.  
(Ibid.)

Tekstens sjanger kjennetegnes av en blanding av direkte tale og resymerende gjengivelser og er enda i dag rådende for måten avhørsreferater skrives. For den som er ukjent med rettsapparatets virkemåte er det en viktig saksopplysning at tilståelser i avhør er noe det legges svært stor vekt på i rettslig sammenheng. Man vil alltid bli konfrontert med en avgitt tilståelse, også dersom man trekker den tilbake. Videre vektlegges tilståelser mer jo større nærhet i tid det er mellom tilståelsen og forholdet tilståelsen gjelder. For Moens vedkommende var denne tilståelsen en viktig årsak til at han, mens han levde, ikke fikk gjenopptatt Finstad-saken, men bare fikk oppleve å bli frikjent for det andre drapet han var dømt for.

Utvalget som har analysert forhørsprotokollen har altså ikke funnet noen grunn til å mene at tilståelsen som er gjengitt ovenfor berodde på en misforståelse av kommunikativ art. Tvert imot legger utvalget til grunn at Moen måtte ha skjønt rekkevidden av hva han gjorde. En analyse som vektlegger saksopplysningene i forhørsprotokollen noe annerledes vil kunne antyde andre muligheter:

**1) Å avhøres med eller uten tolk**

Politibetjent Sørforsli hadde døde foreldre. Han ble dermed beordret til å fungere som tolk for Fritz Moen da denne ble innkalt til avhør høsten 1977. Vi vet lite om

Sørforslis kvalifikasjoner som tolk. Spørsmålene om denne tolkens profesjonalitet, yrkesetikk og uavhengighet (Kermit 2007) er imidlertid viktige – og også kanskje avgjørende her – for da den skjebnesvangre tilståelsen avlegges er tolken – som det fremgår av teksten – ute og henter middag. Tilståelsen avlegges altså uten tolk i en samtale som foregår på norsk talespråk, et språk Fritz Moen ikke bare ikke hørte, men et språk han etter alt å dømme hadde dårlige kvalifikasjoner i.

## **2) Språkkompetanse**

Moen var norsk statsborger og var født og oppvokst i Norge, men det språket som de fleste nordmenn snakker var etter alt å dømme et *fremmedspråk* for Moen. Moen hadde vokst opp på en døveskole og der utviklet språktilhørighet til den norske språkminoriteten som snakker norsk tegnspråk. Dette språket er grammatikalsk sett mer forskjellig fra norsk talespråk enn fransk eller tysk. Det er et nasjonalt minoritetsspråk som bare snakkes i Norge av et sted mellom fire- og titusen (sikre tall finnes ikke) mennesker. Mange av disse menneskene (men slett ikke alle) har større eller mindre hørselsnedsettelse (Grønlie 2005).

Det fremgår flere steder i den foreliggende utredningen at Fritz Moen i kritiske faser av sakens gang ikke ble spurt ut på norsk tegnspråk og heller ikke selv fikk anledning til å svare på norsk tegnspråk.

## **3) Kommunikative strategier**

Et interessant aspekt ved teksten som Sjur Aarhun førte i pennen er at den fremstår som et lærebokseksempel på hvordan lite funksjonelle samtaler mellom hørende og døve/tunghørte kan arte seg. Aarhun bøyer seg først svært nær Moen. Han tror dette vil sikre munnavlesning. Munnavlesning er svært krevende. Selv de absolutt dyktigste vil bare kunne oppfatte fonemer som artikuleres fremme i munnen. Det som artikuleres lengre bak er man henvist til å gjette eller slutte seg til ut fra talekonteksten, noe som ikke minst forutsetter at man har god kompetanse i det talte språket man avleser. Aarhun spør så Moen om han kan høre ham, noe Moen svarer "ja" på. Vi vet ikke hvor mye hørsel Moen hadde med sitt høreapparat, men det gjelder generelt at høreapparatbrukere ikke har spesiell

nytte av at noen snakker nært inntil apparatets mikrofon, i noen tilfeller kan det tvert imot forverre muligheten til oppfattelse.

Hvorfor svarer Moen ja? Forskning dokumenterer at det å si "ja?/!" med en intonasjon som overlater til den andre å avgjøre om man svarer spørrende eller bekræftende var en strategi et tunghørt barn brukte hele tiden i situasjoner hvor barnet ikke oppfattet det som ble sagt (Kermit 2010). Dette er også kjent fra annen forskning. En plausibel forklaring på fenomenet er at den som er hørselshemmet – som alle andre – har et behov for å levere en selvpresentasjon som kompetent og dermed ofte vil prøve å skjule sitt stigma (Goffman, 1968). At Moen svarte ja betyr dermed slett ikke å bety at han faktisk hørte men at han brukte en tilvendt strategi som han opplevde som funksjonell i møtet med hørende som snakket til ham. Fortsettelsen kan fortolkes i tråd med dette. Når Aarhun forsetter med *"Det er så mye bedre for deg å fortelle sannheten, du vil føle en lettelse etterpå"* nøyer Moen seg med bare å nikke. Endelig kommer så en lang og temmelig komplisert uttalelse: *"Jeg tror du drepte henne, det er vel mye bedre å fortelle det, hvis du har gjort det, vil du ikke fortelle meg hvordan?"* Her nøler Moen og Aarhun gjentar *"helt sakte"*. Igjen er det en feilaktig slutning at det som sies langsomt automatisk er klarere enn det som sies i normalt tempo, like fullt er det rimelig å tolke teksten dit hen at Moen nå er på vakt, for han tyr til en annen strategi: *"Jeg vil fortelle det etter middag"*. Det er ikke urimelig å tolke dette som Moens helt forståelige forsøk på å signalisere at han vil vente til tolken – Sørforsli – er på plass igjen før han våger å si mer. På dette punktet legges imidlertid tilståelsen i munnen på ham: *"Er du enig i at du drepte henne?"* At Moen nikker og igjen sier ja i full bevissthet om hva han nå svarer på er kanskje ikke mer sannsynlig enn det motsatte. Straks tolken er på plass benekter han at han har tilstått.

#### **4) Hermeneutiske aspekter**

Forhørets fremstilling er sterkt preget av tanken på kommunikasjon som noe som kontinuerlig løper frem og tilbake mellom en avsender og en mottaker. En slik kommunikasjonsmodell utfordres av nyere forskning som i høyere grad legger vekt på at kommunikasjon er å skape mening i fellesskap (Svennevig 2009). Jo større utfordringer man står overfor i forhold til det å få til kommunikasjon, jo

større er risikoen for at man ikke lykkes i å oppnå å skape dette felles produktet. I Aarhuns tekst er det dermed Aarhuns versjon av hva slags mening som ble skapt leseren stilles overfor, og forfatteren viker heller ikke tilbake for å gi sin egen versjon eksplisitt tilkjenne, Han skriver for eksempel at Moen "var enig i dette".

Det er ikke et poeng i denne fremstillingen å fremsette den bastante påstanden at fortolkningen som antydes her representerer en riktigere forståelse av hva som lå til grunn for Moens tilståelse enn den forståelsen som for eksempel NOU 2007:7 legger til grunn. Målet er derimot å problematisere for eksempel en kommunikasjonsforståelse som ikke tar inn over seg hvilket komplekst samspill en samtale er, og belyse utfordringer som bør vies oppmerksomhet. Slike profesjons sosiologiske og språklige perspektiver er det dette prosjektet sikter mot å ta for seg.

## **1.1 MÅLSETTING OG PROBLEMSTILLINGER**

Denne forskningsrapporten drøfter ulike sider ved døve og hørselshemmedes møte med dagens politi og rettsapparatet i nyere tid. Når vi innledningsvis har rettet blikket mot Moen-saken er dette både fordi den viser alvoret i de problemstillingene vi drøfter, men også fordi det som omtales i avsnittet over på enkelte måter fortsatt har relevans for dagens rettsituasjon. Rapporten oppsummerer resultatene fra en flerfaglig studie gjennomført som et forskningssamarbeid mellom samfunnsvitenskap, juss, tolkevitenskap og filosofi, med forskere fra Nordlandsforskning, Høgskolen i Sør-Trøndelag, Politihøgskolen i Bodø og NTNU Samfunnsforskning. Studien er gjennomført med midler fra Fritz Moens forskningsfond, opprettet med midler fra erstatningsoppgjøret etter Fritz Moen.

Målsettingen med prosjektet har vært å utvikle et begynnende kunnskapsgrunnlag omkring sentrale aspekter ved rettsituasjonen for døve/hørselshemmede innenfor dagens strafferettspleie. I denne rapporten drøfter vi dette med bakgrunn i skriftlig materiale fra tidligere dommer, samt intervjuer med erfarne tegnspråktolker og aktører i strafferettspleien. Vi har også tatt sikte på å

utkrystallisere noen sentrale problemstillinger og problemområder for videre forskning på feltet. Vi har gjort dette ved å gjennomgå saksdokumenter og sammenstille erfaringer og vurderinger fra erfarne aktører i ulike deler av strafferettspleien. Vi anser et slikt kunnskapsgrunnlag som et nødvendig skritt på veien mot å videreutvikle dette feltet.

Gjennomgangen av straffesakene mot Fritz Moen (NOU 2007:7) viste med tydelighet at ivaretagelse av rettsikkerhet for personer i en utsatt/sårbar posisjon har avgjørende betydning for utfall og domsslutninger. I etterkant av granskningskommisjonens konklusjoner arrangerte Justisdepartementet og Politihøgskolen et idéseminar hvor flere forskere og fagmiljøer var representert (Justisdepartementet 2007). Seminaret konkluderte med å påpeke et behov for økt kompetanse og kunnskap innen flere områder i strafferettspleien. En gjennomgående konklusjon var behovet for økt kunnskap om ivaretagelsen av rettsikkerhet for særlig sårbare grupper. Fra både norsk og internasjonal forskning vet vi at det er flere utfordringer knyttet til å ivareta rettsikkerhet for personer som av ulike grunner er i en sårbar posisjon. Når det gjelder døve og hørselshemmede mer spesifikt, viser foreløpige litteratursøk om dette emnet at tilfanget av forskningsbasert kunnskap er relativt begrenset, også når det gjelder internasjonal forskning. (En kort oppsummering av dette er gitt under neste punkt.)

Forskningsstrategien i vårt prosjekt har fulgt tre ulike retninger:

- i. Vi har foretatt en systematisk gjennomgang av rettsdokumenter fra et antall straffesaker i de senere år, i saker hvor døve/hørselshemmede har vært involvert, enten som tiltalt, offer eller sentralt vitne. Fokuset i denne delen av studien har primært vært å etablere en oversikt over antall og type saker, måten døve og hørselshemmede er involvert og utfallet av slike saker. I domsmaterialet har vi til en viss grad også sett på hvordan opplysninger om døvhet/hørselshemming fremkommer i dommene, og hvilken vekt, hensyn og plass slike opplysninger gis av domstolene under hovedforhandling og straffeutmåling.

- ii. Vi har intervjuet et utvalg rutinerne tegnspråktolker. Fokuset i denne delen av prosjektet har vært knyttet til tolkens rolle i politiavhør og rettssaker. Eksempelvis har det dreid seg om hvilke roller og funksjoner tolkene i praksis tilkjennes når det gjelder strafferettslige og straffeprosessuelle forhold, og eventuelt hvilke praktiske utfordringer som kan oppstå i forbindelse med bruk av tolk i disse sammenhengene. Her handler det både om sosiale aspekter, språklige aspekter og de rettslige aspektene knyttet til tolkenes rolle.
  
- iii. Vi har dessuten intervjuet et uvalg av aktører i ulike deler av strafferettspleien. Alle informantene har erfaring fra konkrete saker hvor personer som er døve eller har en alvorlig hørselshemming har vært involvert. I denne delen av studien har vi vært opptatt av å forstå hvordan disse aktørene har vurdert de sakene de har jobbet med og hvilke erfaringer og vurderinger de har gjort seg på bakgrunn av disse sakene. Her har det blant annet vært av interesse å undersøke hvorvidt politiet og påtalemyndigheten eventuelt gjør særlige vurderinger og håndteringer i saker hvor døve/hørselshemmede er involvert, og hvorvidt man i retten tar særlige hensyn i bedømming av vitners troverdighet under hovedforhandlingene og i de tilfeller hvor det er snakk om utmåling av straff.

Prosjektet er avgrenset til å fokusere på den type saker som hører inn under strafferetten. Avgrensingen har sammenheng med målsettingen i prosjektet, hvor vi har forsøkt å holde hovedfokuset på de prinsipielle sidene ved døve/hørselshemmede personers posisjon i straffeprosessene. Selv om det trolig også vil være interessante trekk ved flere av sivilsakene, har hensikten med denne avgrensningen vært å unngå stort og smått av sivile tvistesaker.<sup>1</sup> De videre

---

<sup>1</sup> I sivile saker vil partene i saken være dem konflikten står mellom, normalt to private parter. I straffeprosessen har man derimot påtalemyndigheten som part på den ene siden, og tiltalte på den andre siden. Det er påtalemyndigheten, med den kompetanse og de ressurser den har, som må bevise at tiltalte er skyldig. I sivile saker derimot, er det partene, som, med eller uten juridisk bistand fra advokat, må føre bevis for sin påstand. Utfordringene i forhold til å få frem faktum vil trolig være de samme, men det er ikke gitt at konsekvensene av tap eller seier i en sivil sak er mindre alvorlig enn i en straffesak.

drøftingene vil knyttes til de utfordringer som døve og hørselshemmede står overfor i ulike ledd av straffesakskjeden.

Vi har formulert tre overordnede problemstillinger for prosjektet:

- I hvilket omfang er døve/hørselshemmede henholdsvis offer eller tiltalt i ulike typer straffesaker?
- I hvilken grad – og eventuelt på hvilke måter – reflekteres det i de ulike ledd av strafferettspleien at en person er döv eller hørselshemmet?
- Møter døve og hørselshemmede særlige barrierer/hindringer når det gjelder å anmelde eller vitne i rettsaker – og møter de særlige utfordringer/barrierer som tiltalte?

Videre i denne rapporten vil vi drøfte disse spørsmålene med bakgrunn i noen bestemte teoretiske perspektiver og det empiriske materialet vi har innhentet gjennom prosjektet. Vi skal skissere de perspektivene vi har lagt til grunn, redegjøre for den metodiske tilnærmingen og kort oppsummere forskningssituasjonen på feltet. I de tre påfølgende kapitlene vil vi drøfte det vi vurderer som sentrale trekk ved rettsituasjonen for døve og hørselshemmede i dag med utgangspunkt i tre ulike typer av innsamlet og analysert datamateriale. Avslutningsvis følger et kapittel hvor vi oppsummerer disse trekkene.

## **1.2 PERSPEKTIVER OG BEGREP**

Vi skal kort skissere sentrale perspektiver som ligger til grunn for den videre drøftingen i teksten. Grunnleggende sett kan vi si at det empiriske materialet vil drøftes i lys av – og i kombinasjoner av – fire hovedtilnærminger/-perspektiver.

### **1.2.1 Funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektiv**

I analysene av det foreliggende materialet har vi sett det som sentralt å forstå dette i lys av hvordan funksjonshemmingen setter betingelser og danner mening for det som foregår, og hvordan kroppslige forskjeller tematiseres og forstås i et samfunn. Den tradisjonelle forståelsen av begrepet funksjonshemming er at det



refererer til en egenskap ved individet, i form av sykdom, skade eller lyte. Dette er et vi kan kalle den medisinske forståelsesmodellen.

Den forståelsesmodellen vi vil legge til grunn innenfor det vil her kaller funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektivet, legger vekt på å forstå funksjonshemmingen som bestemt av (mis)forholdet mellom individet og samfunnets forventninger. Når man legger til grunn funksjonshemmingsperspektiv, innebærer det i denne sammenheng at det refereres til relasjonen mellom individets forutsetninger og samfunnets utforming, krav og normer.

Funksjonshemmingen forstås som et gap mellom forventinger om evner (kapasiteter, kompetanser eller ressurser) og de mulighetene mennesker har for å innfri forventningene (Hedlund 2009).

Denne relasjonelle tilnærmingen til funksjonshemming ("den sosiale modellen") har vært gjeldende i offisielle politiske dokumenter i Norge de seneste tiårene, og fokuserer på trekk ved samfunnet slik som diskriminerende trekk, holdninger eller konsekvenser av offentlig politikk. Denne tilnærmingen må også forstås som et svar på biomedisinen ("den medisinske modellen") og dens hegemoniske posisjon med hensyn til å definere og klassifisere mennesker gjennom å forstå funksjonshemming som utelukkende en egenskap ved individet. I de senere årene har den relasjonelle tilnærmingen blitt utsatt for kritisert og revisjon på ulike punkter (Hedlund op.cit.; Söder 2009; Shakespeare 2006).

Diskursen om tilgjengelighet av offentlige tjenester og velferdsytelser kan ses i sammenheng med en relasjonell forståelse. I et tilgjengelighetsperspektiv på funksjonshemming handler det om å forstå funksjonshemming i lys av de måter samfunnet er utformet og tilrettelagt på. En slik relasjonell begrepsforståelse har bl.a. blitt lagt til grunn også innenfor politikkfeltet i de senere årene. Stortingsmelding 40 (2002-2003) "*Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*" bygger på en slik forståelse ved at den tar utgangspunkt i at funksjonshemming er forholdet mellom individets funksjonsevne og de krav som fysiske og sosiale omgivelser stiller til den enkelte i ulike situasjoner.

Nært koblet til dette perspektivet er begrepet om barrierer – enten det er fysiske, kulturelle, eller sosiale forhold. Fysiske barrierer handler eksempelvis om utforming av bygninger eller kommunikasjonsmidler. Kulturelle barrierer dreier seg om hva et samfunn mer eller mindre tar for gitt av normer og forestillinger om hva som er "normalt". Sosiale barrierer viser for eksempel til trekk ved arbeidsmarkedet. Når det gjelder fysiske barrierer har man i de siste år lagt inn bestemte krav til universell utforming, blant annet i plan- og bygningsloven med sikte på å sikre deltakelse og inkludering og av personer med funksjonshemming. Når det gjelder virkninger av kulturelle og sosiale barrierer, er dette samfunnsforhold som blant annet den nylig innførte diskriminerings- og tilgjengelighetsloven tar sikte på å redusere. Funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektivet er relevant i analysene av datamaterialet i dette prosjektet fordi det gir anledning til å drøfte i hvilken grad og på hvilke måter man innen politiet og rettsapparatet legger til rette for kommunikasjon og forståelse i de tilfeller der et offer, en tiltalt/mistenkt eller et vitne er døv eller hørselshemmet.

I de senere årene har døde selv i større grad opponert mot en forståelse av seg selv som funksjonshemmet til å se seg som en kulturell minoritet (Breivik 2000). I en slik forståelse utgjør ikke døvhets en funksjonshemming, men gir adgang til å forstå seg som del av en språklig minoritet med rettigheter og krav til kulturell anerkjennelse. Denne motdiskrusen kan på mange måter sies å eksistere side om side med den etablerte, medisinske forståelsen av døvhets. Denne dobbeltheten kan leses i mye av den interessekampen som foregår i dette feltet. Når vi, slik vi har gjort i denne studien, har studert møtet med strafferettsapparatet, har vi sett det som relevant å åpne opp for begge disse forståelsesmåtene.

### **1.2.2 Et språklig perspektiv**

De første vitenskapelige arbeidene som beskriver tegnspråk som naturlige språk er publisert på begynnelsen av 1960-tallet. Disse arbeidene representerer den første dokumentasjonen på noe som i dag er allment anerkjent; at tegnspråk ikke står tilbake for talte språk. Lingvistisk forskning har slått utvetydig fast at tegnspråk som nyttes mellom de som er født døde eller ble døde før de hadde utviklet et talespråk, er naturlige språk på linje med talte språk. Dette belegges

med en jamnføring i forhold til et hvilket som helst aspekt ved talte språk (fonologiske, grammatiske, syntaktiske, pragmatiske, semantiske etc.) (Armstrong et.al. 2002: XIV). Tegnspråk har samme grunnleggende formale struktur som talte språk. Tegnspråk er som talte språk bygget opp av et fast og relativt lavt antall grunnenheter<sup>2</sup>, som lar seg kombinere til et stort men endelig antall *ord*, som igjen kan kombineres i et uendelig antall *setninger*. (Theil et.al. 1996: 25ff.) Tegnspråk er styrt av grammatiske regler som – som i ethvert språk – også har rikelig med unntak. Tegnspråk er ikke ”internasjonalt”; sannsynligvis svarer det et tegnspråk til de fleste talte språk i verden og innenfor disse vil det igjen være dialekter og sosiolekter.

Det som er felles for døve som ble døve før de lærte et talespråk og som kom i kontakt med andre døve som brukte tegnspråk i noenlunde tidlig alder (på skolen for eksempel) er at tegnspråk er deres førstespråk, en term som grovt sett tilsvarende dagligtalebegrepet morsmål (Engen og Kulbrandstad 2004: 27, fotnote 3). Dette har sjeldent noe med familiær arv å gjøre, derimot betegner førstespråk – det som for de fleste som regel er selvfølgelig – at man har et språk man behersker og som det er naturlig å bruke i de fleste situasjoner for å uttrykke følelser og meninger.

Denne erkjennelsen har hatt vidtrekkende konsekvenser blant annet for det man kan betegne som et emansipatorisk prosjekt blant døve mennesker som har utfordret oppfatningen at døve primært er funksjonshemmede. Forholdet mellom det å ikke høre og det å ha et annet språk enn det de fleste andre har er i liten grad systematisk utarbeidet. Patrick Kermit har argumentert for at døvhet er et fenomen hvor dette forholdet ikke bør oppfattes som en dikotomi eller som gjensidig utelukkende beskrivelser. Tvert imot er det avgjørende å legge til grunn en bredest mulig forståelse av den komplekse relasjonen mellom det å ha et fysisk hørselstap, det å ha et førstespråk som ikke ”tales og høres” men ”tegnes og

---

<sup>2</sup> ”Fonemer”. Etymologien til begrepet gjør det vanskelig å assosiere det med annet enn lyd, derfor har enkelte tegnspråklingvister foreslått *kirem* som betegnelse på grunnenhetene i tegnspråk, for å understreke at det her dreier seg om visuelt oppfattede bevegelser. Dette er imidlertid også kritisert.

sees” og endelig det å oppleve det man kan betegne som sosialt konstruerte barrierer (Kermit 2009).

I denne teksten bruker vi dermed ofte frasen ”døve og hørselshemmede” for å signalisere at vi tar høyde for både språklige og mer rent hørselsrelaterte aspekter. Det å være døv dreier seg da ikke kun om ørets funksjon eller mangel på sådan. Å være døv dreier seg også om språklig og kulturell tilhørighet, samt muligheten eller retten til å kommunisere ubesværet på sitt eget språk. For den som har tegnspråk som sitt førstespråk er ens identitet knyttet til tegnspråket på samme måten som et hvert menneskes identitet er knyttet til ens morsmål. Betegnende nok finnes det i tegnspråk to forskjellige begreper som begge kan oversettes med ”døv” på norsk talespråk. På tegnspråk betegner imidlertid det ene tegnet den medisinske tilstanden det er å ikke høre, mens det andre tegnet betyr å være medlem i en gruppe hvor alle har tegnspråk som førstespråk<sup>3</sup> (Haualand 2002: 5ff; Solvang 2002: 71ff).

Så langt består den teoretiske forskjellen mellom talespråk og tegnspråk dermed bare i det navnene angir; noen språk tales og høres, andre tegnes og sees. Den praktiske forskjellen består i at tegnspråk i de aller fleste sammenhenger er henvist til å være et minoritetsspråk i forhold til talespråket. Dette er en forskjell som alle døve har førstehånds kjennskap til fordi de føler den på kroppen hver dag. For å fungere i dagliglivet er døve nødt til å ha en eller annen grad av beherskelse av majoritetens språk, men av Døve oppfattes dette da som et fremmed-, eller i beste fall; andrespråk (Engen og Kulbrandstad 2004: 27, fotnote 3).

### **1.2.3 Kjønnsperspektiv**

Kjønnsdimensjonen knyttet til de nevnte problemstillinger synes å være relativt tydelig. Kvinner og menn er i ulik grad offer for lovbrudd i straffeloven, og vi vet at bestemte typer av lovbrudd særlig rammer funksjonshemmede kvinner (Sørheim 1998). Ulike typer av lovbrudd prioriteres dessuten ulikt når det gjelder

---

<sup>3</sup> Det er en viss innarbeidet praksis i skriftlige framstillinger å oversette det første tegnet med liten forbokstav – ”døv” – og det andre med stor forbokstav ”Døv”. Vi retter oss her etter denne praksisen.

etterforskning og oppfølging. Innen rettsapparatet synes det også å være et erkjent problem at frifinnelsesprosenten er svært høy i den type lovbrudd som rammer kvinner spesielt (Riksadvokaten 2007). Delvis må kjønnsperspektivet kunne forstås som et perspektiv på politiets og rettsapparatets virkemåte generelt, men i denne sammenheng vil vi særlig drøfte hvordan det å være funksjonshemmet i kombinasjon med å være offer eller mistenkt/tiltalt i praksis kan innebære en annen rettsituasjon enn hva som er tilfelle for andre borgere. Vi legger opp til å drøfte problemstillingene og datamaterialet i et kjønnsperspektiv. Det innebærer at der det er grunnlag for det vil vi systematisk sammenligne situasjonen hos kvinner og menn i tilknytning til de nevnte problemstillingene, samt drøfte i lys av de underliggende strukturelle betingelsene som genererer denne typen forskjeller. Kristiansen og Traustadóttir (2004) har argumentert overbevisende for at kjønnsperspektivet kan være viktige bidrag til kunnskap om og forståelse av sider ved funksjonshemming og funksjonshemmedes forhold som ellers ville forbli skjult. I lys av kjønnsperspektivet vil det derfor også være interessant å kunne drøfte i hvilken grad kombinasjonen av kjønn og funksjonshemming kommer til syne, eksempelvis i rettsdokumenter eller i statistikk.

### ***Rettsikkerhetsperspektiv***

Rettsikkerhet om at den enkelte skal være beskyttet mot overgrep eller vilkårlighet fra myndighetenes side, og at en skal ha mulighet for å forutberegne sin rettsstilling og forsvare sine rettslige interesser (Eckhoff og Smith 1997). Likhet og rettferdighet er videre betraktet som et rettsikkerhetsideal, og for å ivareta slike hensyn stiller det visse krav blant annet til saksbehandlingen (ibid). I en noe bredere betydning av begrepet referer rettsikkerhet også til at lovgivning og rettspraksis er i tråd med grunnleggende rettigheter, eksempelvis i form av sivile og politiske menneskerettigheter (Kjønstad og Syse 2005). Dette kommer vi nærmere tilbake til i et senere kapittel.

Rettsikkerheten har en materiell (tildeling av rettigheter) og en formell (krav til saksbehandlingen) side. Rettsikkerhetshensynene tilsier at det stilles visse krav til saksbehandlingen (Eckhoff og Smith op.cit.). Disse krav går først og fremst ut på at avgjørelser må treffes av uhildede personer, at aktørene har taushetsplikt, at

private parter må gis muligheter til å forsvare sine interesser (kontradiksjon), og at det må være adgang til å få avgjørelsene overprøvd, innenfor forvaltningen og i siste instans av domstolene. Dersom det var stor fare for at det ble begått feil under saksbehandlingen, ville ikke de materielle reglene gi grunnlag for forutberegning og likestilling. For ressursvake borgere vil imidlertid rettsikkerhetsgarantier ofte være til liten hjelp hvis de ikke kan kombineres med gode veilednings- eller rettshjelpsordninger. Forvaltningen, herunder politiet, har lovbestemt plikt til å informere innenfor sitt ansvarsområde. For politiet innebærer dette blant annet at de plikter å gi hjelp ved innlevering av anmeldelse, samt opplyse offer om retten til å søke erstatning.

Eckhoff og Smith understreker at et sentralt rettsikkerhetskrav er at forvaltningsorganene skal være bundet av regler når de treffer vedtak som angår enkeltpersoner eller andre rettssubjekter (ibid). Reglene må ikke overlate for meget til forvaltningens skjønn dersom de skal gi den enkelte grunnlag for å forutberegne sin rettsstilling. Dette tilsier at reglene helst burde spesifisere nøyaktig hvilke betingelser som må være oppfylt for at de forskjellige typer av vedtak skal kunne treffes, og hvilket innhold vedtakene skal ha. Men jo lenger man går i retning av å pense ut i detalj hva forvaltningsorganene kan gjøre og ikke gjøre, desto større og mer vanskelig tilgjengelig blir regelverket. Det blir et kompromiss mellom ønsket om at reglene skal angi klart hvilke forvaltningsvedtak man kan vente seg, og ønsket om at regelverket ikke skal være for komplisert og uoversiktlig. Ved å overlate en god del til forvaltningens skjønn avveies disse to hensyn. I følge Boe (1995) er skjønnsmessige lover bekymringsfulle fra et rettsikkerhetsmessig synspunkt. Det går likevel ikke an å komme utenom alle sammen, for mange er et produkt av at lovgiveren med åpne øyne har foretrukket å etterlate tolkningstvil fremfor å skape rigide lovtekster som kommer til kort i samfunnsstyringen.

Rettsikkerhetsregler skal hindre myndighetene fra å gjøre overgrep overfor individer. Avgjørelser skal være betryggende og kontrollerbare, slik at individer blir behandlet på en måte som er rettsstaten verdig (ibid). Rettsikkerhetsformålet går som en rød tråd gjennom offentlig rett, i følge Boe (op.cit.). Helst skal hver og en kunne forutberegne sin rettsstilling, inngrep skal skje med solid

hjemmel, individer skal få betryggende saksbehandling, og de skal kunne få overprøvd avgjørelser som de er misfornøyde med. Individer skal kort sagt behandles på en måte som er rettsstaten verdig.

#### **1.2.4 Aktører og oppgaver**

I dette avsnittet beskriver vi kort de sentrale aktørene som er involvert i en strafferettsprosess, deres oppgaver og rolle. Hensikten er ikke å gi noen utfyllende drøfting av dette, men heller å gi en kort innføring til de av leserne som ikke nødvendigvis er godt kjent med dette feltet fra tidligere.

**Angående rett og plikt til å anmelde:** Eskeland (2000) redegjør for at enhver som hovedregel har rett til å anmelde straffbare forhold. Flere straffebud krever anmeldelse fra den som er berørt for at politiet skal kunne igangsette og gjennomføre etterforskning. Derimot foreligger det som hovedregel ingen plikt til å anmelde. Blant annet kan taushetsplikt gjøre at man ikke har rett til å meddele opplysninger om straffbare forhold, og derfor ikke har rett til å inngi anmeldelse. I noen tilfeller har imidlertid lovgiver ansett hensynet til de interesser som krenkes ved en straffbar handling som viktigere enn hensynene som taler for hovedregelen om at det ikke foreligger plikt til å anmelde etter de hensyn som begrunner taushetsplikten. Det er blant annet straffbart ikke å avverge, ved anmeldelse eller på annen måte, bestemte alvorlige forbrytelser (herunder sedelighetsforbrytelser og legemskrenkelser av en viss alvorlighet) som er i gjære eller som er utført uten at følgene ennå er inntrådt, jf straffeloven § 139. Er det tale om en fortsatt forbrytelse, eks vedvarende seksuelle overgrep, består plikten til å anmelde så lenge misbruket fortsetter. Videre er det etter straffelovens § 324 straffbart for en offentlig tjenestemann å unnlate å utføre sine tjenesteplikter. Det gjelder også en vidtgående plikt til å informere barnevernet om straffbare forhold som rammer barn i en omsorgssituasjon, jf barnevernloven § 6-4. Alle offentlige myndigheter, organisasjoner og private som arbeider for offentlige myndigheter, og som i egenskap av dette får kjennskap til at det foreligger omsorgssvikt, skal informere barnevernet tiltak på eget initiativ. (Eskeland op.cit.).

**Etterforskningen:** Vi vil her trekke frem noen generelle prinsipp som gjelder for etterforskningen. Før det første er det krav til objektivitet hos de som behandler

saken. Videre må inngrep politiet benytter seg av være adekvate og forholdsmessige. Det er forbud mot usaklig forskjellsbehandling, og det stilles krav til rask behandling av saken. Endelig gjelder det innen strafferettspleien et opportunitetsprinsipp, hvilket innebærer at politiet under visse omstendigheter kan velge å ikke forfølge et straffbart forhold, men heller benytte adgangen de har til å gi en advarsel (ibid:600-601). Som en oppsummering kan man si at etterforskningen ikke må komme i alvorlig konflikt med prinsipp om rettsikkerhet og personvern (ibid: 603).

**Politi:** Hovedregelen er at etterforskning skal foretas når det som følge av anmeldelse eller andre omstendigheter er rimelig grunn til å undersøke om det foreligger straffbart forhold, og etterforskningen iverksettes og utføres av politiet, jf straffeprosessloven §§ 224 og 225. Nå kan imidlertid ikke førstnevnte bestemmelse forstås som et påbud om å etterforske alle saker som kan gi grunnlag for mistanke om et straffbart forhold (se Eskeland op.cit.) Riksadvokaten sender årlig ut prioriteringsrundskriv, for 2010 er blant annet alvorlige seksualforbrytelser, drap og andre alvorlige voldsforbrytelser prioritert. Som et generelt utgangspunkt vil forbrytelser som kan lede til fengsel over 6 år være å anse som alvorlig. Etterforskningen skal som nevnt være objektiv, hvilket innebærer at politiet plikter å bringe frem alle forhold som kan belyse saken. Det gjelder både det som taler for og det som taler mot en bestemt mistenkt, jf strpl § 226, 3.ledd. Dersom resultatet av etterforskningen leder til at politiet mener at det foreligger bevis for at en bestemt person er strafferettslig ansvarlig, skal saken oversendes påtalemyndigheten. Denne har kompetanse til å avgjøre påtalespørsmålet, dvs om og hvordan saken skal forfølges strafferettslig.

**Påtalemyndigheten:** Påtalemyndighetens hovedoppgave er å ta stilling til hvordan etterforskningen i saken skal forfølges strafferettslig når politiet mener at det er bevist at en person er skyldig i et lovbrudd, jf straffeprosessloven §§ 64-67. Det er påtalemyndigheten som har bevisbyrden, hvilket innebærer at man ikke skal reise tiltale dersom man ikke er overbevist om at aktuell person er skyldig. Bevisbyrden er streng, for pådømmelse et det krav om at tiltaltes skyld er hevet over en hver rimelig tvil. Dette kan også uttrykkes som en uskyldspresumpsjon: tiltalte anses uskyldig inntil det motsatte er bevist.



Etterforskningen vil enten konkludere med at det foreligger bevis for at aktuell person er skyldig, eller at det ikke kan bevises. Ressursmangel kan også føre til at etterforskningen avsluttes. Dersom resultatet av etterforskningen er at det ikke kan føres bevis for at en person er skyldig, skal etterforskningen innstilles (henlegges), jf påtaleinstruksen § 17-1. De henleggelsesgrunner som foreligger er: anmeldelsen er åpenbart grunnløs, intet straffbart forhold er bevist, det kan ikke føres tilstrekkelig med bevis for skyld (henleggelse etter bevisets stilling) og at det beskrevne forhold ikke er straffbart.

Straffeloven § 77 forstås slik at påtalemyndigheten er forpliktet til å bringe saken inn for domstolene til avgjørelse når den mener at det må anses bevist at siktede er skyldig i en straffbar handling. Men også her kan saken henlegges, eksempelvis av prosessuelle grunner (eksempelvis mangler nødvendig påtalebegjæring fra fornærmede), det kan gis påtaleunntatelse (særlige forhold taler for ikke å påtale handlingen), saken kan overføres til meging i konfliktråd og det kan gis vanlig eller forenklet forelegg (bøter).

**Tiltaltes og fornærmedes rettigheter:** I straffeprosessen er det et grunnleggende prinsipp at saksøkte (tiltalte) skal få vite at det er reist sak mot ham, man skal gjøres kjent med hvilke anførsler som føres mot en og gis anledning til å imøtegå dem (rett til å forklare seg, rett til å føre vitner og rett til å føre bevis). Dette kalles det kontradiktoriske prinsipp (Eckhoff og Smith 1997). Videre har tiltalte/domfelte anledning til å få overprøvd avgjørelser tatt av domstolen. Siktede har videre rett til å la seg bistå av forsvarer på et hvert stadium av saken, jf strpl § 94. Dette skal han gjøres kjent med. Utgifter til forsvarer dekkes av det offentlige dersom vedkommende skal ha forsvarer etter loven, jf strpl §§ 96-100. Endelig har han rett til erstatning dersom forfølgningen mot ham var urettmessig. Fornærmede har ikke slik ankemulighet som tiltalte ettersom denne ikke er part i straffesaken. Han eller hun kan under visse betingelser ha rett til bistandsadvokat, og vil etter bestemte vilkår ha anledning til å reise erstatningskrav i forbindelse med straffesaken.

**Sakkyndige:** Sakkyndige har ofte en nøkkelrolle i store straffesaker, og kan da inneha en kompetanse som er nødvendig for å få klarlagt faktiske forhold så godt

som mulig. Men det knytter seg flere problemer til bruk av sakkyndige. For det første kan de ta feil, slik de gjorde i Lilandsaken i 1973.<sup>4</sup> For det andre er det fare for at sakkyndige konkluderer med større grad av sikkerhet i den ene eller andre retning enn det er saklig grunnlag for. Både Moensaken, Karmøysaken og Torgersensaken illustrerer dette.<sup>5</sup> For det tredje har sakkyndige i straffesaker en høy status, hvilket medfører at retten kan ha vanskeligheter med å vurdere deres uttalelser med den nødvendige nøkternhet og distanse. På 1990-tallet ble praksis vedrørende gjenopptakelse radikalt endret, og Høyesterett har vært ledende i den utviklingen.

**Domstolen:** Ved behandlingen av straffesaken for domstolen gjelder det prinsipp om bevisumiddelbarhet og muntlighet. Dette innebærer at alle bevis som domstolen skal ta med i vurderingen av saken må føres direkte for dommeren/dommerne, og bevisføringen må skje muntlig. I praksis vil det si at tiltalte, fornærmede og vitner må møte i retten og forklare seg muntlig. Eventuelle tinglige bevis (foto, illustrasjoner, beslag etc) og dokumenter må føres for retten, og redegjøres for muntlig. I utgangspunktet er det ikke anledning til å lese opp fra rapporter. Unntak gjelder dersom den avhørte ikke husker det han har forklart til politiet, eller forklarer seg annerledes enn til politiet og således blir konfrontert med det. Domstolen kan kun legge vekt på de bevis som har fremkommet i rettsbehandlingen, og kan eksempelvis ikke legge til grunn påstander som har fremkommet i media.

**Bevisvurderingen og uskyldspresumpsjonen:** Ved avgjørelsen av skyldspørsmålet gjelder samme prinsipp om at tiltalte skal frifinnes dersom det ikke er hevet over enhver rimelig tvil at han eller hun er skyldig. Ved avgjørelsen av straffespørsmålet plikter domstolen å behandle domfelte likt med andre som er funnet skyldig i tilsvarende forhold.

I en straffesak vil bevisbedømmelsen nesten alltid gi grunnlag for større eller mindre grad av tvil med hensyn til relevante fakta. Man vil få flest riktige

---

<sup>4</sup> Jfr gjenopptakelsessaken (Rettstidende 1994:1149).

<sup>5</sup> Rettstidende 2001:1521; Rettstidende 2003:1389.

avgjørelser dersom man bygger på en regel om at det mest sannsynlige faktum skal legges til grunn i hver enkelt sak (Eskeland 2000). Det er også hovedregelen i norsk sivilrett. Men som Eskeland fremholder er det ikke hensynet til flest riktige avgjørelser som har størst vekt i straffesaker. Den overordnede verdi er her at ingen uskyldige skal dømmes. Konsekvensen av dette er at fakta som taler i tiltaltes disfavør bare kan legges til grunn dersom de anses som sikre. Dette uttrykkes gjerne ved å si et enhver rimelig tvil skal komme tiltalte til gode. Regelen er nedfelt i den europeiske menneskerettskonvensjon artikkel 6 nr 2 og FNs konvensjon om sosiale og politiske rettigheter artikkel 14 nr 2, og gjelder som norsk rett, jf straffeprosessloven § 4 og menneskerettsloven § 2 nr 1 og 3.

Blant alle de hensyn som kan klassifiseres som rettssikkerhetshensyn, rangeres kanskje hensynet til at ingen uskyldige skal dømmes høyest. Derfor tillegges det også gjennomgående større vekt enn hensynet til straffverdighet (grad av bebreidelse som kan rettes mot gjerningspersonen) vurdert ut fra handlingen og omstendigheter knyttet til den (Eskeland 2000) og prevensjon (tanken om at straffetrusselen skal hindre folk i å begå straffbare handlinger). Vår straffeprosess bygger på det materielle sannhetsprinsipp, hvilket innebærer at målet med saksbehandlingen er å komme så nær sannheten som mulig med hensyn til de faktiske forhold som har betydning for straffbarhet og reaksjonsfastsettelse. Prinsippet er den viktigste grunnen til at saksbehandlingen for domstolene bygger på prinsippene om kontradiksjon, muntlighet og bevisumiddelbarhet og for reglene om anke og gjenopptakelse. Disse prinsippene antas å gi størst sannsynlighet for at rettsavgjørelsene bygger på sanne faktiske forutsetninger.

**Justismord:** Når en tiltalt kjennes skyldig i en straffbar handling som han ikke har begått, snakker vi gjerne om et justismord. I de fleste saker er tiltaltes og vitners forklaringer viktige bevismidler. Den bevismessige verdi av forklaringer reiser to hovedproblemer: For det første vil det nesten alltid knytte seg grader av tvil til om den som forklarer seg i god tro faktisk har erfart det han eller hun forteller. Dette kan kalles spørsmålet om *påliteligheten* av observasjoner. Dernest kan det knytte seg tvil til om den som forklarer seg lyver eller snakker sant. Dette kan kalles spørsmålet om personers *troverdighet*. Eskeland tror det er en nokså vanlig oppfatning at vitner i retten forteller det de mener å ha erfart, og således

subjektivt sett forklarer seg sant. Han mener imidlertid at en mer realistisk oppfatning er at vitner forklarer seg bevisst usant (falskt) dersom de har tilstrekkelig sterkt motiv for å gjøre det, og trekker frem flere eksempler på dette: Et vitne kan eksempelvis frykte konsekvenser ved å forklare seg sant. Små barn kan ha vanskelig for å skille mellom fantasi og virkelighet og lar seg dessuten påvirke av ledende spørsmål i større grad enn voksne.

Videre kan et motiv ved å forklare seg usant være at man vil oppnå egne fordeler, eksempelvis for selv å få mildere straff. Det forekommer at vitner forklarer seg usant for å ramme den tiltalte. Det er også straffritt å forklare seg falskt i egen straffesak, jf straffeloven § 167, 1. ledd (Eskeland 2000). *Man skal ikke måtte komme i samvittighetskonflikt mellom å lyve og å "felle seg selv" – forbud mot selvinkriminering.* Eskeland fremholder at man som regel kan gå ut fra at en tilståelse er sann. Men det kan ikke uten videre legges til grunn. En person kan tilstå noe han ikke har gjort, eksempelvis fordi han er sinnssyk, han kan ønske å beskytte en annen, han kan ha blitt presset til å tilstå, eller han kan "huske" noe han ikke har gjort. Dette siste kalles falsk minne, og to eksempler i norsk rettspraksis på dette er Hollekimsaken<sup>6</sup> og Karmøysaken<sup>7</sup>. Domstolene har ikke noe vitenskapelig grunnlag for å skille mellom sanne og usanne forklaringer, og må således basere seg på en skjønnsmessig vurdering av påliteligheten av det enkelte utsagn og troverdigheten til det enkelte vitne, sammenholdt med øvrige bevis i saken. Dette innebærer i følge Eskeland at bevisbedømmelse nok er adskillig mer skjønnbasert enn vi liker å tro. Desto viktigere blir det at man følger regelen om at enhver rimelig tvil skal komme tiltalte til gode (Eskeland 2000).

### 1.2.5 Tolkers rolle

I takt med stadig utvidede rettigheter til tolk for døve og definert offentlig betalingsansvar for disse tolketjenestene har tolker for døve etablert seg som en profesjon i Norge. Man kan tidfeste starten på denne utviklingen til slutten av 1970-tallet hvor korte utdanninger ble etablert på initiativ fra Norges Døveforbund og hvor de første tolkene som dermed fikk en form for offentlig

---

<sup>6</sup> Upublisert dom av Gulating lagmannsett, omtalt i Nordhus, *Alf Jeg tar saken*, Oslo 1967 s 179 flg.

<sup>7</sup> Karmsund herredsretts dom av 27. november 1997, sak nr 97-00539 og Gulating lagmannsretts dom av 18. juni 1998, sak nr 98-00260.

godkjenning dannet det som i dag er Tolkeforbundet. Man vedtok sine første yrkesetiske retningslinjer og startet en fagpolitisk kamp for sine lønns- og arbeidsvilkår. Disse tolkene hadde stort sett alle en eller annen tilknytning til døve mennesker og tegnspråk forut for det å være tolk: De kunne være barn eller søsken av døve, audiopedagoger eller tilsatte i døvekirken. I dette historiske perspektivet kan man i dag si at tegnspråktolkene har lyktes godt med sin profesjonsetablering. Hvis man tar utgangspunkt i en del klassiske trekk ved profesjoner som ofte vektlegges i profesjonssosiologiske beskrivelser, finner man at tolkene oppfyller mange av kriteriene for hva som kan regnes som en profesjon (Eriksen og Molander 2008):

a) Tolkeutdanning for døve, døvblinde og døvblitte er i dag etablert som bachelorutdanninger på to høgskoler og ett universitet i Norge. Utdanningen ble etablert som ettårig høyere utdanning ved daværende Statens Spesiellærerhøgskole i 1989, utvidet til toårig utdanning i 1995 og tilbud om treårig utdanning i tegnspråk og tolking har eksistert siden 1998 (Woll 1999). I tillegg planlegges det også i dag masterutdanning i tegnspråk og tolking ved Høgskolen i Sør-Trøndelag. Utdanningslengden har med andre ord både økt og blitt plassert slik at tolkene utdanningsmessig kan sammenligne seg med andre yrkesgrupper innen helsefag, sosialfag og pedagogiske fag.

b) Tolkene har i dag monopol på å forvalte et tydelig samfunnsoppdrag. Døves og hørselshemmedes rett til tolk er primært hjemlet i Folketrygd- og Opplæringsloven (i tillegg kommer en del mindre omfattende ordninger). Det daværende Rikstrygdeverkets ansvar for bestemmelsene i folketrygdloven begrenset seg på 1980-tallet til et betalingsansvar for enkelte typer utført tolking. Selv om tolkene hadde godkjenning opererte de da som freelancere uten en fast arbeidsgiver og måtte selv fakturere Rikstrygdeverket samt andre offentlige organer med plikt til å sørge for tolking men med et selvstendig betalingsansvar (blant de viktigste er sykehus, videregående skoler, politi og rettsvesen). På begynnelsen av 1990-tallet ble det startet en forsøksordning hvor det ble etablert tolketjenester med tilsatte tolker ved en del hjelpemiddelsentraler rundt om i landet. En hjelpemiddelsentralers ansvar fulgte – og følger fremdeles – fylkesgrensene, og forsøksordningen med tolketjenester ble etter hvert utvidet og gjort

permanent slik at det rundt 1995 var etablert en tolketjeneste ved hver hjelpemiddelsentral i landet (Grut 2001). Organiseringen og dimensjoneringen av disse tolketjenestene varierer i forhold til hvor stor etterspørsel det er på tolketjenester i det enkelte fylke, men en del fellestrekk kan være relevante å trekke frem: Tolketjenestene tilbyr faste stillinger som en integrert del av hjelpemiddelsentralsystemet og (i dag) NAV, og antallet stillingshjemler har økt gjennom årene. Tolketjenestene ledes av en fagansvarlig tolk som er en mellomleder under lederen av hjelpemiddelsentralen. I tillegg til tilsatte tolker har tolketjenestene som regel også administrativt tilsatte med ansvar for å håndtere bestillinger, tildele tolkeoppdragene til tolkene i samråd med fagansvarlig leder og sørge for effektiv utnyttelse av tolkeressursene. På tolketjenestene har denne delen av virksomheten etter hvert kommet til å hete "formidlingen".

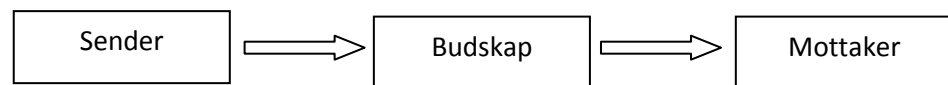
c) Tolkene har et eget fagpolitisk organ – Tolkeforbundet – som blant annet utgir fagtidsskriftet "Tolkeavisa". Tolkeforbundet står også bak utviklingen av yrkesetiske retningslinjer for tolkene, og disse har – i tråd med det som er vanlig for "codes of ethic for interpreters" verden over – tre bærende prinsipper: Tolkene pålegger seg selv en streng taushetsplikt, de skal oversette alt, og de skal være upartiske deltakere som ikke kan påta seg andre oppgaver enn det å tolke. Utviklingen av tolkenes profesjonalitet og yrkesetiske forståelse – slik den er reflektert i endringene som er gjort i tolkenes yrkesetiske retningslinjer siden begynnelsen av 1980-tallet – antyder at et sentralt trekk ved tolkenes profesjonalisering er opptattheten av at tolken ikke primært er den døves tolk. Tolkers forståelse av egen nøytralitet og upartiskhet legger til grunn at når tolkens tjenester etterspørres, skal tolken tjene til å løse kommunikative utfordringer for to – i tolkens perspektiv – likestilte parter, men selv ikke være part. Det vil si et perspektiv som legger til grunn at for eksempel politiet og rettsvesenet har like stort behov for tolk som den døve. Tolken skal ikke favorisere noen, og tolkens oppgave er ikke å fange opp alle de ulike behov for hjelp som partene måtte ha. Derimot skal tolken gjennom sin oversettertjeneste sette sine tolkebrukere i stand til selv å ivareta sine interesser som om den språklige barrieren ikke var der. Rent teoretisk kan man argumentere for at denne prinsipielle upartiskheten kan komme under press når det hersker et asymmetrisk maktforhold mellom partene tolken tolker for. Samtidig er det i et historisk perspektiv tydelig at det tradisjonelt

har vært sterkere bindinger mellom døve tolkebrukere og tolkene enn mellom hørende brukere og tolkene. For eksempel kan man vanskelig se for seg at tolkenes profesjonalisering kunne ha skutt fart dersom ikke tolker og Norges Døveforbund i mange sammenhenger hadde talt med én tunge i argumentasjonen for etableringen av døves rettigheter til tolk.

Etter alt å dømme har profesjonaliseringen av tolkene hatt innvirkning på kvaliteten på tjenestene som ytes når døve kommer i kontakt med politi og rettsvesen, men det foreligger ikke fra tidligere noen forskningsbasert dokumentasjon verken av disse eventuelle endringene eller dokumentasjon som beskriver hvordan tegnspråktolker i dag løser sine oppgaver når de yter tjenester til politi og rettsvesen og døve som er i kontakt med disse instansene.

### 1.2.6 Perspektiver på kommunikasjon og oversettelse

Det er flere tilnærminger til kommunikasjon. Tradisjonelt har en brukt en monologisk modell der den som snakker (senderen) er betraktet som den aktive parten i dialogen. Det er den som sier noe som har eierforholdet til ytringene og tilhørere forventes å avkode budskapet. Denne lineære kommunikasjonsmodellen har sitt opphav i Shannon og Weaver (1949) som utviklet en matematisk teori om kommunikasjon. Den kan forenklet framstilles ved hjelp av følgende modell:

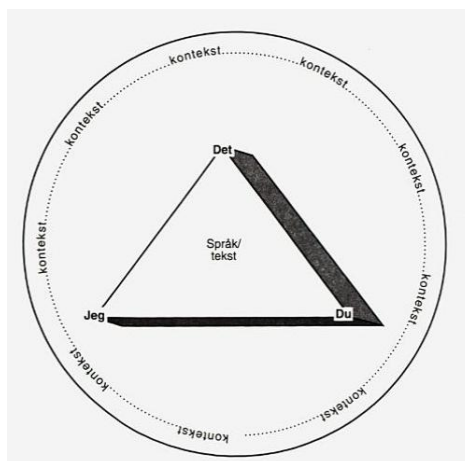


I følge Vagle m.fl. (1994) kan figuren forstås slik; "Kommunikasjon er overføring av informasjon (eller budskap) fra en sender til en mottaker." (s 59). En forutsetning ved denne modellen er at budskapet er klart før det sies og stemmer over ens med intensjonen til den som framfører det. Denne forståelsen av kommunikasjon har hatt en sterk posisjon helt fram til i dag. Modellen kan utvides og en kan sette inn en tolk som oversetter budskapet til et annet språk, men innholdet i budskapet skal være det samme. Denne forståelsen av kommunikasjon og tolking tar ikke innover seg kompleksiteten i de forskjellige kommunikasjonssituasjonene. Anne Birgitta Nilsen (2005) sier i sin avhandling om flerspråklig kommunikasjon i rettssalen at "å tro at de tolkede gjengivelsene ville være nøyaktig like

originaltekstene er lingvistisk naivt, men ingen uvanlig oppfatning” (s 52). Cecilie Wadensjö (1998) kaller denne forståelsen av tolking for ”tale som tekst”, der ytringer blir forstått som en tekst der en kan finne en ekvivalent tekst på mottagerspråket. God tolking vil med denne forståelsen være å produsere ekvivalente versjoner av senderen budskap i en ny språkdrakt. Hvis en tar utgangspunkt i de yrkesetiske retningslinjene for tolker så virker det som om disse også bygger på et monologisk perspektiv på kommunikasjon (Tolkeforbundet 2007).

Dagens utdanninger av tolker for døve, døvblinde og døvblitte tar utgangspunkt i et annet perspektiv på kommunikasjon. Modellen som ligger til grunn er en dynamisk forståelse av hva som skjer i en kommunikasjonssituasjon der alle deltakerne er mer aktive i kommunikasjonsprosessen (Vagle m.fl. op.cit.), også den som hører på vil i en slik forståelse ha en aktiv rolle i tolkingen av det som sies, og være med på å drive dialogen videre. Med denne forståelsen blir også tolkene sett på som aktive deltakere i tolkingen av det som skjer. Kontekstuelle forhold er viktig for tolkingen av ytringene i situasjonen, det er derfor ikke et en-til-en forhold mellom ytringen og tolkingen av den. Ytringer forstått i en kontekst blir da utgangspunktet for tolkens arbeid, ikke konvensjonell forståelse av ord, med ordbok-ekvivalenter på det andre språket. Wadensjö (op.cit.) har forsket på tolkende samtaler mellom russisk og svensk der hun bygger sitt perspektiv på tolking på en dialogisk forståelse av kommunikasjon. Hun deler tolkens oppgaver i to hovedkategorier; den språklige aktiviteten, altså selve tolkingen, og samordning; en betegnelse som hun bruker på det tolkene gjør for å koordinere dialogen mellom deltagerne og mellom deltagerne og tolken. Dette kan for eksempel være når tolken ber om at en ytring blir gjentatt, eller at hun ber om at tempoet settes ned. Samordning kan også skje indirekte ved at deltakere må vente til en ytring er tolket ferdig. Samordning er en viktig del av tolkens rolle og funksjon i en tolkesituasjon.

(Vagle ibid:58)





Selv om en dynamisk forståelse av kommunikasjonsprosessen legges til grunn der det forhandles om mening, vil en tolks utfordring ofte bli stor dersom man forholder seg til fagområder der man innen en bestemt språk-/kulturkontekst har utviklet særskilte termer eller domenespråk, og tilsvarende domenespråk ikke er etablert hos det andre språket/kulturen det tolkes til. Norsk talespråklig juridisk terminologi er et eksempel på slikt domenespråk. Norsk tegnspråk som et minoritetsspråk som snakkes av mennesker som i liten grad befatter seg profesjonelt med jus har i langt mindre grad etablert et juridisk domenespråk på tegnspråk. Rent teoretisk kan man derfor påpeke at tegnspråktolking hos politi og rettsvesen innebærer større utfordringer i forhold til meningsskapning enn i tolkesituasjoner der både norsk talespråk og tegnspråk er etablerte domenespråk.

### 1.3 TIDLIGERE FORSKNING

Studien tar utgangspunkt i at hørselshemmede er omfattet av det samme rettslige vernet og de samme grunnleggende rettigheter og plikter som alle andre personer, både i status som tiltalte og fornærmede. Dette prinsippet er nedfelt i rettstatens fundamentale prinsipp om at alle statens borgere skal sikres likhet for loven, uavhengig av sosial posisjon eller bakgrunn. Behovet for et særlig vern for personer med ulike typer funksjonshemming er uttrykt i internasjonale konvensjoner som Norge har ratifisert og implementert. Det er spesielt Den europeiske Menneskerettighetskonvensjonen (EMK), FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP), og FNs kvinnediskrimineringskonvensjon (KDK) som ivaretar slike hensyn. De to første er innarbeidet i menneskerettsloven<sup>8</sup>, mens den sistnevnte i dag er innarbeidet i likestillingsloven.

I norsk sammenheng er det særlig Marit Hoem Kvam som har tatt opp temaer knyttet til døve og hørselshemmedes rettssikkerhet. Hun har i flere empiriske studier vært opptatt av forekomst og utsatthet for seksuelt misbruk av døve barn, og har blant annet vist at dette i liten grad har blitt rapportert videre eller anmeldt (Kvam 2001 og 2004). Kvam konkluderer blant annet med at døve barn har

---

<sup>8</sup> Lov om menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven).

mellom dobbelt og tredobbelt risiko for å bli utsatt for overgrep, sammenlignet med hørende, og peker blant annet på døveskolene som en risikofaktor.

Tidligere forskning om funksjonshemmedes livssituasjon i Norge viser at funksjonshemmede i høyere grad enn andre borgere er utsatt for vold og overgrep (Olsvik 2005; Sørheim 1998, Sandvin 2003). Seksuelle overgrep er en forbrytelse som først og fremst rammer kvinner. Det er gjort flere studier som tar opp funksjonshemmede kvinners livssituasjon og rettsstatus når det gjelder nettopp dette. Torunn Arntsen Sørheim (1988) fant i sin studie at åtte av 37 kvinnelige informanter med funksjonshemminger hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. I måten de beskrev sin situasjon fant Sørheim flere gjennomgående trekk. Vigdis Olsvik Mathiesen har undersøkt utbredelse og særegne trekk ved overgrep mot kvinner med fysiske funksjonshemminger og påvist at denne type overgrep er to til tre ganger mer utbredt blant funksjonshemmede kvinner enn blant kvinner generelt (Olsvik 2004, 2005 og 2006). Mathiesen peker på makt-diskrepansen mellom overgriper og offer som det særegne ved disse overgrepene. Både i Norge og i en rekke andre land har det vist seg at nettopp saker som omhandler seksuelle overgrep er saker hvor det er vanskelig å oppnå domfellelse. En gjennomgang gjennomført av Riksadvokaten viste at dette er saker der det ofte er ord mot ord, og at det ofte ikke er tilstrekkelig bevis for å dømme de tiltalte. Riksadvokaten peker nettopp på at mye avhenger av vitnenes troverdighet i denne type saker.

Ved Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og retts sosiologi ble det 2000 gjennomført en studie av rettsikkerhetssituasjonen for utlendinger og språklige minoriteter i møte med norsk politi og norske domstoler (Andenæs et.al. 2000; Andenæs 2001). Studien ble gjennomført med en flerfaglig tilnærming mellom språkvitenskap, retts sosiologi og sosialantropologi og dreide seg i stor grad om kommunikasjonsaspektene, herunder også bruk av tolk, administrative rutiner og de praktiske konsekvensene av denne kommunikasjonen (og manglende sådan). Her pekes det blant annet på rutiner for tolkebruk, kulturelle forskjeller og mulighetene for likebehandling på tross av kommunikative problemer mellom partene. Vi har sett flere paralleller mellom dette prosjektet og det arbeidet vi presenterer her.

I en studie Nordlandsforskning har gjennomført på oppdrag fra Arbeidsdepartementet, har vi drøftet problemer som personer med psykisk utviklingshemming står overfor i å bevise seksuelle overgrep (Handegård og Olsen 2009). Erfaringene viser at det er høy terskel for å nå frem både i forhold til anmeldelse, i etterforskning og å oppnå rettslig behandling for personer som har vært utsatt for slike overgrep. Rettsbehandlingen av konkrete enkeltsaker tyder på at spørsmålet om vitnenes troverdighet er helt sentralt. På denne har rettsbehandlingen i stor grad har kommet til å dreie seg om konkret ordbruk og formuleringer, og der kommunikative vansker på ulike måter har blitt aktualisert.

Forskning fra Sverige og Storbritannia har pekt på at funksjonshemmede tenderer å bli en slags "glemt" eller "usynlig" kategori av offer, til tross for at de på bestemte områder er mer utsatt enn andre personer (Malmberg og Färm 2008; Lewin 2002; Williams 1995). Med utgangspunkt i situasjonen i England påpeker Williams (op.cit.) at man ikke registrerer opplysninger om eventuell funksjonshemming i saksbehandlingssystemene hos politi eller rettsapparat. Det medfører at det ikke genereres kriminalstatistikk, og dermed at disse saksområdene heller ikke blir gjort til gjenstand for systematisk kunnskapsbygging. Med bakgrunn i vår egen forskning om utviklingshemmedes rettsstilling (Handegård og Olsen, op.cit.), vet vi at situasjonen langt på vei er tilsvarende i Norge. Det registreres ikke systematisk opplysninger om eventuell funksjonsnedsettelse verken i STRASAK eller i PAL, som er de to saksbehandlingssystemene som politi og påtalemyndighet bruker. Den kriminalstatistikk som leveres av Politidirektoratet og Statistisk sentralbyrå er utarbeidet på bakgrunn av opplysninger i disse registrene. Vi har også undersøkt hva Politihøgskolen underviser i på dette emnet, og har sett at spørsmål om funksjonshemming ikke er vektlagt selv ikke i spesialemner om sårbare vitner.

Innen rettsvitenskapen har det lenge vært et anerkjent problem at vitners troverdighet varierer mht sosial klassebakgrunn, kjønn og alder. Norsk forskning på dette området har vist at vitners troverdighet er av avgjørende betydning på flere ledd i straffesakskjeden (Bollingmo et. al. 2008; Wessel et. al. 2006). Etter vår

mening vil det være relevant å se situasjonen for døve/hørselshemmede i lys av denne forskningen.

Internasjonalt finnes det noe mer forskning på temaet hørselshemmede og rettssikkerhet, selv om det også her er relativt sparsomt. Det eldste utgivelsen vi har funnet på temaet er boken "The Deaf and the Law" av Lowell J. Myers (1968). Myers var jurist og etter sigende en av USAs mest kjente advokater for døve. Myers vokste opp med døve foreldre i Chicago, og mistet selv hørselen som tiåring. Myers utdannet seg til jurist og skal ha vært svært dyktig til å lese på lepper. "The Law and the Deaf" tar opp en rekke rettssikkerhetsmessige utfordringer for døve, og argumenterer særlig for tolkens rolle og tolkningens funksjon i rettsprosessen.

En amerikansk studie av døves interaksjon med offentlige myndigheter konkluderer med at tolkene har stor innflytelse på den type saker som handler om juridiske forhold (Brunson 2008). Dette forklares med at hva retten regner som "reasonable accomodation" vanligvis innebærer billigste løsning når det gjelder bruk av tolk. I en britisk litteraturstudie (Young et.al. 2000) oppsummeres forskningsresultater knyttet til mentale helseproblemer hos døve som kommer i kontakt med strafferettsapparatet. Artikkelen gir blant annet oversikt over tolkebruk i domstolene, hvorvidt politiet unngår å ta tak i saker der døve er involvert og hvorvidt enkelte former for døvhet har sammenheng med lavere impuls kontroll og seksuelle lovbrudd.

En juridisk studie fra 1984 gjennomgår amerikansk rettspraksis i et knippe saker der døve har vært involvert, enten som tiltalte eller som saksøkere på grunn av manglende bruk av tolk under en annen rettssak tidligere (Wood 1984). Konklusjonen i denne studien er at retten til å forstå sin sak er grunnleggende i forhold til konstitusjonelle rettigheter. To amerikanske forskere, Katrina R. Miller og McCay Vernon, synes å være de som har den mest omfattende publiseringen innen dette temaet (Miller og Vernon 2001; Miller og Vernon 2002; Vernon og Miller 2005). De har blant annet drøftet retten til tolk i det amerikanske rettssystemet, kommunikative barrierer i rettsprosesser, og særlig

hvordan døve med lav eller manglende utdanning er utsatt når det gjelder lav rettsikkerhet.

Samlet sett synes forskningen innen dette temaet å være preget av relativt spredte bidrag. Likevel må det understrekes at den forskning som faktisk finnes på dette feltet i overraskende stor grad er enig i hovedtrekkene: I møte med politiet og rettsvesenet har hørselshemmede en betydelig barriere i å nå frem med sin sak, sitt vitnemål. Betydningen av tolkens rolle er grunnleggende for denne kommunikasjonen. Fra forskning på kategorier av borgere med andre kommunikasjonsproblemer (utlendinger og utviklingshemmede) ser vi at mange av de samme barrierene er til stede. De relativt spredte forskningsresultatene vi her har funnet frem til på dette feltet tyder på at det eksisterer lite systematisert kunnskap om hvilken betydning hørsel har i møte med strafferettsapparatet. Vi vet imidlertid at en mer omfattende litteraturgjennomgang på dette temaet er under utarbeidelse i et samarbeid mellom Universitetet i Oslo og Skådalen kompetansesenter.<sup>9</sup>

## 1.4 METODE

Den metodiske tilnærmingen i prosjektet har bestått i en dokumentstudie av et antall dommer, kombinert med et antall intervjuer med personer som gjennom sitt profesjonelle virke har vært involvert i ulike ledd av straffesakskjeden. Dokumentstudien gjennomførte vi som første del av studien, for å skaffe en oversikt over hvordan det totale bildet på dette feltet så ut med hensyn til antall dommer, type dommer, type begrepsbruk, etc. Den metodiske fremgangsmåten i dokumentstudien vil bli redegjort for innledningsvis i det kapitlet som presenterer resultatene fra denne.

Hoveddelen av prosjektet har blitt gjennomført som en kvalitativ studie, basert på intervjuer med et utvalg av tolker, politietterforskere, politijurister, statsadvokater, dommere forsvarsadvokater og bistandsadvokater. Alle informanter

---

<sup>9</sup> "Hørselshemmedes stilling i rettspleien" er et av de andre forskningsprosjektene som ble tildelt midler fra Fritz Moens forskningsfond høsten 2009.

har gjennom sin yrkesutøvelse selv hatt erfaringer med døve og/eller hørselshemmede i straffesaker. Vi har også gjort et intervju med en döv informant med flere personlige erfaringer fra møte med politi og rettsapparat. Totalt har vi intervjuet åtte tegnspråktolker, syv personer fra politiet og rettsapparatet og én sivil person.

Studien er i hovedsak basert på åpne, semi-strukturerte intervjuer med de aktuelle informantene. Den viktigste fordelen med en slik fremgangsmåte er at intervjuene gir anledning til å forstå sammenhenger og kompleksiteten i det fenomenet som undersøkes. I vårt tilfelle er det de særegne, personlige erfaringene til de som er "insidere" i dette feltet som er av interesse, og der vi gjennom analysen setter sammen inntrykkene vi får gjennom intervjuene til et større bilde og en større drøfting. Kvalitative intervjuer anses vanligvis for å være en formålstjenlig metode for å utvikle kunnskap om et tema, fenomen eller sosialt felt (Hammersley og Atkinson 1995). I dette bildet skal man også være klar over at informanter – bevisst eller ubevisst – kan svare "taktisk", i den forstand at man vektlegger noen bestemte sider ved det temaet som snakkes om, mens andre sider tones ned. Under analysene av intervjuene er imidlertid det å se etter interessemotsetninger og ulike forståesler hos informantene også en viktig del av selve analyse- og tolkningsarbeidet.

Intervjuene har blitt gjennomført med utgangspunkt i egne intervjuguider som vi utviklet på forhånd, og gjennomført som åpne, semi-strukturerte intervjuer. Det betyr at intervjuguiden i praksis har fungert som en huskeliste for oss, og intervjuene har hatt form av samtaler der de gjennomgående temaene har vært de samme i alle intervjuene. Underveis har vi gjort enkelte justeringer i intervjuerguiden, etter hvert som vi har fått økt kunnskap om feltet.

Intervjuene har tatt utgangspunkt i de konkrete erfaringene informantene har, og blant informantene i politi og rettssystemet har de fleste forberedt seg ved å lese gjennom materialet fra de sakene de har vært involvert i. I enkelte tilfeller har informantene også tatt med skriftlig materiale i form dommer som de har ment har relevans for temaet. De fleste av intervjuene har tatt rundt 1 ½ time, og inntil 2 ½ time på det lengste. De har vanligvis blitt gjennomført på informantenes

arbeidsplass, og i enkelte unntak på andre steder der vi har kunnet sitte relativt uforstyrret. Informantene har blitt rekruttert ved å nøste blant noen-som-kjenner-noen, og etter hvert har informanter gitt oss tips videre til andre aktuelle informanter. Informantene er lokalisert på flere forskjellige steder i landet, men dog innenfor noen hovedområder. Det har vært vårt mål å snakke med personer som har relativt nyere erfaringer på dette temaet, og informantenes erfaringer går inntil fem år bakover i tid. Ingen av informantene innen politiet og rettsapparatet kan sies å ha hatt omfattende erfaringer med å håndtere denne type saker, men alle har noe erfaring. Noen har snakket med bakgrunn i en konkret sak, mens andre har hatt erfaringer med opptil tre saker.

De ni tolkeinformantene ble strategisk rekruttert gjennom henvendelser til ulike tolketjenester landet over. Tolkene hadde alle mer enn ti års yrkeserfaring (og noen mer enn tjue). Samtlige informanter hadde flere erfaringer fra ulike saker hvor døve hadde møtt politi og rettsvesen enten som vitner, misstenkte/anklagede eller som offer for kriminelle handlinger. I intervjuene trakk enkelte informanter også inn forhold de hadde opplevd i barnevernets fylkesnemnd, noe som i denne sammenhengen ble sett på som relevant da også dette – i et kommunikativt perspektiv – dreier seg om et rettssakslignende forhold.

De fleste av intervjuene har blitt gjennomført på informantens arbeidsplass etter nærmere avtale. Enkelte intervjuer er gjennomført på andre steder, etter avtale mellom forskerne og informanten. I de fleste tilfeller har det vært én informant og to intervjuere. Der informantene har gitt sin tillatelse til det, har vi gjort et elektronisk lydopptak av intervjuet, og dette har blitt skrevet ut i etterkant. I tilfeller der vi ikke har gjort opptak av intervjuet, er det tatt mer utfyllende notater underveis og skrevet ut umiddelbart etterpå. Utskriftene av intervjuene har blitt bearbeidet og analysert i programmet Nvivo, som er et analyseprogram utviklet for dette formålet. Arbeidsdelingen i prosjektet har vært organisert slik at forskerne fra Nordlandsforskning og Politihøgskolen i Bodø har intervjuet aktørene innen politiet og rettssystemet, mens forskerne fra Høgskolen i Sør-Trøndelag og NTNU Samfunnsforskning har intervjuet tolker. Intervjuene har blitt gjennomført i perioden januar til juni 2010.

Studien er gjennomført i tråd med retningslinjer fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). All personinformasjon har blitt håndtert etter gjeldene lov om personvern. Forskerne som har gjennomført i prosjektet har taushetsplikt om personsensitive opplysninger. Alle informantene har fått et informasjonsskriv om prosjektet. Informasjonsskrivet forklarer hvilke regler vi som forskere er underlagt, og informantenes rettigheter med hensyn til å kunne la være å svare, trekke seg når som helst og frihet til å be om informasjon om seg selv slettet. I de fleste tilfeller har dette også blitt gjennomgått muntlig med informantene i forkant. Prosjektet ble ved oppstart rutinemessig innmeldt til Personvernombudet for forskning (ved NSD), og det metodiske opplegget er godkjent etter deres krav.



## **2. TIDLIGERE DOMMER**

I dette kapitlet skal vi se nærmere på dommer fra saker hvor personer som er døve eller hørselshemmede har vært involvert enten som tiltalt, sentralt vitne eller fornærmede part. Hensikten har vært å etablere en systematisk oversikt over tilgjengelig domsmateriale i straffesaker når det gjelder rettsikkerhet for døve og hørselshemmede. Spørsmålene vi skal drøfte her er: I hvor mange rettssaker opptrer døve eller hørselshemmede som tiltalt eller fornærmede? Eller eventuelt som sentrale vitner? Hva slags saker er det snakk om? Videre har vi i de sakene der det foreligger dommer stilt spørsmål til disse sakene: Hvordan fremkommer opplysninger om hørselshemmingen? Reflekteres det i dommene på noen måte rundt hvordan hørsel eventuelt har hatt påvirkning på selve hendelsen som er til doms, utfallet av dommen eller straffeutmåling? I de saker der det fremkommer opplysninger om bruk av tolk har vi sett nærmere på hvordan disse opplysningene behandles i dommene, og hvorvidt dommene reflekterer rundt spørsmål om rettstolkenes rolle, oversettelsesproblemer, tillit, etc.

### **2.1 OM SAKSTILFANG OG NÆRMERE AVGRENSNING**

Domsmaterialet er innhentet på bakgrunn av søk i databasen Lovdata Online. Databasen har materiale som til dels går langt tilbake i tid. Med utgangspunkt i en rekke ulike søkekriterier (se neste avsnitt) importerte vi alle relevante straffesaker, uavhengig av årstall inn i programmet Nvivo for videre bearbeiding og analyse. Totalt satt returnerte søkene i Lovdata 85 dommer der døve og hørselshemmede har vært involvert. Her avgrenset vi ikke dommene på årstall, og de eldste dommene er helt tilbake fra 1919. Vår interesse har primært vært knyttet til nyere dommer og rettspraksis på feltet, slik at vi avgrenset dette materialet videre til dommer fra den siste tiårsperioden, fra år 2000 til og med 2009. Dette ga et tilfang på til sammen 46 straffesaker. Alle disse sakene har blitt sortert og kodet etter ulike sentrale variabler, og vi har i tillegg gjort noen relativt enkle tekstanalyser. Alle søkene ble gjennomført i perioden 10. -12. november 2009.

Avgrensningen henger sammen med ønsket om å se etter materiale som best gir uttrykk for situasjonen og nyere rettspraksis på feltet i dag. Ambisjonen har primært vært å se på nyere rettspraksis, men samtidig ha åpning for at vi skal kunne ha et visst antall saker å analysere, slik at det gir mening i å telle opp og se hvordan saker fordeler seg etter ulike variabler. Dette er altså en pragmatisk avgrensning, som veier hensynet til nyere rettspraksis opp mot hensynet til å ha med et visst antall saker. Siste tiårsperiode fremsto som en relevant avgrensning, med til sammen 46 avsagte dommer i straffesaker.

Når det gjelder søkekriteriene vi brukte i Lovdata, har vi avgrenset det til straffesaker, men tatt med saker fra alle nivåer i straffesakskjeden (tingrett, lagmanns- og høyesterett, samt kjæremålsutvalg). Deretter gjorde vi søk i emner med utgangspunkt i ulike tekststrenger:

- døv\*, hørselshem\* (110 treff)
- tinnitus\*, tinitus\*, øresus\*, hørseltap\*, hørselstap\*, nedsatt\* hørsel\* (98 treff)
- hørselsvansk\*, hørselvansk\*, høyrevansk\*, hørselprobl\* (3 treff)
- hørselsforstyr\* (2 treff)
- døvetolk\* (12 treff)
- høreapparat\* 11 treff)
- teleslynge\* (0 treff)
- coclea\*, cochlea\* (0 treff)
- tegnspråk\* (12 treff)
- tunghørt\* (5 treff)

I en del av treffene var det snakk om samme dokument. Alle treffene ble gjennomgått og en del irrelevante saker ble tatt ut. Det kunne eksempelvis være saker der en person hadde fått et hørselstap som følge av et slagsmål, eller bokstavene "døv" var del av et navn (Døvik, Døving, e.l.)

## 2.2 KORT OM MATERIALET

Domstolene kan ses som et stort hermeneutisk apparat som tolker hendelser, forklaringer, lover, tidligere dommer og lovenes bakgrunnsmateriale, og skal trekke konklusjoner om hva som skal legges til grunn i den enkelte sak. Gjennom dette produseres det en stor mengde tekst i form av dommer, som i sin tur blir retningsgivende for videre rettspraksis og nye straffeutmålinger. I vårt tilfelle er disse dommene gjenstand for analyse, i form av dokumentstudier av et utvalg tekster. Delvis er det snakk om opptelling av ulike variabler i saker og dommer, og delvis er det snakk tekstanalyse av innholdet i tekstene (dommene).

De 46 dommene vi skal studere videre her, er alle formalistisk bygd opp med innledende og oppsummerende trekk ved dommen, datoer og referansenummer. Videre følger en drøftingsdel av varierende lengde, og domsslutningen (konklusjonen) angis tilslutt i det enkelte dokumentet. Dommene har ulik lengde og tekst avhengig av hvilke forhold det er snakk om, og hvilke avveininger som gjøres i hver enkelt dom. Den typen av saker som reguleres av straffeloven kan sies å dreie seg om å forvalte samfunnets sentrale normer, tabuer og verdier. Det skal innledningsvis bemerkes at det i det foreliggende materialet til dels dreier seg om svært alvorlige og emosjonelt bevegende saker. Vi skal imidlertid understreke at vi på ingen måte har vært opptatt av å ta stilling til skyldspørsmål eller straffeutmåling i seg selv. Vår interesse har bestått i å beskrive og analysere ulike deskriptive trekk ved dommene, sett under ett, og tekstanalyser av enkeltsaker.

Et avgrensende kriterium har altså vært saker som hører inn under straffeloven. I en del tilfeller blir en hendelse behandlet med utgangspunkt i kombinasjon av flere lover, eksempelvis straffeloven og veitrafikkloven. Når dette skrives, er det fortsatt straffeloven av 1902 som er gjeldende. Denne er likevel ajourført på de fleste områder, slik at det ikke vil være omfattende innholdsmessige og substansielle endringer i forhold til ny straffelov av 2005. Det betyr at de drøftinger som gjøres videre i denne teksten sannsynligvis vil være relevante også etter innføringen av ny straffelov.

Det skal her anføres at de i alt 46 sakene vi har analysert ikke må forstås som en fullstendig oversikt, og har å gjøre med hvilke dommer som faktisk er registrert. I samtale med en av saksbehandlerne har vi fått opplyst at Lovdata er komplett på Høyesterettsavgjørelsene og så å si komplett på lagmannsrettsavgjørelsene i den aktuelle perioden. På tingrettsnivå har man imidlertid kun tilfang fra en del saker fra enkelte av tingrettene. I vårt utvalg er tre av tingrettene representert med saker. Selv med denne begrensningen når det gjelder tingrettsdommer, er Lovdata tross alt den beste elektronisk søkbare kilden til å utarbeide en oversikt over norsk domsmateriale pr i dag.

## 2.3 SAKER FORDELT PÅ PERSONSTATUS

I de 46 dommene hvor døve og hørselshemmede på en eller annen måte er involvert, fordeler deres rolle seg på denne måten:

Involvert som	Antall
Fornærmet part*	14
Tiltalt	30
Vitne	1
Berørt på annen måte**	4

\*: I tre tilfeller er døve/hørselshemmede involvert både som tiltalte og fornærmede.

\*\* : En oppreisningssak og to saker der en døv/hørselshemmet er berørt på annen måte.

Som vi ser, er personer med hørselshemming fornærmet part i 14 av dommene, og tiltalt i 30. Kun i én av dommene omtales et tilfelle der en person med hørselshemming er vitne. I de fire øvrige dommene er personer med hørselshemming på ulike måter berørt av den saken som retten har behandlet. Som vi skal komme tilbake til, kan trolig tallene i seg selv forstås som et uttrykk for domsstolenes tematisering av hørselshemming.

Sett under ett, kan materialet trolig gi et visst uttrykk for omfanget av døve/hørselshemmedes kontakt med rettssystemet. Det skal likevel påpekes her

at det kan være visse feilkilder forbundet med utvalget. Den viktigste grunnen til dette er at Lovdatas database på langt nær er komplett når det gjelder tingsrettsdommene. Her vil det åpenbart være en viss underrepresentasjon i antallet dommer. (På lagmannsretts- og høyesterettsnivå sier Lovdata selv at materialet er "så å si komplett".) For det andre er det ikke nødvendigvis slik at opplysninger om døvhet eller hørselshemming fremkommer i dommen. Vi har sett minst ett eksempel på dette når vi har forfulgt dommer mellom rettsnivåene. I enkelte tilfeller er funksjonshemmingen omtalt i domsslutningen fra lagmannsretten, men er ikke nevnt i tingrettsdommen. Også dette kan tyde på mulighet for en viss underrepresentasjon.

## 2.4 SAKER FORDELTE ETTER KJØNN OG ALDER

I tre av sakene hadde både fornærmede og tiltalte en hørselshemming, og i de øvrige hadde en av partene en hørselshemming. Generelt i disse sakene ser vi at det er en stor overvekt av menn: henholdsvis 35 menn og 14 kvinner.<sup>10</sup>

Kjønn	Fornærmet	Tiltalt	Annet	Totalt*
Kvinner	10	2	2	14
Menn	3	28	5	35

\*: I tre av de i alt 46 sakene er døve/hørselshemmede involvert på begge sider. Dette gjør at summen her blir 49.

Når det gjelder fordelingen mellom tiltalte og fornærmede, er tendensen tydelig. Det er mennene som er tiltalt, og kvinnene er fornærmede part. I 28 av de til sammen 35 tilfellene der menn er involvert, var det som tiltalt. Bare i tre av dommene var menn den fornærmede part.<sup>11</sup> I de til sammen 14 dommene der

<sup>10</sup> Tre dommer omhandlet hendelser der hørselshemmede har vært involvert på begge sider.

<sup>11</sup> I de øvrige fem sakene der menn var involvert, var det i et tilfelle en døv mann som var vitne. I tre tilfeller var det snakk om menn som var berørt på annen måte enn som fornærmet og en oppreisningssak.

kvinner er involvert, er kvinnene fornærmede part i 10 av dommene. Kvinner er tiltalt i to av sakene.<sup>12</sup>

Når det gjelder aldersmessig fordeling hos den av partene som har en hørselshemming, varierer dette i hovedsak fra 17 til 83 år. I to av dommene er fornærmede part ti år. I 12 av dommene fremkommer det imidlertid ikke opplysninger om alder hos den av partene som er hørselshemmet.

## **2.5 RETTSNIVÅ OG TYPE SAK**

Antallet dommer i løpet av hvert år varierer betydelig, fra to som det laveste til ni dommer i løpet av samme år som det høyeste. Når det gjelder rettsnivå i de dommene vi har fått tilgang til fra år 2000 og frem til i dag, er seks domsslutninger avgjort i høyesterett samt én i kjæremålsutvalg. 30 av sakene ble avgjort i lagmannsretten og ni i tingretten. På tingrettsnivå må man som tidligere nevnt være oppmerksom på at Lovdatas materiale ikke er fullstendig.

---

<sup>12</sup> I to øvrige saker var det snakk om par som på ulike måter var nært berørt av de aktuelle sakene. I ett tilfelle dreide det seg om et overgrep av en voksen mann mot en gutt, og der var døve.

Oversikt over antallet av disse sakene behandlet i domstolene, fordelt på årstall:

År	Ant saker, tingretten	Ant saker, langmannsretten	Ant saker, Høyesterett	Ant saker, uansett rettsnivå
2000		2	1	3
2001		2		2
2002	1	6	1	8
2003	1	2	1	4
2004	1	3		4
2005	2	4	1	7
2006		2		2
2007	2	2		4
2008		4	3	7
2009	2	3		5
SUM	9	30	7	46

Som tabellen over gir uttrykk for, er det særlig dommer fra lagmannsretten vi har hatt tilgang til. Grunnen er at det først er i de senere år at dommer fra tingretten kommer inn i Lovdatas materiale, og at det i pr i dag er noen av tingrettene som avgir materiale til Lovdata. Dermed er materiale fra tingretten underrepresentert i det utvalget vi har tilgang til her, uten at vi med sikkerhet kan si hvordan dette eventuelt skaper skjevheter i vårt materiale. Av alle de 46 dommene dreier det seg i fire tilfeller om saker der vi har vi tilgang til domsmateriale fra behandlingen på to rettsnivåer, mens i én av sakene har vi tilgang til domsmateriale fra behandling på tre rettsnivåer.

Når det gjelder type lovbrudd som behandles i de ulike dommene, fordeler dette seg slik:

Type lovbrudd	Antall tilfeller
Sedelighet	14
Trafikk*	7
Økonomisk mislighold/bedrageri	4
Vold, trusler og ran	13
Gjenopptakelse, oppreisning	2
Annet	6

\*: Også relatert til veitrafikkloven.

Som tabellen over viser, er det et spesielt høyt antall sedelighetssaker. Vi vil komme nærmere tilbake til akkurat dette i et eget avsnitt.

## 2.6 HVORDAN FREMKOMMER OPPLYSINGER OM HØRSELSHEMMING?

Når vi ser nærmere på selve teksten i domsmaterialet, ser vi at hørselstap blir omtalt og får oppmerksomhet på ulike måter i disse dokumentene. Grunnleggende sett kan vi skille mellom fire nivåer av hvordan opplysninger om hørsel fremkommer i dommene:

**Nivå 0:** Hørsel omtaltes ikke i dommen

**Nivå 1:** Hørsel omtales som et apropos i saken

**Nivå 2:** Hørsel omtales som sentral bakgrunnsinformasjon om saken

**Nivå 3:** Hørsel omtales som et grunnleggende trekk ved saken

På **nivå 3** fremkommer opplysningen om en av partenes hørsel allerede *i sammendraget av saken*, i headingen i på selve dommen. I disse tilfellene behandler retten funksjonshemmingen som et helt sentralt aspekt ved hendelsen og skyldspørsmålet. På **nivå 2** fremstår opplysninger om hørsel mer som en type



*viktig bakgrunnskunnskap* for å kunne danne seg et inntrykk av hva som har foregått i saken. Opplysning om funksjonshemmingen er ikke avgjørende for å forstå selve skyldspørsmålet, men skrives inn som relevant kontekstinformasjon for å forstå hvordan retten har tatt hensyn til ulike elementer man mener kan tillegges vekt. På **nivå 1** fremkommer opplysninger om hørsel først *et stykke ut i selve dommen*, der denne opplysningen på en eller annen måte skrives inn som relevant knyttet til et bestemt element ved det som retten finner interessant. På **nivå 0** vil dommen ikke inneholde opplysninger om hørsel som relevant i det hel tatt. I materialet har vi enkelte eksempler på dette, ved at dommer på lavere nivå ikke inneholder denne type opplysninger, mens det først er i forbindelse med ankesaker til høyere rettsinstans at slike opplysninger fremkommer i dommen.<sup>13</sup>

Om vi ser på fordelingen av de 46 sakene på disse fire nivåene – altså på hvordan opplysninger om hørselshemmingen er tematisert i rettsbehandlingen—er fordelingen slik:

Nivå	Antall saker
Nivå 0	0
Nivå 1	18
Nivå 2	11
Nivå 3	17

I domsmaterialet fra 2000 og fremover er det ingen tilfeller av nivå 0-saker, altså der hørselshemming ikke tematiseres i rettsbehandlingen i det hele tatt. Det er likevel stor variasjon i hvor mye plass det blir brukt i hver enkelt dom på å drøfte opplysninger om (og betydninger av) hørsel, og hvilken vekt disse opplysningene skal tillegges i hver enkelt sak. Omfanget av disse drøftingene henger sammen med hvor stor relevans disse opplysningene i hvert enkelt tilfelle blir vurdert å ha for skyldspørsmålet og/eller straffeutmålingen.

Et av de spørsmål vi har stilt til materialet er: I hvilken grad og hvor mye plass brukes i dommene på opplysninger knyttet til døvhet eller hørselshemming?

---

<sup>13</sup> Saken ble behandlet i domstolene før 2000 og der derfor ikke med i dette utvalget.

Stiller tekstene på noen måte spørsmål ved språklige forhold knyttet til hvordan opplysninger fremkommer i retten – eller i forbindelse med etterforskningen i saken? Det korte svaret på dette er at det i den samlede gjennomgangen av materialet er at det er overraskende i hvor liten grad funksjonshemmingen blir gjort til gjenstand for refleksjon om dette i dommene, enten det er snakk om situasjonen som offer/fornærmet eller som tiltalt. Det er likevel unntak i noen saker, der spørsmål om hørsel er spesielt relevant i forhold til enten skyldspørsmålet eller straffeutmålingen. I en av dommene er temaet hørsel viet stor plass i selve dommen. I de korteste tilfellene er disse opplysningene avgrenset til noen få linjer.

I de tilfellene der fornærmede part er hørselshemmet kunne det eksempelvis være relevant å vurdere offerets situasjon relatert til hva slags relasjon det har vært mellom tiltalte og fornærmede. Vi finner flere eksempler på at det brukes relativt mye plass i dommen på å drøfte forholdet mellom offer og overgriper, men i disse tilfellene synes døvhet og hørselshemming å være en bakgrunnsvariabel. Det som vies plass, er eksempelvis hva som har blitt sagt og gjort, hva slags relasjon det har vært mellom partene, og eventuelt aldersforskjell. I tilfeller der det er stor aldersforskjell forstås dette av domstolen som uttrykk for en maktforskjell. Det samme gjør det hvis en person har hatt en overordnet stilling i forhold til fornærmede. Det er her interessant å merke seg at spørsmålet om språk og tilgang til majoritetsspråket (norsk talespråk) ikke tas opp som eget tema i disse dommene, ei heller som en mulig maktforskjell mellom partene.

I materialet finner vi ikke eksempler på at det i dommene blir problematisert hvorvidt det er usikkerhet knyttet til tolkning, eller misforståelser på grunn av språklige forhold. Denne type diskusjoner og avveininger kan riktignok være gjort i rettens interne drøftinger og behandling underveis i saken, men de fremkommer ikke gjennom tekstene i dommene. I den grad slike problematiseringer faktisk gjøres kunne dette åpenbart være interessante avveininger å få innsyn i. Dette må dessuten kunne ses som et interessant trekk, særlig ved de dommene som har kommet etter 2007. I Mæland-utvalgets konklusjoner etter gjennomgangen av Fritz Moen-saken (NOU 2007:7), peker man blant annet på kommunikasjons

problemer og mangelfull språkforståelse som en mulig årsak til tilståelse (ibid:316).

Som tidligere nevnt, viser annen forskning at funksjonshemmede kvinner er særlig utsatt når det gjelder vold/overgrep. Det kunne derfor ha vært interessant å se i tekst hvilke avveininger og refleksjoner retten har gjort seg i så henseende.

## **2.7 HVA SIER DOMMENE OM TOLKENES ROLLE?**

I 10 av de totalt 46 dommene finnes det opplysninger om at det har vært benyttet tegnspråktolk. I fire dommer er det opplysninger om bruk av høreapparat. I de øvrige 32 dommene kommer det ikke frem opplysninger om hvordan kommunikasjonen mellom retten og den personen som er døv eller hørselshemmet har foregått.

Når det gjelder de ti dommene hvor det kommer frem at det er benyttet tolk, er det likevel forskjeller i måtene dette omtales i dommen. I noen tilfeller beskrives dette innledningsvis, i forbindelse med at vedkommende funksjonshemming beskrives. Eksempelvis:

Ankeforhandling ble avholdt i Oslo 26. juni 2006. Tiltalte møtte og avga forklaring. Det ble benyttet døvetolker. Det ble avhørt to vitner. Dokumentasjonen fremgår av rettsboken.

I andre dommer fremkommer det likevel ikke før et godt stykke ute i dommen at tegnspråktolker deltok. Et eksempel:

Det bemerkes at både A, B, E og noen av vitnene er døve, slik at ankeforhandlingen har vært gjennomført med bistand fra døvetolker fra Tolketjenesten og etter et opplegg utarbeidet av Tolketjenesten.

I en del av sakene synes det som at tegnspråktolk har vært benyttet, men der dette ikke kommer frem av opplysningene i dommen. Det kan selvsagt være flere grunner til dette. Dommen er først og fremst en oppsummering av – og

konklusjon på – hvilke elementer retten har vurdert som avgjørende for sin konklusjon, og en begrunnelse for denne. Dommene følger vanligvis en relativt fast struktur, der spørsmål som ikke er direkte relevant for konklusjonen vanligvis ikke omtales. Likevel er det interessant at problemstillinger knyttet til kommunikasjonen i retten ikke gjøres til gjenstand for refleksjon i selve dommen. Problemet med dette er at dommen ikke synliggjør de premisser som ligger til grunn for måten dommerne forstår de språklige sidene ved saken, og at man (dermed implisitt) synes å legge til grunn at språket ikke er relevant for vurderingen.

## **2.8 HVA SIER DOMMENE OM HENSYNTAGEN TIL HØRSELSHEMMING?**

Fremgår det på noen måte av dommene at retten har tatt særlige hensyn til, eller reflekterer spesielt rundt, at tiltalte/fornærmede har en funksjonshemming? Her er svaret ja, i enkelte tilfeller er hørsel gjort til et tema i forbindelse med straffeutmålingen. I noen saker har dette talt til vedkommende persons fordel, mens i andre saker er spørsmålet om særlig hensyn reist, men ikke tatt til følge av retten.

Et eksempel på at retten legger vekt på opplysninger om hørsel finner vi i en ankesak angående straffeutmåling, der personen A er tiltalt etter veitrafikkloven og straffeloven:

Videre er A døvstum og har ektefelle som er døv, lider av CP og har angstproblemer. A og hans nærmeste har derfor et særlig transportbehov for å kunne føre et normalt sosialt liv.

Lagmannsretten finner derfor etter en samlet vurdering av ovenstående at vilkårene for midlertidig tilbakekall av førerretten og beslag av As førerkort etter vegtrafikkloven § 33 nr. 3 ikke er oppfylt, da dette vil være et uforholdsmessig inngrep.

Anken blir etter dette tatt til følge.

I enkelte andre dommer finner vi at retten har tatt stilling til hvorvidt straffen må forstås i relasjon til funksjonshemmingen, og konkludert motsatt av forrige sitat. Også her gjelder det en tiltale etter veitrafikkloven og straffeloven:

Hensynet til domfeltes arbeidssituasjon som utdannet rørlegger, med et følbart handikap, hans derved begrensede muligheter på arbeidsmarkedet samt hans sårbarhet som tidligere stoffmisbruker og hans psykiske problemer, innebærer at tapet av førerretten for alltid vil være byrdefullt, men ikke i en slik grad at det er etter lagmannsrettens vurdering grunnlag for å anvende vegtrafikkloven § 33 nr. 1 sjettede ledd, [...]. Selv om domfelte neppe kan få seg arbeid som han er utdannet til, må det legges til grunn at han til tross for sitt handikap ikke er utelukket fra å kunne få annet arbeid.

Generelt synes det som om at det skal særlig gode argumenter til for at hensyn skal tas til funksjonshemming. I fire tilfeller reflekteres det i domsslutningen over spørsmålet om hvorvidt soning i fengsel vil være mer byrdefullt for hørselshemmede. I tre av disse tilfellene konkluderer retten med at man i straffeutmålingen ikke skal ta dette hensynet, og begrunner straffeutmålingen med alvorlighetsgraden av lovbruddet.

## **2.9 SEDELIGHETSSAKER**

Flere internasjonale studier har tidligere pekt på at døde barn er mer utsatt for seksuelle overgrep enn befolkningen generelt, og i norsk sammenheng har Marit Hoem Kvam påvist at situasjonen her er tilsvarende. For jenter (<18) er risikoen to ganger så høy, for gutter er risikoen tre ganger så høy (Kvam 2004). Dette bildet synes å være det samme, uavhengig av om barnet gikk på døveskole eller bodde hjemme. Svært få av overgrepene ble noen gang rapportert til foreldre, lærere eller politiet (Kvam op.cit.) I vårt materiale synes det også å være relativt mange dommer knyttet til seksuelle overgrep (14 av 46 dommer). Vi har derfor sett det som relevant å se nærmere på trekk ved disse sakene. Av de 14 dommene er tre av dommene fra høyesterett, og de øvrige fra lagmannsrettene. Alle lagmannsrettene er representert blant disse.

Status	Antall
Antall saker hvor en døv person er tiltalt	7
Antall saker hvor en døv person er fornærmede part	5
Antall saker hvor døve personer er både tiltalt og fornærmede part	2

Det er et gjennomgående trekk at det er menn som er tiltalte i disse sakene, og det er kvinner som er fornærmede part. Tidligere forskning om seksuelle overgrep mot personer med funksjonshemninger (Olsvik 2005; Sørheim 1988), viser at særlig funksjonshemmede kvinner synes å være spesielt utsatt. En rask gjennomgang av det foreliggende domsmaterialet synes også å falle inn i et slikt mønster. Olsvik (2006) har tidligere drøftet det hun omtaler som "institusjonaliserte overgrep" de former for seksuelle overgrep der handlingen fremstår som utrykk for en manifest asymmetrisk maktrelasjon mellom partene, innebygd i den sosiale strukturen. Det kan eksempelvis dreie seg om tilfeller der overgriper er lærer og offeret elev, slik at det er et etablert over-/underordningsforhold mellom partene. Andre former for slike institusjonaliserte overgrep kan være voksen-barn, eller hørende-døv. Det vil derfor være av interesse å undersøke hvorvidt noen av disse sakene kan forstås i lys av dette.

Hvilken relasjon og hva slags maktforhold er det mellom tiltalte og offer i disse sakene? Gjennomgangen av de aktuelle sakene i materialet viser at praktisk talt alle de 16 sakene kan forstås på denne måten. Til sammen må minst 9 av sedelighetsdommene kunne karakteriseres som å omhandle forhold der det er betydelig grad av maktasymmetri mellom partene, og at det er en relasjon mellom partene fra tidligere. Det innebærer at det er snakk om tilfeller av seksuelle overgrep der tiltalte og fornærmede har en etablert relasjon (eksempelvis familiemessig, profesjonelt eller som kjærester) og der selve overgrepssituasjonen kan forstås som relatert til maktforholdet partene imellom. Dette gjelder vel og merke ikke bare kvinnene i materialet, men også i noen saker der det er mannlige hørselshemmede som dømmes for overgrep mot hørende kvinner.

Den generelle kriminalstatistikken viser at det i 2009 var 273 524 straffede (alle lovbrudd). Av disse var 675 straffet for seksualforbrytelser. Det betyr at seksualforbrytelser utgjør 0,2 prosent av alle lovbrudd dette året. I vårt materiale, hvor 14 av totalt 46 saker dreier seg om seksualforbrytelser, er det tilsvarende tallet 30 prosent. Det kan være flere forklaringer på hvorfor denne forskjellen er så stor. Den nærmeste forklaringen er at det kan handle om tilfeldigheter, og at vi her er utsatt for "de små talls lov" – altså at i små utvalg vil hvert enkelt tilfelle få store prosentvise utslag. Man bør derfor behandle disse tallene med varsomhet, og ikke trekke bastante konklusjoner. Det kan imidlertid være grunn til å følge dette over en viss tid og eventuelt se om det kan ligge andre mer strukturelle årsaker til grunn.

Materialet i disse dommene kunne egne seg for en egen analyse hvor vi ser nærmere på andre spørsmål som: I hvilke grad fremstår hørselshemmingen som relevant for rettens vurdering av disse sakene? Hvordan vurderes maktforholdet mellom partene i disse dommene? Vi skal imidlertid ikke gå nærmere inn i dette, men nøyer oss med å understreke at det synes å være en tydelig sammenheng mellom asymmetriske maktrelasjoner, kjønn og utsatthet for overgrep.

## **2.10 I HVILKET OMFANG ER DØVE OG HØRSELHEMMEDE HENHOLDSVIS OFFER ELLER TILTALT I ULIKE TYPER STRAFFESAKER?**

Når det gjelder andelen av døve og hørselshemmede som har vært involvert i en straffesak sett i forhold til befolkningen totalt, er det mest hensiktsmessig å sammenligne tallene på lagmannsrettsnivå.<sup>14</sup> Man regner at det er rundt 5000 personer som er døve og har tegnspråk som sitt førstespråk<sup>15</sup>, og estimatet på antallet hørselshemmede på landsbasis (døve og tunghørte) er på 600 000 (Bergh 2004). Sett i forhold til Norges befolkning totalt, utgjør døve og tunghørte dermed

---

<sup>14</sup> Det er på lagmannsrettsnivået Lovdata har absolutt best utbygd oversikt over avsagte dommer.

<sup>15</sup> St.meld. 31 (2007-08).

rundt 12,5 prosent av befolkningen. En rask oppsummering av antallet domsavgjørrelser i lagmannsretten totalt, viser at til sammen 12 071 dommer er avsagt i de seks langmannsrettene fra og med 2000 til og med 2009 (tilsvarende periode som vårt datamateriale).<sup>16</sup> Holdt opp mot dette, utgjør altså antallet saker i vårt materiale behandlet på lagmannsrettsnivå 30 saker (døve og tunghørte). Dette utgjør ikke mer enn 2 promille av alle lagmannsrettavgjørelser fra perioden. Som vi tidligere har vist, er hørselshemmede fornærmede part i 14 av de totalt 46 sakene, og tiltalt i 30 av sakene.

Det kan være flere mulige forklaringer på at disse tallene er såpass lave. En mulig forklaring kan være at selve dommen ikke omtaler personers hørsel, selv om det kan ha vært et aspekt ved saken under hovedforhandlingen. Det er dette vi har omtalt som "nivå 0" tidligere i dette kapitlet. En annen mulig forklaring kan være at i tilfeller der det ellers kunne være aktuelt å anke (skyldspørsmål ellers straffeutmåling) i liten grad når opp til lagmannsrettsnivået i saker der døve og tunghørte er involvert, fordi den subjektivt opplevde personlige belastningen er større. I tråd med dette, kan også en tredje mulig forklaring være at andelen anmeldte saker til politiet fra døve og tunghørte også er lavere, på grunn av personlig belastning eller manglende tiltro til å vinne gehør for sin anmeldelse. Dersom de to siste forklaringene har noe for seg, hvilket slett ikke kan utelukkes, indikerer det at døve og tunghørte personer har en høyere terskel for å anmelde eller anke saker hvor de har vært involvert. Dette kunne eventuelt vært testet dersom man hadde tilgjengelig datamateriale på anmeldelser og dommer på tingrettsnivå.

Når det gjelder den lave andelen siktede, kunne kanskje en forklaring være at hørselshemmede jevnt over er mer lovlidige enn andre borgere og dermed i mindre grad enn andre kommer i kontakt med domstolene. Det finnes imidlertid ingen forskningsmessig støtte for dette. Kriminalstatistikk og andre studier viser til at personer som er i kontakt med rettsvesenet kjennetegnes av lavere utdannelsesnivå, høyere andel med levekårsproblemer og rusproblemer enn befolkningen totalt (Thorsen et.al. 2009; Friestad og Hansen 2004; Skarðhamar 2003). En gjennomgang av de 46 dommene i vårt materiale når det gjelder

---

<sup>16</sup> Tall innhentet fra Lovdata.



opplysninger om sosial bakgrunn, tilknytning til arbeidsliv og rus i de saker der hørselshemmede er tiltalt, tyder på at mønsteret her sammenfaller med øvrig kriminalstatistikk. Kriminalstatistikken er dominert av menn, og kun 17 prosent av de som siktes for et lovbrudd er kvinner. Vi ser også i vårt materiale et tilsvarende mønster som i den generelle statistikken på området.

I flere av sakene der hørselshemmede er tiltalt, fremkommer det dessuten at det er snakk om andre typer funksjonshemninger som i flere tilfeller synes å være av større betydning for saken enn hva hørselshemmingen i seg selv synes å være. Det nevnes psykiske lidelser, kognitiv funksjonshemming og rusproblemer. Det kan være grunn til å nevne dette, for å gjøre det klart at funksjonshemmingene i mange tilfeller kan være sammensatte, og at i enkelte av dommene synes det som om selve hørselstapet ikke nødvendigvis utgjør det mest påfallende ved den enkelte sak.

### 3. TOLKENES ROLLE OG VURDERINGER

Dette kapitlet tar utgangspunkt i det empiriske materialet vi har hentet inn gjennom intervjuer av tolker som har erfaring med å tolke for politi og rettsvesen. Hovedspørsmålet som ble stilt til tolkene var: "Hva slags tanker gjør du deg om døves rettssikkerhet i møte med politi og rettsvesen?" Analysen av intervjuene avdekker at tolkene har en ganske entydig oppfatning av at døves rettssikkerhet ivaretas gjennom arbeidet tolkene gjør. Samtidig er det gjennomgående at tolkene mener rettssikkerheten kan trues av de "hørende" aktørene (politiet, aktor, forsvarer, dommere) ved at disse i for liten grad kjenner eller anerkjenner døves annerledeshet og reflekterer denne annerledesheten i endringer av egen praksis.

Tolkene er likevel ikke ensidige i sine vurderinger. Flere forteller at de opplever det som en stor utfordring både å forstå alt som sies i disse sammenhengene (tre av informantene er tydelige på at de ikke alltid forstår "juss-språket"), og at det å oversette slik at den tolkede versjonen er noenlunde likeverdig med originalutsagnet ofte ikke lar seg gjøre. Samtidig gir tolkene uttrykk for at de har respekt for arbeidet de andre aktørene utfører, men antyder at det kan være svært personavhengig hvordan samarbeidet mellom tolken og andre aktører (eksempelvis dommere og advokater) fungerer. Endelig gir tolkene også uttrykk for at de ikke alltid føler seg sikre på at de formidler sine døve brukere på en måte som gir de hørende aktørene full adgang til å vurdere hvem de har foran seg, og vice versa.

Av de ni informantene oppga seks at de aldri hadde følt noen stor uro for døves rettssikkerhet i de sakene de hadde vært involvert i, hva enten det dreide seg om avhør eller rettsforhandlinger. Det de hadde vært med på var "stort sett greit" og ikke noe de tok med seg hjem etter arbeidstidens slutt. To av informantene oppga at de hver hadde én opplevelse der de satt igjen med en følelse av usikkerhet etter å ha tolket en rettssak frem til domsavsigelse, men denne usikkerheten skyldes forhold som ikke var relatert til tolkens virksomhet. En annen tolk mente at takket være innsatsen tolken gjorde i en omsorgsovertakelsessak tidlig i

vedkommendes karriere hadde ”to døve foreldre fått beholde barnet sitt noen år lenger enn de kanskje burde”. Denne tolken impliserte altså at innsatsen tolken hadde gjort den gang hadde bidratt til å skape et bedre inntrykk av de døve foreldrene enn tolken ville ha skapt i dag med den erfaringen vedkommende nå hadde.

### **3.1 ORGANISATORISKE FORHOLD VED TOLKETJENESTEN**

Det er gjennomgående at alle tolkene mener at ivaretagelsen av døves rettsikkerhet i dag ”er bedre enn før”. Denne påståtte positive utviklingen blir ikke tilskrevet økt yrkeskompetanse i form av bedre språk- og oversetterferdigheter hos den enkelte tolk (disse individuelle ferdighetene var tolkene generelt tilbakeholdne med å kommentere), men dess mer tilskrevet organisatoriske endringer i måten tolking for politi og rettsvesen besørgeres på.

Karakterisert helt overordnet blir profesjonaliseringen, ikke bare av den enkelte tolk, men av hele tolketjenesten for døve og hørselshemmede i Norge referert til på en måte som identifiserer dette som et avgjørende bidrag i forhold til det å øke døves rettsikkerhet. Tolkene kommenterer overordnede, generelle aspekter ved denne utviklingen, men også hvilke konkrete utslag økt profesjonalisering gir når det tolkes for politi og rettsvesen.

#### **3.1.1 Overordnede perspektiver**

Tolkenes yrkesidentitet preges av at de anser seg å tilhøre et uavhengig offentlig organ – tolketjenesten i et fylke – som er ansvarlig for organisering og distribuering av langt de fleste tolketjenester for døve og hørselshemmede i Norge i dag. Å yte tolketjenester er å innløse samfunnets plikt til å oppfylle døve og hørselshemmedes rett til tolk, og ingen av informantene stilte noen spørsmål ved retten til tolk i møte med politi og rettsvesen, dette var en selvfølge. Til tross for at dette er et negativt karakterisert funn – et fravær av andre betrakningsmåter enn at tolk er en selvfølge – er det også talende: Døve og hørselshemmedes rettigheter til tolk er i dag så utbygde at tolketjenesten stiller tolker til disposisjon på alle livets områder, og politi og rettsvesen regnes med stor selvfølgelighet til

disse. utfordringer i forhold til rettsikkerhet er dermed fra tolkenes synspunkt ett tema blant mange andre faglig utfordrende anliggender som tolking innen psykiatri, tolking innen høyere utdanning og tolking på ulike arbeidsplasser. Tolkene ser seg primært som generalister som opererer på alle disse områdene, men er samtidig tydelige på at når de har tolket for politiet og rettsvesenet har de løst oppdrag som ikke enhver tolk blir satt på.

Informantene perspektiverer dermed rettsikkerhetsspørsmålet i forhold til all annen tolkevirksomhet. Når tolkene mener at utviklingen på rettsikkerhetsområdet har vært god impliserer de at dette har å gjøre med en generelt god utvikling av den faglige kvaliteten på *samtlige* arenaer hvor det ytes tolking. Når det er behov for tolking hos politi og rettsvesen nyter man på dette områder godt av den fagligheten tolkene har opparbeidet seg gjennom å arbeide på alle mulige tolkeområder.

### **3.1.2 Monopolisering av arbeidsoppgaver og organisering av tolketjenesten**

Det at tolketjenesten i høy grad har monopol i forhold til å tilby tolketjenester er et viktig aspekt ved denne tjenesten. Selv om politi og rettsvesen selv må betale for tolketjenestene de bestiller, har de i praksis ingen andre å henvende seg til for å skaffe tolk enn NAVs tolketjeneste i det aktuelle fylket. Tolkenes fortellinger mer enn antyder at tolketjenestene bruker denne monopolstillingen på samme måte som andre monopoliserte offentlige tjenester: Man legger faglige argumenter til grunn når man i mange sammenhenger dikterer hvilken tjeneste som skal ytes. Et eksempel på hva slags utslag dette kan gi seg er bruken av to eller flere tolker som er omtalt nedenfor under overskriften "totolksystem".

"Formidlingen" ved tolketjenestene er mer enn bare en skranketjeneste som svarer på henvendelser. Slik informantene omtaler formidlingen tegnes det et bilde av at denne har utviklet en egen profesjonalitet i forhold til det å håndtere og administrere bestillinger. De fleste av våre informanter beskriver hvordan formidlingen har kompetanse til å treffe en rekke avgjørelser når en bestilling mottas. Dersom politiet eller administrativt tilsatte ved en domstol ringer inn en bestilling vil formidlingen informere seg om sakens natur, og kan ut fra dette

allerede på eget initiativ gi bestiller tilbakemelding om hva slags behov tolkene vil ha og hva slags tjenester som er aktuelle å yte. Når det gjelder tolkenes behov forteller våre informanter at dette først og fremst dreier seg om å skaffe tilgjengelig dokumentasjon om tolkeoppdragets art slik at tolkene som blir satt på oppdraget har best mulig anledning til å forberede seg. Videre tar formidlingen ofte stilling til hvor mange tolker som trengs for å møte bestillers behov og formidlingen kan også diskutere tidsmessige endringer med bestiller dersom tolketjenesten har problemer med å stille tolker til disposisjon på det mest ønskelige tidspunktet. I praksis kan dette innebære at tolketjenesten legger føringer på når for eksempel politiet kan få gjennomført et avhør, men tolkene forteller at man som regel strekker seg langt for å unngå dette.

Internt i tolketjenesten skjer det en utvelgelse av de tolkene som skal tolke for politiet eller i retten. Flere av informantene beskriver denne utvelgelsen som en prosess med flere elementer hvor det på den ene siden legges vekt på kvalifikasjoner, men hvor også skjønnsmessige og praktiske vurderinger spiller en rolle. Flere av informantene bruker frasen "rett tolk på rett sted". Det er ikke enhver tolk som blir satt på oppdrag hos politiet eller retten. Flere informanter oppgir at de er medlemmer av løst organiserte "rettstolkingsteam". Disse teamene har ikke formell status i tolketjenestens organisasjon, men er likevel et uttrykk for at man har en oppfatning om hvilke tolker som er aktuelle for disse oppdragene, og da dreier det seg først og fremst om de som har erfaring fra tidligere oppdrag. Å bli medlem i et rettstolkingsteam beskrives som en innlemmelsesprosess hvor "noen syntes at nå var jeg kanskje god nok til å prøve meg". Det antydes at både fagansvarlig tolk og erfarne kollegaer her har en funksjon i forhold til å rekruttere nye tolker til rettstolking. Samtidig oppgir noen av informantene som har lengst yrkeserfaring at når de tolket for politi og rettsvesen for første gang, var det mer tilfeldige faktorer som førte dem til dette oppdraget.

Alle informantene på nær én omtaler måten utvelgelsen av tolker skjøttes på av tolketjenesten på en klart positiv måte. Informantene er opptatt av å tegne et bilde av en seriøs og faglig godt forankret virksomhet. Den ene informanten som uttaler seg mer på tvers av dette gir uttrykk for at idealet er den grundige faglig

funderte virksomheten, men at utvelgelsen av tolker til oppdrag for politi og rettsvesen i mange sammenhenger styres like mye av praktiske forhold som tilgjengelighet og prioritering mot andre typer oppdrag. Denne ene tolken gir med dette uttrykk for at også tolketjenesten – som en offentlig tjeneste som må operere innen sine ressursmessige rammer – av og til må velge mindre enn optimale løsninger for å få driften til å gå rundt.

### **3.1.3 Tolketjenesten som fagfellesskap**

Når tolkene forteller om møtet med politi og rettsvesen forteller de også mye om generelle faglige effekter av opprettelsen av tolketjenestene; at etter hvert mange tolker kom til å bli ansatt på samme sted og med en faglig leder rekruttert fra egne rekker. Dette har hatt konsekvenser for den enkelte tolks faglighet: Våre informanter har alle tolkeutdanning og enkelte har annen tidligere utdanning eller tilleggsutdanning. Det er imidlertid ingen som har utdanning i for eksempel juss eller fag som kan sies å gi noen formell kompetanse i forhold til kunnskap om arbeidsmåten til politi og rettsvesen. Samtlige informanter oppgir at den spesielle kompetansen de har i forhold til å tolke for politi og rettsvesen er opparbeidet gjennom erfaring, i flere tilfeller ved at man første gang man var i slike tolkesituasjoner tolket sammen med en mer erfaren kollega. Kollegiet på en tolketjeneste beskrives som et faglig fellesskap hvor kompetanse utvikles og bringes videre. I tillegg beskriver også en del av informantene hvordan informasjon kan overleveres fra en tolk til en annen i de tilfellene der nye tolker bringes inn i en pågående sak hos politiet eller i retten.

Informantene signaliserer også tydelig at spørsmålet om hva som er god profesjonalitet er gjenstand for kontinuerlig forhandling i fagfellesskapet. Våre spørsmål om for eksempel hvor bokstavelig tolkenes yrkesetiske retningslinjer følges når det tolkes for politi og rettsvesen besvares i mange sammenhenger på en måte som antyder at tolkene er mer styrt av kollektive praksiser når det gjelder hvordan man oppfatter for eksempel det å ”oversette alt”, enn av de yrkesetiske retningslinjene slik de er nedfelt i skrift.

De overordnede aspektene ved måten tolketjenesten er organisert på blir av informantene stort sett trukket frem som forhold de i dag tar mer eller mindre for

gitt og som uten videre reflekterer en viktig grunnforutsetning for tolkenes profesjonalitet. Det gjelder i høy grad også de helt konkrete beskrivelsene av hvordan tolkene opptrer når de bestilles til tjeneste hos politiet eller i retten. De sentrale områdene tolkene trekker frem er "totalolksystem", forberedelse og samarbeid.

### **3.1.4 Totalolksystem**

Ifølge våre informanter er det en gjennomført praksis at man – i den grad det er praktisk mulig – alltid sender minst to tolker når politiet eller rettsvesenet bestiller tolk. Noen av informantene har tolket i saker som er vurdert å ha et så stort omfang, og som har så mange døve tolkebrukere at tolketjenesten har forlangt å bruke et enda større antall tolker (Her foreligger det også en rapport fra én særskilt sak; Fosshaug 2002). Termen tolkene bruker for å beskrive hva de gjør når de er to om å løse et oppdrag er at de "tolker i totalolksystem" (Rikstrykdeverket 2004). Norske tolker, så vel som tolker i mange andre land, har utviklet denne måten å tolke på over mange år. Den vanligste arbeidsfordelingen er at tolkene bytter på å utføre tolkingen i intervaller på rundt femten minutter. Den tolken som ikke aktivt tolker har ikke pause, men monitorerer kollegaens arbeid for å passe på at alt blir oversatt. Dersom den aktive tolken mister noe av informasjonen, står fast på en term eller ikke oppfatter hva som blir sagt, kan den andre tre støttende til, og denne posisjonen kalles da også å være "støttetolk". Det er gjennomgående at informantene ser på det å jobbe i totalolksystem som en arbeidsform som høyner kvaliteten på tolkingen sammenlignet med den kvaliteten man oppnår når én tolk tolker alene. I tillegg muliggjør totalolksystem at tolkene kan tolke lengre perioder uten å måtte ha pause, noe informantene legger vekt på når det gjelder tolking i retten. Selv om de gjennomgående oppgir at deres uttrykte behov for pauser blir tatt hensyn til, finner de at de bedre kan tilpasse seg de ofte lange øktene retten legger opp til når de er to. Flere informanter forteller at praktiske omstendigheter av og til gjør det vanskelig å stille to tolker til politiavhør hvor det bestilles på kort varsel, men dette er ikke nødvendigvis problematisk da politiavhør "foregår i mye roligere tempo enn en rettssak". Slik informantene omtaler totalolksystemet, lar de det skinne gjennom at de anser det som faglig uforsvarlig dersom en tolk skulle bli satt til å tolke en rettssak alene.

Informantene beskriver også hvordan totolksystemet kan varieres og bygges ut. For eksempel kan tolkene avtale at den ene oversetter det som sies på talespråk til tegnspråk, mens den andre oversetter motsatt vei, fra tegnspråk til talespråk. En informant forteller at hun ved flere anledninger under tolking i retten har operert med en tredje tolk som utelukkende har monitorert to andre tolker som har jobbet i totolksystem. Endelig har også flere av informantene tolket i rettssaker hvor det har blitt tatt kontinuerlige videoopptak av forhandlingene. Disse opptakene har så blitt fortløpende gjennomgått av tolker som har sittet i et tilstøtende rom, og disse har kunnet gi fortløpende tilbakemeldinger dersom de oppdager oversettelser som er feilaktige eller unøyaktige. Ikke alle informantene er sikre på hvem som har tatt initiativet til denne ekstra videokontrollen, men noen er tydelige på at der de har vært med på dette er det tolketjenesten som har forlangt arrangementet.

### **3.1.5 Forberedelse**

Det er gjennomgående at alle informantene ser på forberedelsene før et tolkeoppdrag som en avgjørende faktor for kvaliteten på tolkenes arbeid. Har man hatt anledning til å forberede seg godt reduseres faren for dårlige oversettelser eller direkte feiltolkninger. De fleste informantene oppgir at tolketjenesten legger til rette for at tolker som skal tolke særlig rettssaker får avsatt tid til forberedelse i forkant. Igjen er det her én informant som betoner at selv om dette er en klar intensjon, og selv om tolketjenesten ikke har økonomiske problemer med å reservere tid til forberedelse, så gjør hensynet til den daglige drift av og til at det blir for lite tid til forberedelse. Informantene har videre forskjellige erfaringer i forhold til hvor godt retten bidrar til at tolkene får nødvendig forberedelse. Det er forskjellig hensikt med forberedelse; for det første trenger tolkene å sette seg inn i sakskomplekset for å kunne forstå hva som blir sagt, slik at de kan oversette og finne en god versjon på målspråket. En del av dette vil være arbeid med vokabular, andre aspekter vil være å få en helhetlig oversikt. De fleste informantene mener at det å følge saken fra politiavhør, via tolking for forsvarer og til retten, gir den beste formen for forberedelse. De fleste informantene ser her utfordringer knyttet til upartiskhet når de kjenner brukeren gjennom tolking hos flere av aktørene i prosessen forut for rettssaken, men de fremhever at god tolking forutsetter at en har grundig kunnskap om saken, og i noen tilfeller også



kjennskap til hvem en bestemt døv tolkebruker er. Det siste knyttes særlig til tilfeller der informantene antyder at en person kan ha en særegen måte å bruke tegnspråk på som kan gjøre det utfordrende å tolke. De fleste informantene mener at upartiskheten er noe de klarer å håndtere gjennom profesjonalitet og bevisst opptreden til tross for at de kan sitte med stor oversikt over opplysninger i saken de tolker. Det er bare en av informantene som mener at det bør være andre tolker som tolker i rettssaken, enn de som har tolket tidligere i saken.

Tilgang til dokumenter er noe som informantene framhever som viktig for å få nødvendig innsikt i saken og for å kunne tolke den på en tilfredsstillende måte. Gjennom å få satt seg inn i sakens dokumenter får tolken oversikt over saken, relasjoner og hendelsesforløp. Som en av informantene sier, kan det være utfordrende for tolken å oppfatte detaljer i et hendelsesforløp;

*Det [detaljer] har mye å si, og det kan være vanskelig, når en sitter og stemmetolker [det vil si; oversetter fra tegnspråk til talt språk] å være sikker på at en har fått stedsangivelser og tidsangivelser, skjedde det før eller etter, hvem gjorde det, var det deg eller han eller var det... hvis ting går fort så har en ikke fått med seg referansene, så tar man en sjanse for ikke å bruke for lang tid, så kan en slik ting være avgjørende for utfallet av saken.*

### **3.1.6 Samarbeid**

I forlengelsen av tolkens egne forberedelser melder spørsmålet om samarbeid med aktørene innen politi og rettsvesen seg. Selv om tolkene signaliserer den faglige grunnholdningen at alle tilstedeværende – hørende og døve – har samme betydning i egenskap av å være tolkebrukere, gir informantene også klart uttrykk for at særlig de profesjonelle hørende aktørene – politi, jurister, dommere – trenger å ha forståelse for tolkens virksomhet. Tolkene problematiserer i liten grad hva slags forståelse av tolkens virksomhet døve aktører måtte ha, noe som i vårt materiale antydningssvis har to begrunnelser: På den ene siden vil tolken ofte ha en viss kjennskap til sin døve bruker ut fra tidligere tolkeoppdrag, og dermed ha en formening om den døve aktørens kompetanse som tolkebruker. På den andre siden antyder informantene at fordi de hørende aktørene som regel bekler profesjonelle roller som det følger bestemte typer myndighet med, er det viktig at disse får en mest mulig korrekt forståelse av hva tolkene kan bidra med. Det er viktig å avklare hvilke forventninger rettens aktører kan ha til tolken på forhånd:

Hva som er tolkens oppgave og ansvar og hvor grensene går for hva tolken gjør. Ansvaret som dommer, aktor og forsvarer har i rettssaker der det benyttes tolk, er akkurat det samme som i saker der det ikke er behov for tolk. Dette er viktig å avklare før saken starter.

*Jeg synes at i de sakene de [rettens aktører] er interessert i å få informasjon er de sakene som fungerer best. Når de kommer i rettssalen så vet de hva de kan forvente.*

Informantenes generelle erfaring er at de møter velvilje og samarbeidsvilje fra rettens aktører. Det er vanligvis ikke noe problem å få etablert et samarbeid. Dokumenter gjøres tilgjengelig og dommere stiller seg positiv til å møte tolkene før forhandlingene starter. Likevel er det gjennomgående at informantene i de aller fleste tilfellene oppgir at det er tolkene som må initiere samarbeid, og bare ytterst sjeldent har det skjedd at en aktør fra politi eller rettsvesen har tatt initiativet. Informantene gir uttrykk for at samarbeidet fungerer godt i forhold til det å skape forståelse for tolkenes behov. Det er for eksempel uproblematisk å få tilrettelagt tolkenes fysiske arbeidsforhold med tanke på plassering i rettssalen, men likevel et gjennomgående funn at tempoet i selve rettsforhandlingene er høyt, ofte til tross for at tolkene sier fra om at det går for fort. Slik informantene generelt ordlegger seg signaliserer de på den ene siden respekt for politiet og rettsvesenet, men når det kommer til spørsmål om samarbeid gir informantene tydelig uttrykk for at de ikke er redde for å stille krav, og at de forventer å bli møtt som likeverdige partnere.

I intervjuene var vi opptatt av hvor langt samarbeidet mellom tolkene og andre aktører kan strekke seg, men her ble svarene mer utydelige. Tolkene er klare på at de vil etablere samarbeid for å sikre nødvendige arbeidsforhold for tolkene. Informantene var alle enige i at de gjennom å følge en sak kunne danne seg oppfatninger som de ikke alltid var sikre på ble formidlet til andre aktører gjennom tolkingen. Det å utnytte samarbeidsrelasjoner til å eksplisitt informere om denne typen forhold var ikke noe informantene oppga at de gjorde. Dette til tross for at samtlige informanter ga uttrykk for at de hørende tolkebrukerne ofte manglet nødvendig kunnskap både om den individuelle døve tolkebrukeren og om døve generelt. Informantene ga uttrykk for at de her var på et område hvor man

lett kunne trå over grensen for hva som er akseptabelt i forhold til tolkenes yrkesetiske retningslinjer og innarbeidede praksiser i faget.

### **3.1.7 Debrifing**

Et av spørsmålene som ble stilt til samtlige informanter og som også knytter seg til organiseringen av tolketjenesten var hvordan tolken taklet egne reaksjoner på erfaringer man gjorde seg som tolk for politiet og rettsvesenet. Få av tolketjenestene informantene er ansatt ved har et system for debrifing. Tolkene sier de snakker med den kollega som han/hun tolker sammen med. Gjennom disse samtalene, som foregår både i pauser og etter at saken er avsluttet, får tolkene luftet tanker og refleksjoner om det de har opplevd. De får også mulighet til å evaluere oppdraget.

En av informantene sier at ved én større rettssak har de benyttet profesjonell bistand til oppfølging av tolkene som hadde tolket i saken. Dette var en ankesak og erfaringer fra første rettsinstans tilsa at tolkene hadde behov for en eller annen form for oppfølging. Debrifingen av tolkene ble foretatt med hjelp fra en psykiatrisk sykepleier. En av de andre informantene, fra en annen tolketjeneste, opplyste at de brukte å sette av tid til debrifing av tolkene. Hvis det var frilanstolker som ble benyttet, fikk disse lønn for etterarbeidet.

Alle tolkene ga uttrykk for at enkelte tolker kunne oppleve det som belastende å tolke i slike situasjoner, men at de personlig ikke tok opplevelsene innover seg på en måte som de opplevde skapte problemer for deres yrkesutøvelse. Våre informanter var alle tydelige på at de ikke hadde problemer med å takle denne type oppdrag.

## **3.2 TOLKENES ARBEIDSMÅTER OG OPPLEVELSER I MØTE MED POLITI OG RETTSVESEN**

Så langt har vi i dette kapitlet konsentrert oss om funn som har å gjøre med hvordan tolking organiseres. I det følgende går vi mer detaljert inn på hvilke refleksjoner informantene gjør seg om egen kompetanse og eget arbeid, døve

brukes kompetanse og kompetansen til andre profesjonelle aktører hos politi og rettsvesen. De sentrale temaene tolkene bringer på bane dreier seg om språksyn og språklige/kommunikasjonsmessige utfordringer, døve menneskers mulighet til å være fullverdige deltakere i saker som angår dem, og endelig hvorvidt hørende aktørers oppfatninger og kunnskap om døve og hørselshemmede og konsekvenser av døvhet og hørselstap er tilstrekkelig.

### **3.2.1 Tolkens eget arbeid; språklige/kommunikasjonsmessige utfordringer**

Rettsystemet baserer seg på at hvis en person ikke behersker språket som brukes i retten, skal dette kompenseres ved hjelp av tolk, men det stilles sjelden spørsmål ved hvilke utfordringer en kan løse ved bruk av tolk og hvilke begrensninger som ligger i tolkebruken. Tolkene opplever i enkelte situasjoner å stå ovenfor store språklige utfordringer i oversettelsesarbeidet. En av informantene mener at det er primært på grunn av de språklige barrierene som er en utfordring for rettssikkerheten og ikke de andre aktørenes mangel på kunnskap om døvhet.

For at tolken skal kunne tolke "alt" forutsetter det at tolken forstår det som blir sagt og klarer å oversette det til målspråket. Dette er krevende. Tolkene bekrefter at det er utfordrende å tolke til et språk der det ikke finnes et godt utviklet begrepsapparat for det juridiske språkdomenet, slik tilfellet er i norsk tegnspråk. I mange tilfeller velger tolkene å oversette juridiske termer ved å konstruere sammensatte tegn eller gi etablerte tegn et modifisert innhold. Dette kan sammenlignes med å bruke låneord fra et annet språk, og det ligger da i sakens natur at den som skal forstå det lånte begrepet må ha en viss kompetanse i språket det lånes fra. Eksempler informantene selv nevner er termene "tiltalt" og "tiltalebeslutning". Norsk tegnspråk har en term som betyr "å snakke til"/"tiltale", men denne brukes ikke som et substantiv som objektivt betegner en som er siktet for noe. For å få dette til å fungere, må tolkene komme med tilleggsforklaringer når de introduserer lånetermen. For eksempel kan de si "tiltalte (og bruke lånetermen) det betyr deg". Det er et selvstendig poeng at de hørende aktørene ofte ikke får med seg at slik forhandling og forklaring finner sted.

Tolkene møter mange slike oversettelsesutfordringer, og kan ikke alltid løse disse fortløpende. De må derfor tørre å stoppe den som snakker og spørre om igjen hvis tolken ikke får med seg det som blir sagt, enten det er på grunn av høyt tempo, vanskelige uttrykk, eller uklarheter. En av informantene svarte følgende på spørsmål om vedkommende trodde at tolker alltid ber om oppklaring i rettssalen når de ikke forstår selv:

*Nei, man kan jo ikke det... jeg kan ikke det hver gang jeg er usikker; for i en sånn situasjon er det veldig mye en er usikker på om man forstår, det er det jo faktisk. Det er klart at det hadde vært veldig fint å vært mer belært på området, men slik det er i dag, har vi ikke mulighet til det. Så vi kan alt for lite. Det er klart. Jeg tror vi stopper når man er redd for at det skal få store konsekvenser: "Dette er jeg usikker på om jeg har forstått riktig og her er det viktig", men hvis en skal avklare hver eneste lille ting som en føler seg litt usikker på... det kan man ikke gjøre. [...] Så må man tilpasse det til den enkelte bruker, men ikke i så stor grad at en sitter og er den som forklarer og er den som oppklarer ting; for da synes jeg vi har dratt det for langt.*

I og med at det å forstå et begrep eller en ytring selv, er en forutsetning for å kunne gjengi det korrekt på mottakerspråket, så er det problematisk dersom tolkene selv er usikre på om de forstår. Ofte er det deler av rettssaken som er av mer prosessuell karakter, og som bærer preg av opplesing av skriftlig norsk. En av informantene nevner utfordringene med disse delene av rettssaken:

*Det er sånne prosesser som en kjapt må i gjennom på grunn av formelle ting som de bare må igjennom, og da er det jo ofte slik at de [rettens hørende aktører] bare prater med hverandre og der måtte vi bare tolke " De snakker cirka om sånn og sånn"; vi tolket faktisk ikke nøyaktig; for vi hadde store problemer med å forstå hva de sa vi også. Det var til tider "gammelnorsk", sant... "norrønt språk" (ler) og klin umulig for vanlige hørende å forstå også; men ellers også i den saken måtte vi forenkle veldig.*

...

*Så hva skulle en ha gjort hvis saken hadde vært veldig alvorlig med en sånn [døv] bruker; alvorlighetsgraden i en sak har litt å si kanskje også; og vi som tolker kan liksom føle at det ringer en liten bjelle der, men da er det vi tolkene som føler på det at her er det en meget alvorlig sak: Brukeren har lavt nivå - hva gjør vi?*

Her framgår det at tolkene vurderer alvorlighetsgraden i saken og tar dette med i vurderingen om de skal avbryte og spørre om igjen eller ikke. Det fremgår også at tolkene vurderer den døve tolkebrukerens språkkompetanse og ressurser. Dette

omtales i neste avsnitt. Det er også fare for at tolking fra et språk til et annet språk gjør at presisjonsnivået i originalen kan bli endret i den tolkede versjonen gjennom at tolkene ikke finner likeverdige begreper på målspråket. Tolken gjør utsagnene mer generelle, eller det motsatte kan skje; at tolken ikke klarer å fange tvetydigheter eller gjør vage ytringer mer presise. Fagterminologi, som tolkene ikke er helt sikre på betydningen av kan gjøre at den tolkede versjonen blir påvirket i mer presis eller mer upresis retning. Det er helt essensielt at tolkene forstår ytringene som blir brukt, og derfor er det et interessant funn at flere informanter gir uttrykk for at de ikke alltid forstår alt som sies. utfordringer kan oppstå både ved at det brukes ukjente fagtermer og fremmedord, men også ved at det er uklårheter i språkbruken.

*Jeg må være ærlig: det er ikke alltid jeg forstår det som blir sagt. Språket i rettsvesenet er slik at det er ikke alt man forstår, men man lager en tegnspråkversjon av det og det er det de får.*

I løpet av en rettsforhandling vil en tiltalt (offer eller vitne) ha ulike deltakerposisjoner (Goffman 1981; Wadensjö 1998) gjennom forløpet av saken. Rettssaken består både av monologer og dialoger; en utspørring av et vitne er eksempel på en dialog, under opplesning av tiltalebeslutningen skal den tiltalte svare om han sier seg skyldig eller ikke, og da er det viktig at den som sitter som tiltalt lytter for å svare på spørsmålet. Mens andre deler av forhandlingen er preget av monolog, for eksempel under rettsbelæringen, er det ikke forventet at tiltalte skal delta som annet enn tilhører. Flere av tolkene hevder at de forstår når det som sies er viktig og at de blir skjerpet i disse sekvensene av forhandlingene. Dette gjør at tolkene indirekte, gjennom kroppsholdning og blikkontakt signaliserer at dette er viktig å følge med på for den døvne brukeren.

En av informantene som deltok i en rettssak der forhandlingene ble videofilmet, og der videoen ble gjennomgått av andre tolker på ettermiddagen, sier at de opplevde situasjoner der tolkene som kontrollerte om tolkingen hadde vært riktig. Her diskuterte om også om enkelte feiltolkinger var så alvorlige at de måtte bringes frem for retten neste dag eller ikke. Hun sier:

*Det opplevde vi i den større saken hvor vi hadde kvalitetssikring med filming. Da var det ting vi oppdaget som feiltolking og tolkene tenkte at dette kan ikke være viktig,*

*skal vi si fra? For hver gang vi avbrøt så utsatte vi saken en god stund for da måtte de sette seg sammen og finne ut er dette noe vi skal ta opp om igjen, eller er det ikke, skal vi gå tilbake... så var det noen ting vi tenkte at dette MÅ være veldig viktig, men de sa at dette har ingen ting å si, vi går videre. Så var det andre ting som vi tenkte at vi tror ikke dette har betydning, vi lar det være, Nei, vi sier i fra i tilfelle – så hadde det betydning! Så det er veldig vanskelig for tolkene å avgjøre. Det satte litt støkk i meg, for det var ting vi tenkte at det kan ikke ha noen ting å si, ja det var en feil, men det kan jo ikke ha noe å si.*

Dette kan tyde på at tolkene ikke alltid er i stand til å vurdere hva som er viktig eller ikke. Det at tolkene selv har en opplevelse av å vite hva som er viktig eller ikke, gjør at dette er et område som bør ha økt oppmerksomhet.

Et annet aspekt som ble trukket frem av informantene problematiserer hva som er tilstrekkelig forberedelse og hvordan man ikke alltid kan sikre seg at man er forberedt på de riktige tingene. I ytterste konsekvens tolker tolken uansett om hun får forberedelse, må tolke alene eller steppe inn som sykevikar i siste liten. Når man står i tolkesituasjonen opplever tolkene at de til enhver tid må gjøre en rekke valg:

*For en bommer jo, det gjør en virkelig i alle situasjoner, og noen ganger klarer en å få reparert det [rettet opp feiltolkinger], og noen ganger så har en ikke oppdaga det sjøl en gang. Men det er klart at der en reparerer er det viktig at retten får med seg at det er tolken som reparerer og ikke at brukeren endrer forklaring. For det er fort gjort hvis en har tolket feil, men en fikk reparert underveis, at det skapes et slikt inntrykk. Retten kan sitte med den oppfatning at brukeren har endret forklaring underveis, at han finner ut at "Oi, jeg skulle ikke sagt det sånn, jeg tror kanskje jeg helle forklarer meg på en annen måte", og så kan det være at det var tolken som måtte rette litt opp. Så de tingene blir viktig å avklare. At tolken tør å stå for det hvis en har bomma, og så må en informere om det.*

At politi eller retten kan få inntrykk av at en døv endrer forklaring, mens det i virkeligheten er tolken som retter opp feiltolking, blir tatt opp av flere informanter. Dette forteller noe om det problematiske ved å legge til grunn en lineær oppfatning av meningsskapingen i samtaler gjennom tolk. En parallell utfordring i slike situasjoner er utfordringen med å metakommunisere<sup>17</sup> det som

---

<sup>17</sup> I den betydning at det refereres til selve kommunikasjonssituasjonen og hva som skjer der.

faktisk foregår i tolkesituasjonen for å gjøre den andre parten (for eksempel politiet i en avhørssituasjon) i stand til å danne seg et riktig bilde av tolkebrukeren. Med en mer riktig oppfatning av situasjonen kan en velge andre strategier og tilpasse seg situasjonen i større grad. Det har skjedd at tolkene har stoppet avhør og bedt om at avhøret blir gjennomført på nytt fordi politiet ikke har oppfattet at avhøret utviklet seg som det gjorde på grunn av språklige utfordringer. Som informanten sier;

*(...) altså som tolk så har man til å begynne med ikke sett at noe ikke har blitt forstått, og man har ikke fått de svarene som på en måte burde forventes... som tolk så vurderer man at "det spørsmålet får du fra politiet", da må du svare i den og den gaten ikke sant? Så får man et svar som er helt på siden, og når man får det veldig mange ganger så begynner man å tenke... så vet jeg at man har stoppet og bedt om å få lov til å ta det avhøret om igjen rett og slett fordi det ikke har fungert*

### **3.2.2 Døve menneskers mulighet til å være fullverdige deltakere i saker som angår dem**

Tolkene opplever at det er de som har den mest sentrale rollen i å sikre døves rettssikkerhet i saker der døve er involvert med politi og rettsvesen. De fleste tolkene opplever at enkelte døve brukere sliter med å følge med på rettsforhandlingene. Mange døve har ikke mulighet til å skaffe seg kunnskap om hvordan rettsprosesser, språkbruk og sjanger i rettssalen er, fordi døve ikke har tilgang til den samme informasjonen hørende samfunnsborgere får gjennom media. Det er som nevnt heller ikke et godt utviklet domenespråk for juridisk terminologi i norsk tegnspråk.

Spesielt i straffesaker oppgir informantene at de ofte møter ressursvake døve personer som har problemer med å svare for seg, personer som "har mange hull" i allmennkunnskapen. Dette merker tolkene underveis i tolkingen, og oppgir at det er meget utfordrende å tolke på en slik måte at de andre aktørene; dommer, aktor, forsvarer og eventuelt jury blir oppmerksom på dette forholdet. Det er ofte i slike tilfeller vanskelig for tolkene, bare gjennom måten å tolke på (intonasjon, ordvalg, intensitet), å sette de andre aktørene i rettssalen i stand til å gjøre riktige vurderinger av den døve personen. Tolkenes dilemma er at de på den ene siden gjennom å oversette riktig, ønsker å skape kommunikasjon og forståelse mellom



de forskjellige aktørene som ikke snakker samme språk. På den andre siden er de svært forsiktige med å utøve tolkerollen på en måte som kan virke stigmatiserende for den døve. Enkelte av informantene mener det er viktig å erkjenne at det er begrenset hva tolkene kan kompensere for, og at tolkene burde være mer åpne om dette.

En annen utfordring er den døve brukerens forestilling om rettens forventning til seg. Dette kan gjelde enkelte døve som har fått en mangelfull opplæring gjennom en talebasert skole og en oppvekst på internat, der en har fått respekt for (hørende) autoriteter og medlemmer av majoritetssamfunnet som påvirker hvordan de oppfatter egen rolle i møte med rettsapparatet. En av informantene formulerer det slik:

*(...) Det er jo noe med den eldre generasjonen; jeg tenker jo veldig mye på det at en kan møte på generasjonskløfter eller forskjeller i forhold til den som sitter der. Jeg har vært borti det også; den døve tolkebrukeren bare sitter der. Han er – i forhold til bakgrunn – vant til å forholde seg slik. Kanskje har han gått på døveskole; internat; jeg vet ikke hva. Han har vært vant til å forholde seg til voksne autoritære som bestemmer hva du skal gjøre, og det får konsekvenser hvis du ikke gjør hva som blir sagt osv; litt sånn den gamle døveskolen jeg snakker om nå da.*

De fleste brukerne mangler erfaring med å være i retten eller hos politiet, og de er derfor usikre på hvordan de skal forholde seg. Dette berører det som er nevnt ovenfor om deltakerposisjon. Den døve kan ha vanskeligheter med å følge med i det som skjer og forstå sin egen deltakerposisjon i rettsforhandlingen, spesielt hvis en er tiltalt. Skal en forholde seg som tilhører eller skal en ha en mer aktiv rolle og respondere på de andres ytringer? I løpet av en rettssak vil brukerens deltakerposisjon som nevnt endre seg flere ganger, for eksempel under opplesning av tiltalebeslutningen; der skal tiltalte være deltaker og svare. Under prosedering skal man derimot forholde seg som tilhører. Flere av informantene har opplevd at det har kommet som en overraskelse på tiltalte når han etter opplesningen av tiltalebeslutningen blir spurt om han erkjenner skyld, og han kanskje ikke har fulgt så godt med under opplesningen. De har også opplevd at de har vært nødt til å få opplest tiltalebeslutningen en gang til slik at brukeren kunne innstille seg på å følge med som en deltaker (respondent) og ikke som en passiv iakttaker til det som skjer:

*De ser på tolken og "skal jeg svare nå?" og liksom "hva skal jeg svare?" Det er nesten litt sånn; "skal jeg svare nå?" så leser du av hele ansiktet at " jeg er ikke helt sikker på egentlig hva spørsmålet var heller"...*

Det er utfordrende for tolkene å få formidlet denne usikkerheten til retten, og det er vanskelig for retten å bli oppmerksom på hvilke problemer enkelte døve står overfor i slike situasjoner. Slik ikke-verbal kommunikasjon, som tolkene oppfatter, prøver de å inkludere i tolkingen gjennom å bruke intonasjon og andre språklige virkemidler som er mulig på norsk talespråk, men dette oppleves som svært krevende. I og med at tolkene kan streve med å gjenskape riktig intonasjon og uttrykk i de tolkede utsagnene er det mulig at disse forholdene kan påvirke tilhørernes oppfatning av den tolkede personen, både når det gjelder troverdighet og i forhold til følelsestilstand og andre ting som oppfattes gjennom intonasjon og språkføring.

*Det har med ektheten i det ikke sant. Det kan jo være at det er overgrepssaker og det er et vitne som er der og du skal stemmetolke det. Det er klart at hvis jeg selv skulle sittet i vitneboksen og gitt en forklaring hvis jeg hadde vært utsatt for et overgrep, så vil jeg tro at det ville farge min måte å snakke på; toneleie, stemmeleie, ordvalg og sånne ting. Og hvorvidt tolkene får det der så ekvivalent, det er jo ofte mye sorg i sånne utsagn ikke sant, og hvor vidt tolkene får til å formidle dette på en god måte sånn at retten får et inntrykk av ektheten i det... ja det kan man jo egentlig bare spekulere i.*

For å få til god tolking er en avhengig av at den som forklarer seg behersker enten norsk eller norsk tegnspråk. Noen av informantene nevner saker de har tolket i der den som har vært i kontakt med politiet ikke har norsk opprinnelse og derfor ikke snakker norsk tegnspråk flytende. I slike tilfeller vil det være utfordrende for tolken å forstå hva den døve sier. Informantene fremhever viktigheten av å være i dialog med politiet og få forklart de språklige utfordringene og at det må tas hensyn til den ekstraordinære situasjonen. En faktor som forsterker utfordringene ytterligere er at mange døve innvandrere, spesielt fra ikke-vestlige land, ofte har mangelfull opplæring fra hjemlandet i tillegg til lite kjennskap til norske forhold. Hvis brukeren ikke snakker tegnspråk gebrokkent vil ikke nødvendigvis dette komme fram av tolkingen. Tolkene tolker til norske setninger likevel. Ressurssvake døve brukere kan derfor framstå som mer tegnspråklig kompetente enn de

egentlig er. I situasjoner der bruker er ressurs svak – både med tanke på tegn- og norskspråklig kompetanse – og samtidig har mangelfulle samfunnskunnskaper, hevder enkelte av tolkene at en måtte ha satt av mye lenger tid til rettssaken og arbeidet mye mer med å forsikre seg om at det som ble sagt også ble forstått. Tolkene opplever at det verken er ressurser eller interesse for dette.

### **3.2.3 Hørende aktørers oppfatninger og kunnskap om døve og hørselshemmede**

Tolker beskriver en kunnskapsdiskrepans mellom det de oppfatter om døve tolkebrukere og det de tror de andre aktørene innen politi- og rettsvesen oppfatter. Informantene hevder at rettens aktører i stor grad ser på døve som hørende som ikke hører:

*Dem glemmer oss fordi vi tolker uten lyd, det går så glatt og fint. Hva vet folk flest om norsk tegnspråk? De tror det er TSS<sup>18</sup>. Generelt tror jeg folk tror om tegnspråk at det er TSS og at det funker på samme måten. Og det tar lenger tid til å få en dommer eller forsvarer til å forstå dette.*

Rettens aktører mangler kunnskaper om hvordan mange døve har vokst opp, språk, skoleforhold, forhold til den biologiske familien eller utfordringene døve har med å få samme informasjon som hørende mennesker. Hørende kan snappe opp for eksempel ord og uttrykk som brukes i juridiske sammenhenger eller danne seg en oppfatning om hvordan en forholder seg i rettssalen gjennom media. Dette som i pedagogikken ofte kalles "incidental learning" (Hauser et.al. 2010), muligheten til uplanlagt og tilfeldig kunnskapstilegnelse, kan være begrenset for en døv person som lever i en stort sett hørende verden. Tolkene opplever at rettens aktører ikke nødvendigvis reflekterer over disse aspektene ved det å ikke høre. Som en av informantene uttrykker det:

*Hovedutfordringen tenker jeg er det at rettsvesenet trenger mer informasjon om språket og døves situasjon både kulturelt og historisk for å få en forståelse av at man har et dårligere utgangspunkt fordi det er så mye som ikke har vært tilgjengelig av*

---

<sup>18</sup> TSS er forkortelse for "Tegn som støtte for munnnavlesning", det vil si å bruke norsk talespråk og bare visualisere dette for å kompensere for hørselstapet. Teknikken brukes ofte til voksne mennesker som mister hørselen, men som alltid har brukt et talt språk.

*informasjon oppigjennom (...) og det preger jo også hva man vil forstå i en sånn sammenheng som det her. Man kan vel tenke seg at enkelte ganger så tenker vel dommerne og eventuelt jury i lagmannsretten at når tolken kommer så blir det greit språklig...*

Som nevnt ovenfor er tolkene tilbakeholdne når de blir spurt om samarbeidet med hørende aktører hos politi og rettsvesen kunne inkludert kunnskaps-overføring om forholdene som antydes her. Dette bunner blant annet i tolkenes profesjonelle motvilje mot å utlevere én tolkebruker til en annen part som i prinsippet bare skal være en likestilt tolkebruker. Likevel er dette funnet viktig. Tolkene referer her observasjoner som de i liten grad får anledning til å meddele gjennom arbeidet de gjør: Når døve mennesker kommer i kontakt med politi og rettsvesen, er det ingen selvfølge at aktørene hos politiet eller i retten skal anstrenge seg for å bygge bro over språklige og kulturelle barrierer. Derimot vil en døv måtte mobilisere det vedkommende har av tospråklig og tokulturell kompetanse for å komme politiet og retten i møte. Når tolkene i tillegg oppgir at enkelte døve som kommer i kontakt med rettsvesenet i liten grad har denne typen tospråklige og tokulturelle kompetansen antydes det at det å være reell deltaker i en sak man er berørt av for mange døve er en enorm utfordring. Et konkret forslag til forbedring som enkelte av informantene nevner er det å bruke sakkyndige som kan informere politi og rettsvesen om aspekter ved døvhets og hørselshemming. Tolkene legger da vekt på at en slik funksjon som sakkyndig kan redusere kunnskapsdiskrepansen. Samtidig kan dette lette tolkenes arbeid, men uten at tolkene føler at de må gå på akkord med sin egen profesjonsrolle.

### **3.3 OPPSUMMERT**

Et sentralt funn knyttet til spørsmålet om døve menneskers rettssikkerhet i møte med politi og rettsvesen er at dette ikke bare dreier seg om hva den enkelte tolk er i stand til å utrette gjennom sin innsats, men derimot om at døves rettssikkerhet forbedres gjennom måten tolketjenesten som sådan er organisert på. Spissformulert kan dette oppsummeres som at en sentral betingelse for at døves rettssikkerhet skal ivaretas er at døves øvrige behov for tolking på alle andre livsarenaer også blir daglig ivaretatt ikke av tolker blott og bart, men av en

*offentlig tolketjeneste* med et tydelig samfunnsoppdrag som monopoliserer mesteparten av denne typen tjenester. Det er det at døve har fått omfattende rettigheter til tolk som historisk har muliggjort oppbygningen av tolketjenesten for døve og hørselshemmede. Samtidig har tolkenes faglige profesjonsbygging etter alt å dømme hatt gunstige vilkår innen rammen av tolketjenestenes etablering; tolkene har faste stillinger, utdanningslengden har vært jevnt økende, tolketjenestene er fagfellesskap som muliggjør faglig utvikling, og tolkene har fagpolitiske organer som sikrer at tolkene selv er de mest sentrale aktørene i denne utviklingsprosessen. Totolksystemet er et sentralt eksempel på hvordan det har skjedd en faglig utvikling som uten tvil høyner kvaliteten på tjenestene som ytes når det tolkes for politi og rettsvesen. Tolkene stiller til oppdrag som uavhengige yrkesutøvere som for eksempel ikke trenger å se på politiet eller retten som sin arbeidsgiver, noe man teoretisk kan se for seg kunne true idealet om en upartisk tolk som ikke har andre oppgaver enn å tolke. Tvert imot viser resultatene her at politiet og rettsvesenet langt på vei er de som må føye seg for å etterkomme tolkenes faglige begrunnede krav om tilrettelegging og samarbeid. Når det gjelder det siste må det også nevnes at resultatene av denne delen av studien antyder at den generelle interessen for hvordan man håndterer språkbarrierer i straffesakskjeden kanskje ikke alltid er så stor. Det er jevnt over tolkene og tolketjenesten som må ta initiativ til samarbeid og informasjonsutveksling.

Det er nærliggende å kommentere at tegnspråktolkene slett ikke er de eneste tolkene som gjør tjeneste i straffesakskjeden. Politi og rettsvesen trenger også tolk når de møter mennesker som ikke har norsk bakgrunn. For disse gjelder det at de generelle rettighetene til tolk er svake, og bortsett fra enkelte kommunale tolketjenester i de største norske byene er dette feltet preget av private tilbydere som ikke bare konkurrerer på kvalitet, men også på pris. Det er dermed verdt å nevne at resultatet av undersøkelsen i forhold til organisering av tolketjenester kanskje sier noe om betingelsene for bedring av rettssikkerheten til alle som ikke behersker norsk og som kommer i kontakt med politi og rettsvesen, ikke bare døve.

Når det er sagt viser resultatene at tolketjenesten for døve og hørselshemmede også har utfordringer i forhold til å ivareta og utvikle kvaliteten på tjenestene de leverer. Det mest iøynefallende er at tolkene enn så lenge primært er generalister. Utdanningen de får setter dem i stand til å begynne å tolke, men den gir dem i liten grad særskilt kompetanse til å møte bestemte tolkesituasjoner. Det er påfallende at informantene i denne undersøkelsen i liten grad etterspør mer formell skoleing all den tid de oppgir at deres kompetanse som tolker i straffesakskjeden er opparbeidet primært gjennom erfaring som yrkesutøvere. Selv om kollegaveiledning uten tvil bidrar til at det foregår kunnskapsoverlevering, er det nærliggende å mene at også en spesialistutdanning i tolking for politi og rettsvesen vil kunne bidra til en ytterligere kvalitetsheving av dette feltet.

Resultatene fra intervjuene med tolkene viser at de står overfor store utfordringer med tanke på å tolke for politi og rettsvesen. Utfordringene i avhørssituasjoner er noe annerledes og gir bedre rom for forhandling om mening i og med at situasjonene er mer preget av dialog og det er større mulighet for tolkene til å stoppe situasjonen, spørre om igjen hvis noen av partene ikke forstår, eller å få ytringer gjentatt. Det er også mindre bruk av fagtermer så polititjenestemennene bidrar i større grad til å gjøre språket tilgjengelig for deltakerne i situasjonen. Tolkene uttrykker at politiet er interessert i å finne ut hva som har skjedd og bruker tilgjengelige ressurser for denne oppgaven. I rettssalen er det en annen fremdrift i situasjonen, det er mange prosedyrer som skal gjennomføres og tempoet er høyere. Det også et mer utpreget faglig språk, som ikke bare er fremmed for de døve brukerne, men også for tolkene, som er eksperter i kommunikasjon og har det norske språket som arbeidsredskap. Det er tankevekkende at rettsvesenet legger opp til å bruke et språk som ikke er tilgjengelig for den vanlige mannen i gata (ei heller språkeksperter) når så mye står på spill for de involverte.

Det er også mye som tyder på at mange av aktørene fra politi og rettsvesenet har en oppfatning av tolking der en tror at det til en hver tid finnes likeverdige begreper på begge språkene og at tolkene derfor kan utligne forskjeller og utfordringer som oppstår når ikke alle i situasjonen snakker samme språk. Det er ikke tatt høyde for at det er mange utfordringer i disse situasjonene som ikke kan

løses med hjelp av tolk, og at det ligger forventninger til tolkens profesjonsutøvelse som ikke er realistiske.

Undersøkelsen viser at det ikke er samsvar mellom politiets og rettsvesenets forventninger til mange døve og hørselshemmedes forutsetninger for å forstå det som skjer, hvordan en skal kunne ivareta sin egen tarv i disse situasjonene og hva døve i mange sammenhenger faktisk settes i stand til. Tolkene mener de opplever manglende kunnskap hos politi og rettsvesen med tanke på hva det vil si å være döv i det norske samfunnet. Samtidig ser tolkene at de ikke klarer å formidle problemer som oppstår i situasjonene uten å gå ut over sine profesjonelle rolle med tanke på upartiskhet. Enkelte av tolkene er redde for at deres tolking fører til at egenskaper ved brukeren ikke kommer fram. Det kan for eksempel være den døve brukerens manglende ferdigheter i tegnspråk, eller at brukeren ikke får med seg det som foregår.

Tolkene oppfatter ofte at hørende aktørene i politi og rettsvesen ikke har nok kunnskap om hva det innebærer å være döv, og den fremmedgjøringen døve kan oppleve i disse situasjonene. Et viktig aspekt som antydes i resultatene er at tolkenes profesjonalitet i seg selv er noe som kanskje gir tjenestemenn inne straffesakskjeden en uriktig følelse av at alle utfordringer ivaretas av tolken. Det er i denne sammenhengen viktig å fremheve at tolkene selv mener at uavhengige sakkyndige som kan informere om hva dövhet kan innebære både generelt og for den enkelte døve, vil representere en styrking av rettssikkerheten. Tolkene impliserer at slik sakkyndig veiledning også kan handle om utfordringer ved bruk av tolk. Diskusjonen om grenseoppgangen mellom tolkens profesjonelle ansvar for å informere om egen rolle og virksomhet og det som ligger til en slik eventuell sakkyndig er da et tema som etter alt å dømme vil trenge ytterligere avklaring. I tillegg gjenstår også diskusjonen om hva slags forventninger man bør ha til aktørene i straffesakskjeden når det gjelder disses forpliktelser til å gjøre sin virksomhet språklig tilgjengelig.

## 4. ERFARINGER I STRAFFERETTSAPPARATET

Dette kapitlet tar utgangspunkt i det empiriske materialet vi har hentet inn gjennom intervjuer med aktører som jobber i ulike ledd av straffesakskjeden. Vi har intervjuet politietterforskere, politijurister, advokater, statsadvokater, dommere. Alle informantene har hatt egne erfaringer fra saker hvor døve eller hørselshemmede personer har vært involvert, og alle kunne sies å ha betydelig erfaring i sine respektive yrker. Gjennom en av disse informantene kom vi også i kontakt med en døv mann som også stilte opp som informant. Flere av informantene ga oss deler av materiale fra konkrete straffesaker. Dette materialet er også del av analysen, men vil ikke bli henvist til direkte. Alt intervjumaterialet er skrevet ut i tekst, kodet på bestemte temaer og analysert på bakgrunn av dette. Kapitlet kretser rundt to overordnede spørsmål. Det først spørsmålet er i hvilken grad – og eventuelt på hvilke måter – det reflekteres i straffeprosessene at en person er døv eller hørselshemmet. Det andre spørsmålet er knyttet til i hvilken grad – og eventuelt på hvilke måter – døve og hørselshemmede møter særlige barrierer/hindringer i ulike ledd straffesakskjeden på grunn av kommunikative utfordringer.

Disse to spørsmålene er i praksis ganske sammenvevd, og vi skal ikke forsøke å skille skarpt mellom dem i den videre drøftingen. Vi vil ta opp spørsmål som: Hvordan kommer spørsmål om hørsel opp som et tema, for eksempel ved en anmeldelse eller en pågripelse? I hvilken grad, og i så fall hvordan, tas det særlige hensyn til hørsel i de ulike ledd i straffesakskjeden? Vi vil dessuten drøfte de erfaringer aktørene i straffesakskjedens har når det gjelder bruk av tolk, og hvilke avveininger de gjør i forbindelse med dette. Det samme gjelder aktørenes erfaringer og vurderinger knyttet til gjeldende rutiner for bruk av opptak med lyd og bilde i forbindelse med avhør og vitneforklaringer. Spørsmålet om kjønnsforskjeller på dette området vil bli tatt opp som eget tema.



#### **4.1 NOEN SAMMENFATTENDE INNTRYKK FRA INTERVJUENE**

Som tidligere nevnt, var utgangspunktet at vi ville gjøre personlige intervjuer med et knippe aktører i politi- og justisfeltet som på ulike måter har hatt erfaringer med døve eller hørselshemmede i sitt profesjonelle virke. Da vi ved inngangen til prosjektet begynte å forhøre oss om mulige informanter, visste vi lite om hvorvidt vi ville finne aktører med spesiell kompetanse på dette området. Av de syv informantene våre her, fant vi ingen som kan sies å ha omfattende erfaring med døve eller hørselshemmede, verken innen politiet, påtalemyndighet eller domstolene. Alle de vi har intervjuet har imidlertid noe erfaring, fra én, to eller tre saker. I de aller fleste tilfeller dreide det seg om erfaringer fra saker som lå litt tilbake i tid – vanligvis to til tre år.

Alle informantene våre hadde imidlertid forberedt seg før de møtte oss, ved at de på forhånd hadde gått gjennom saksdokumenter og skrevet ut saker de hadde vært delaktige i og som de ville fortelle oss om. I flere tilfeller hadde de også tatt med eller skrevet ut domsmateriale eller andre dokumenter til oss. Det kan åpenbart være både fordeler og ulemper forbundet med dette, fordi det trolig vil gjøre noe med den informasjonen vi blir til del nå det gjelder tendens til etterrasjonalisering og overforenklinger. På den positive siden teller imidlertid at forberedelsene også gir informantene en åpning for å stille seg kritisk til de saker de selv har deltatt i.

Et gjennomgående inntrykk fra intervjuene er også beskrivelsen av tegnspråktolkenes arbeidsmåte. Tolkene oppfattes som profesjonelle, ryddige og dyktige i sin virksomhet, både i samarbeid med politi, påtalemyndighet og domstol. Informantene beskriver det som enkelt å komme i kontakt med tolketjenestene, de kjenner sin rolle og de opptrer med en autoritet i de situasjoner de er involvert i. Tolkene ser ut til å ha en stor respekt blant våre informanter. Vi ser dette i klar sammenheng med den organisering og profesjonalisering som er omtalt tidligere. Dette betyr imidlertid ikke at man ikke samtidig ser visse utfordringer knyttet til tolkning når det gjelder avhengighet, forståelse og tillit. Vi skal komme nærmere tilbake til dette i et senere avsnitt.

Et gjennomgående inntrykk er også den store tiltro som informantene uttrykker når det gjelder innføringen av nye krav til bruk av lyd-/bildeopptak. I mange tilfeller var dette noe som informantene kom inn på uten at vi hadde rukket å ta det opp, og enkelte hadde tatt med utskrift av Riksadvokatens retningslinjer på dette feltet. Selv om det var tydelig at retningslinjene på dette området var kjent, var det likevel ikke mange av informantene våre som hadde erfaringer fra saker hvor slike opptak var benyttet overfor døve eller hørselshemmede i en avhørssituasjon. Etter vår mening bør det også stilles vesentlige kritiske spørsmål til praktiseringen av disse retningslinjene, og vi skal komme nærmere tilbake til dette.

## 4.2 NORMER OM LIKHET

En døv ung mann fortalte om at han ved et tilfelle var blitt utsatt for blind vold i en drosjekjø. Han hadde blitt angrepet av to – for ham – helt ukjente menn, slått i bakken og sparket flere ganger mens han lå nede. Da politiet kom til stedet foretok de et kort avhør der og da av de to mennene som hadde slått ham ned. På bakgrunn av deres forklaring ble mannen tatt med til politihuset. Informanten forteller:

*Hva de snakka om, det gikk rett over hode på meg. Politiet kjørte meg i en varetektbil med gitter. Heldigvis kom det en kamerat av meg til slutt til politistasjonen. Så det var oss to. Jeg tror klokka var halv fire på natt til søndag.*

*Inn på politistasjonen. En litt skremmende følelse. Jeg var usikker. Hva er det som skjer, egentlig? Kommunikasjonssvikt. Politiet brydde seg ikke noe om kommunikasjon. Så var det en forhørsbenk, eller noe sånt. Jeg måtte ta av meg sko og mobil osv. Og jeg forsto ikke. Hva er det her som skjer? Til slutt så satte politiet seg ned og begynte å prate. Jeg prøvde å forklare at jeg var døv. Jeg ba dem om å skrive.*

*Og kameraten min, han er tunghørt. Han prøvde å si: "Han er døv", og ba dem om å skrive på lapper med penn og papir. Men politiet prøvde flere ganger på å tvinge meg til å prate. Og det irriterte jo meg. De brukte langt tid – jeg tror over en time – og trua meg med å kaste meg i fyllarresten. De holdt på å gjøre det. Men jeg var ærlig. Jeg var jo ikke full. Jeg hadde drukket, men hadde full kontroll. Hadde ikke mista kontrollen – det vet jeg! Men kommunikasjonsproblemet, altså: Politiet prøvde*

*en annen måte å kommunisere ved at ei dame som kom inn. Hun prøvde å skrive på en lapp til meg likevel. Og jeg skreiv at jeg hadde blitt slått ned, og endelig fikk jeg lov til å få si noe i det hele tatt! Det trakk ut i to timer, kanskje. Fikk ikke lov å si noe, så jeg reagerte veldig på holdningene.*

*Ja.. nei, det var ikke.. det var veldig sånn trist, synes jeg. For jeg følte meg ikke behandla på en bra måte, jeg følte meg behandla dårlig.<sup>19</sup>*

Når vi ser på denne situasjonen ut fra den unge mannens synsvinkel, ser vi lett at den erfaringen støter mot sentrale forestillinger om rett og likhet. Både i norsk samfunnsliv og innen det juridiske feltet refererer sentral verdier og prinsipper seg på forskjellige måter til normer om likhet. Et uttrykk for likhet kan nettopp være at man forventer å bli behandlet på samme måte som andre, i dette tilfellet på samme måte som om han hadde vært hørende. Innenfor domstolenes virkefelt er det et sentralt prinsipp om at "like tilfeller skal dømmes likt", altså at domstolen i straffeprosessen og straffeutmålingen ser på straffenivået i andre tilsvarende saker. I det materialet vi har hentet inn fra domstolene ser vi for eksempel at i enkelte av dommene hvor en tiltalt som var døv eller hørselshemmet ble dømt, ble personens sosiale situasjon tatt hensyn til i forbindelse med straffeutmålingen. I enkelte dommer ble dette hensynet tatt opp i drøftingen, men hvor dette ikke ble tillagt vekt.

Egalitet og likeverd er sentrale verdier i hele den vestlige verden. Marianne Gullestad har i flere sammenhenger pekt på at i den norske og skandinaviske versjonen fremstår *likhet* som mer eller mindre synonymt med likeverd (Gullestad 1983 og 1989:kap 6). Når mannen i eksemplet over uttrykker at han ble trist av den opplevelsen han hadde denne kvelden, må trolig dette kunne forstås i tråd med at han nettopp opplevde å bli behandlet med en mindre respektfullt enn de to mennene som slo ham ned. Det er relevant å forstå den situasjonen som mannen viser til i termer av makt. Måten han forteller om dette, tyder på at det er de to mennene som angrep i køen som av politiet gis makten til å definere situasjonen – og som blir den situasjonsdefinisjonen som politiet velger å overta, siden vår informant ikke der og da kan komme med et adekvat motsvar. Sett fra den døve mannens ståsted, fremstår situasjonen som at det er den hørende

---

<sup>19</sup> Sitatet er skrevet ut med de ordene tolken brukte.

majoritetens definisjon som råder grunnen. Slik informanten forteller om dette, opplever han situasjonen som ydmykende og nedverdiggende, fordi han ikke blir tatt på alvor og ikke blir trodd. Manglende tilgang til å få forklare seg setter ham i en avmaktssituasjon som gjør at han blir brakt inn på politihuset. I denne sammenheng er det interessant at politiet lar det gå så lang tid som to timer før de faktisk tar ham på alvor, og erkjenner at han faktisk *er døv*. At han opplevde dette som en belastende situasjon var det lite tvil om under intervjuet. Han forteller at neste dag ble han kalt tilbake på politihuset, og fikk beskjed om at han var anmeldt for å *spille døv*. Han ordnet med tolk og møtte opp, men fikk da beskjed om at anmeldelsen var frafalt. På vårt spørsmål forteller han at han aldri fikk noen beklagelse fra politiet, verken på politiets håndtering av situasjonen eller manglende medisinsk oppfølging.

Ikke bare står likhet som et ideal, men også som en sterk sosial norm i de skandinaviske landene. Det innebærer at det i mange sosiale sammenhenger også kan oppleves som vanskelig å håndtere forskjellighet. Måten å løse dette på blir ofte unngåelse og underkommunisering av de forskjeller som måtte være.

Likhetstankegangen fører med andre ord til en samhandlingsstil der det som partene har til felles (likhet) fremheves, og det som skiller dem ad holdes taktfullt utenfor samhandlingen. På denne måten betyr ikke likhet nødvendigvis faktisk likhet, men en stil som fremhever og understreker likhetstrekkene mellom partene. Dette fungerer bare opp til et visst punkt. Når forskjellene oppleves som for store, bryter samhandlingen sammen (Gullestad 1989:117).

Eksempelvis kan språk, funksjonshemming eller kultur utgjøre den type forskjeller som Gullestad viser til. Det kan oppleves som vanskelig eller "upassende" å ta opp eller snakke om, nettopp fordi det tematiserer kroppslige forskjeller. Det som fremstår som diskresjon i en sammenheng, kan i realiteten oppleves som neglisjering og ufølsomt overtramp i en annen sammenheng. Den letteste strategien kan i mange tilfeller være at man forsøker å unngå samhandling (unngåelse), eller begrense samhandlingen til et minimum.

Idealer om likhet, økonomisk og sosial trygghet og integrasjon er sentrale velferdsstatlige grunnverdier som søkes realisert blant annet gjennom sosialpolitikken (Halvorsen 1990). Likhetsidealet begrunnes og konkretiseres på en

rekke forskjellige måter. Halvorsen påpeker at dette likhetsidealet både er ganske vagt og har en rekke indre motsetninger. I politikfeltet handler mye av kampen om hvordan disse idealene skal operasjonaliseres. Forvaltningen av politikfeltet skjer gjennom det norske velferdsbyråkratiet, der likhet og lik behandling er viktige prinsipper for saksbehandlingen. Innenfor ulike politikkområdene – eksempelvis helse, skole og juss – eksisterer det til enhver tid ulike former for likhet. Vi kan skille mellom tre former for likhetsidealer: formallikhet (lik adgang til godene), ressurslikhet (like virkemidler) og resultatlikhet (likt behandlingsresultat) (se for øvrig Hernes og Hippe 1995). Innen strafferettspleien vil formallikhet handle om at de som er parter i en sak har de samme rettigheter og muligheter, uavhengig av deres sosiale situasjon for øvrig (inntekt, klassebakgrunn, kjønn, etnisk bakgrunn, språk, funksjonsnivå, etc.). Det kan eksempelvis handle om at man som fornærmet har den samme rett til å anmelde og forklare seg, eller ved at man som anmeldt har rett til informasjon, rett til å forklare seg, rett til å nekte å forklare seg og rett til å anke. Ressurslikhet handler om at man ikke bare har denne samme retten, men også i realiteten får tilgang til de samme ressurser. Det kan eksempelvis være retten til forsvarer hvis man er siktet i en sak, eller at fornærmede under visse forutsetninger har rett til bistandsadvokat. Her dreier det seg altså om at systemet erkjenner at aktører har ulike tilgang til ressurser, og – i alle fall til en viss grad – tar sikte på å kompensere for dette på ulike måter. Resultatlikhet dreier seg om at utfallet i den enkelte sak tilstrebes å være tilsvarende andre liknende saker, uavhengig av ressurser eller bakgrunn. Resultatlikhet handler eksempelvis om at retten ser hen til avgjørelser i andre dommer ved utmåling av straff for tilsvarende handlinger.

Normer og holdninger endres over tid, slik at områder hvor det har vært konsensus om resultatlikhet i én periode kan domineres av at formallikhet i andre perioder. Innen de ulike sosialpolitiske områdene kan det også ofte være spenninger mellom hvilke former for likhetsprinsipp som skal legges til grunn. Eksempelvis vil man i politiets virksomhet nettopp kunne finne denne type avveininger, der det dreier seg om konkrete vurderinger og prioriteringer av saker og oppgaver i hverdagen på det enkelte tjenestested. Delvis formes dette av de normer ulike etater er satt til å forvalte, men også delvis ut fra hvilke normative

og etiske verdsett som har utviklet seg historisk innenfor de ulike profesjonsgruppene.

Innen strafferetten har spørsmål om likhet flere prinsipielle aspekter. Regler skal ikke bare tjene til å motvirke vilkårlighet og sikre en viss forutsigbarhet, de bidrar også til å skape den form for likhet at alle som dekkes av samme regler, skal behandles likt. Likevel bør det helst være et visst spillerom for skjønn ved tolkning og utfylling av reglene hvis man skal unngå urimelige resultater. Livets mangfoldighet gjør det som oftest håpløst å utforme regler som kan ta vare på alle relevante hensyn når de skal anvendes mekanisk. Dersom de skulle det, ville reglene bli svært kompliserte og detaljerte (Eckhoff 1966).

Ståle Eskeland (2000) skriver at likhetsprinsippet innebærer at alle tilfeller skal behandles likt. Det har to betydninger: For det første at loven skal tolkes på samme måte i alle saker hvor den kommer til anvendelse. Dernest at handlinger med omtrent samme grad av straffverdighet skal behandles noenlunde likt. Prinsippet er forsøkt ivaretatt i lovgivningen gjennom vide strafferammer. Kontrollen med at likhetsprinsippet blir fulgt er forsøkt ivaretatt ved at Høyesterett både kan overprøve lovanvendelsen under skyldspørsmålet, samt underordnede domstolars reaksjonsfastsettelse.

Eskeland (ibid) skriver videre at hensynet til at borgerne skal kunne forutberegne sin rettsstilling er et sentralt element i rettssikkerhetsidealet og et viktig hensyn i strafferetten. Likhetsprinsippet er et utslag av dette reelle hensynet: Det er ikke bare rettferdig at like tilfeller behandles likt, det ivaretar også hensynet til at borgerne kan forutberegne sin rettsstilling. Den språklige utformingen av lovteksten har betydning når man skal ta hensyn til forutberegnelighet. Jo mer presist en lovtekst er utformet, desto større grunn kan det være til å legge vekt på den fordi hensynet til forutberegnelighet da blir ivaretatt. Straffebestemmelser er til dels sterkt skjønnsmessig utformet. Dette gjelder både straffebestemmelser og reaksjonsbestemmelser. Dette medfører at det ofte ikke er mulig å legge vekt på hensynet til forutberegnelighet ved tolkningen. Videre sier han at demokratiske rettsstater hviler på en skjør forutsetning om at det eksisterer grenser for hvor

langt staten kan gå for å bekjempe kriminalitet, hvilket kan få betydning for grensen mellom straffbare og straffrie handlinger.

Likhetsgrunnsetningen innebærer at forvaltningen ikke kan utøve sin myndighet slik at borgerne utsettes for diskriminering eller usaklig forskjellsbehandling. Den har betydning ikke bare som mål og norm for forvaltningsvirksomheten, men er et rettslig prinsipp som oppstiller bindende rettslige skranke for all myndighetsutøvelse. Nå er det imidlertid slik at krenkelse av dette prinsippet ikke primært kommer til uttrykk ved at det er noe galt med den enkelte avgjørelse når denne betraktes isolert. Diskrimineringen avdekkes først når beslutningen sammenliknes med andre. Det vil ofte være en viss adgang til å gjøre forskjell. Det kan for det første være i samsvar med lovens formål. Dermed kan en konkret skjønnsmessig vurdering føre til at like tilfeller må behandles ulikt. Endelig kan praksis være endret med virkning frem i tid. Det gjelder også rettsgrunnlaget (Auglend et. al. 2004).

Likhetsgrunnsetningen uttrykker at like tilfeller skal behandles likt. Den omfatter all offentlig myndighetsutøvelse, også politiets tjenestehandlinger. Prinsippet er sedvanerettslig fundert og representerer et konkret utslag av grunnnormen om at alle borgere skal være like for loven, hvilket igjen er et viktig trekk ved rettsstaten. Det kan oppstilles et alminnelig forbud mot diskriminering, altså ugrunnet forskjellsbehandling, i forlengelsen av likebehandlingsprinsippet. Likebehandlingsprinsippet danner kjernen i den ulovfestede myndighetsmisbrukslæren, sammen med forbudet mot å ta usaklige og utenforliggende hensyn i tjenesten (ibid).

I følge tradisjonell lære gjelder likebehandlingsprinsippet bare for resultatet av myndighetsutøvelsen, og ikke for måten den gjennomføres på. Men Auglend et.al. (op.cit.) hevder at hensyn til rimelighet og rettferdighet taler for at prinsippet som hovedregel også bør omfatte politiets metodevalg ved selve effektueringen. Hensynet til rettssikkerheten og behovet for tillit mellom publikum og politi innebærer at en usaklig forskjellsbehandling fra politiets side vil være et alvorlig problem. Forskjellbehandlingen krever altså at det kan påvises en saklig grunn, og videre at skjønnsutøvelsen ikke virker sterkt urimelig eller urettferdig.

### 4.3 TEMATISERINGEN AV HØRSEL

Et av de innledende spørsmålene vi stilte oss, var hvordan hørsel kommer frem som et relevant tema i interaksjonen. *Når* blir hørselshemming relevant – og *på hvilke måter* blir det relevant? I dette avsnittet skal vi drøfte noen uttrykk for dette, slik det fremkommer gjennom intervjuene. Dette er åpenbart et spørsmål som kun i en viss grad kan besvares gjennom retrospektive intervjuer som vi har gjennomført her. Vi mener likevel materialet kan gi en viss pekepinn på hvordan aktørene tenker om dette og hvilke erfaringer de har gjort seg. Spørsmålet om *når* grenser blant annet opp mot spørsmålet om på hvilket tidspunkt i en etterforskningsprosess behovet for tolk aktualiseres, eller når spørsmål om behov for teleslynge eller tilsvarende dukker opp. Vi kommer tilbake til dette senere i dette avsnittet.

Et konkret eksempel på hvordan hørsel blir tema, kommer til uttrykk i et intervju med en politijurist:

*Jeg kan nevne en sak der fornærmede kom sammen med kjæresten sin og en støtteperson. Alle tre var døde. De kom og henvendte seg på krimvakta og var veldig fortvilet. Og det tok lang tid før etterforskeren forsto hva det dreide seg om i det hele tatt. Hun [etterforskeren] har skrevet en rapport om det, der hun skrev at hun hadde store problemer med å skjønne hva de i det hele tatt ville. Det tok lang tid før de i de hele tatt fikk i gang en samtale og fikk hentet inn tolker.*

***Det var en egenrapport i den saken?***

*Ja, når jeg skriver rapport så tenker jeg på saken, og det var sånn at jeg fikk vite det. Og det tenker jeg at kan være en utfordring. Men vi har tydeligvis et godt system for kontakt med tolketjenesten. For der kan jeg ikke se at det har vært noe problem i disse sakene. Der har vi lister og de vet hvem vi skal kontakte.*

***Hva med de som er i kriminalvakta – har de også tilgang til slike lister?***

*Ja, det er de som initierte det. Det er der de listene finnes.*

I dette tilfellet synes det å være noe uklart hvorvidt informanten opplever avdelingens systematikk som bra eller ikke. Sett fra vårt perspektiv, er likevel det mest interessante i dette sitatet erfaringen med hvordan politiet møter døde personer. Kontaktinformasjonen til NAVs tolketjeneste finnes tydeligvis tilgjengelig hos politiet, og på ulike avdelinger. Informanten viser til at det er denne informasjonen hun selv har brukt for å hente inn tolker i de sakene hun har



vært i befatning med. Dersom denne informasjonen er lett tilgjengelig, er det likevel en interessant opplysning at etterforskeren i kriminalvakta brukte lang tid på å forstå at personene som oppsøkte vakta var døve. Vi har ikke lest den interne rapporten informantene viser til, og denne historien gjenfortelles til oss fra vår informant. Likevel kan historien illustrere et generelt spørsmål om kunnskap og sensitivitet overfor funksjonshemmede innad i en avdeling.

Vi har imidlertid også andre eksempler som belyser tematiseringen av hørsel. En av informantene, en døv mann, rapporterte ved et tilfelle et forsøk på bilinnbrudd i sin egen bil, der han ved en tilfældighet hadde støtt på gjerningspersonen idet han var i ferd med å åpne bilen. Han fikk hjelp fra en av arbeidskollega til å ringe kriminalvakta, og en utrykningsbil kom raskt til stedet. Mannen forklarte hva som hadde skjedd ved hjelp av sms-funksjonen på mobiltelefonen. Han sier:

*Det var ei politidame og en politimann. Jeg følte at de hadde litt travelt og at de prata veldig fort. Men hun dama var veldig flink til å være rolig og tålmodig, mens han mannen prata veldig fort. Hun skreiv til meg og var tålmodig og rolig. Jeg var litt sånn stressa av dem. Jeg oppfatta ikke at de trodde jeg tulla. Følte at de tok meg veldig seriøst. Jeg forklarte og viste dem bildet jeg hadde tatt på telefonen. Så det var godt bevis – politiet sa det var veldig bra bevis.*

I den episoden mannen referer til er altså døvhet et tema allerede ved politiets inngang til situasjonen. Kanskje har arbeidskollegaen som ringte allerede på telefonen fortalt at han ringte på vegne av en døv person, eller at dette på annen måte kom frem i samtalen.

Et annet aspekt av tematiseringen av hørsel kommer til uttrykk ved at spørsmål om bruk av tolk eller kommunikative hjelpemidler kommer opp. En av informantene hadde vært forsvarer for en døv mann som var mistenkt og senere ble siktet og domfelt i en straffesak. Vår informant kom inn i saken på det tidspunktet hvor det ble tatt ut tiltale. Han forteller:

*Mannen fungerte godt, han kunne lese på leppene og føre samtaler. Men det jeg ble oppmerksom på etter hvert, var at det ble vanskelig når vi kom inn på mer kompliserte ting. Det ble for eksempel vanskelig når vi kom til juridiske termer, for da viste det seg at han mangla en del elementær samfunnskunnskap, og for å si det*

sånn: det ble en del voksenopplæring.

**Brukte dere tolk i møtene deres?**

Vi hadde noen møter med tolk og andre uten.

Etter hvert oppdaga jeg også at han leste ganske dårlig. Jeg oppdaga det da han fikk informasjon fra retten, og de gjør jo ikke noe forsøk på å gjøre språket enkelt heller – han hang rett og slett ikke med på det! For eksempel et ord som "Nordlandsforskning" [informanten leser headingen på informasjonsskrivet vårt] – det ville han ikke kunne klare å lese.

Det første avhøret han hadde ble gjort uten advokat, og jeg vet også at det avhøret ble gjort uten tolk. Det var det første avhøret og han skrev under.

**Ble det påpekt i rettsbehandlingen?**

Ja, jeg mener det ble påpekt i retten. Men dette ble brukt mot han, at han skrev under på dette avhøret og sa noe annet seinere.

Informanten sier at det måtte være klart for politiet at mistenkte var døv, men til tross for det tok de det første avhøret uten tolk. Informanten sier det ikke burde være mulig for politiet å skrive egenrapport vedrørende forhold som skjedde utenfor avhør, eks i pauser, som de så kunne forklare seg om i retten. Han fortsetter:

*Da jeg etter hvert oppdaget at han var dårlig til å lese, begynte jeg å sammenligne avhør uten tolk med de avhør han ga seinere med tolk. Da så jeg at han overhodet ikke ville ha sjanse til å si det som han angivelig skulle ha sagt i det første intervjuet uten tolk. Han hadde rett og slett ikke språk til det!*

Informantens fortelling viser at det er politiet som har makt til å definere når i prosessen hørsel tematiseres og gjøres relevant. Vi spurte informanten om det på noe tidspunkt var aktuelt å forsøke å få dette avhøret kjent ugyldig, men informanten smiler lakonisk og sier: –*Et avhør er et avhør!* Vi ser her at selv om situasjonen forøvrig er en helt annen, minner likevel akkurat dette (tilståelse i et avhør uten tolk) om situasjonen i Fritz Moen-saken (jfr NOU 2007:7, s 436 og vår innledning, s 114). Moen kunne delvis også lese på lepper og hadde et relativt begrenset ordforråd som gjorde det vanskelig å overskue de juridiske konsekvensene av det som kom frem under avhørene.

Vi ser altså at det til en viss grad er en viss vilkårlighet knyttet til tematisering av hørsel og bruken av tolk i politiets arbeid i disse sakene. Men hvordan er dette på høyere nivåer i straffesakskjeden? I mer alvorlige tilfeller er det statsadvokaten

som tar ut tiltale.<sup>20</sup> En av informantene var en erfaren statsadvokat som hadde hatt en sak der det var døve personer både som tiltalt og fornærmede part. Informanten hadde tatt med utskrifter fra saken, og forteller om sine erfaringer med arbeidet i akkurat denne saken. Han sier:

*Da jeg gikk gjennom saken på forhånd var det ikke mulig å oppfatte av intervjuet at denne personen er døv. Det er noe som er litt skummet, for på det tidspunktet disse ble avhørt (siktete, vitner og fornærmede) så ble det ikke brukt lyd/billedopptak, slik det er anbefalt nå i dag. Så det var ikke mulig for meg å få en second opinion på hva det var vedkommende hadde sagt – eller gitt uttrykk for.*

*[...]*

***Kom opplysninger om at personene var døve på noen annen måte frem av teksten?***

*Ja, det sto at vedkommende var døv og at det var bruk av døvetolk og så videre. Settingen var det ingen tvil om. Men teksten gir et sammendrag av hva avhørsleder oppfatter, og som han gjengir videre. Og det skulle være grunnlaget for min avgjørelse.*

Når det gjelder de sakene som kommer så langt som til behandling i domstolene, ser det ut til at spørsmål om hørsel allerede er et tema idet saken kommer på dommernes bord. I intervju med en tingrettsdommer forklares dette slik:

***Hvordan ser du konkret i en sak at her har vedkommende et annet språk, eller en hørselshemming?***

*Det er helt avhengig av at politiet opplyser om det.*

***Gjør de det?***

*Ææ... ja, det har de gjort! Jeg har hittil ikke oppdaga noe annet. I de sakene her er det helt klart at de hadde opplyst på forhånd om at tiltalte er døv. Dersom det er språkspørsmål så opplyser de om det når de skal sende over saken at det er behov for tolk i det og det språket.*

*Og det samme skal det gjøres i forhold til vitner også. Jeg vet jo ikke noe om straffesaken. Jeg får en begjæring om beramning av hovedforhandling, en tiltalebeslutning og en bevisoppgave. Og der er jeg avhengig av at politiet opplyser om det er noen som trenger tolk.*

***I bevisoppgaven?***

*Ja, det må jeg ha! Ellers har jeg ikke mulighet til å få det, så det er klart at hvis jeg plutselig står i den situasjonen at jeg får et vitne i vitneboksen som jeg oppdager at er sterkt hørselshemmet, så må jeg der og da treffe tiltak for å se hvordan vi kan løse*

---

<sup>20</sup> Dette fremgår av straffeprosessloven §§ 66 og 67, og varierer fra ett år til seks, avhengig av hvor lang erfaring den enkelte politijurist har.

*det. Men det har jeg til nå ikke fått.*

Ut fra hva informantene sier, kan det se ut til at tematiseringen av hørrel i disse sakene blir mer og mer avklart i hvert ledd i straffesakskjeden som saken passerer. Eksempelvis i den saken som statsadvokaten nevner, kan det se ut til at den fra politiets side er en sak som åpenbart har foregått i et døvemiljø, men det er fortsatt noe uklart hvilke implikasjoner dette har for hvordan saken skal forstås. Når saken etter hvert ankommer statsadvokaten, blir den forstått som tydelig å dreie seg om døvheter og språklige forskjeller i samhandlingen mellom avhørsleder og de avhørte personene. Dette blir dermed tematisert som et vesentlig aspekt ved denne saken. Når en sak sendes videre til domstolen synes selve systemet å mer eller mindre tvinge frem en viss avklaring, fordi dommeren forventer å få en beskjed (i form av et notat eller merknader i saksdokumentene) dersom saken involverer vitner som trenger særlig tilrettelegging.

Hvorvidt hørrel tematiseres i selve rettsbehandlingen, er likevel et annet spørsmål. Som vi har sett i domsmaterialet (kapittel 0), blir hensynet til hørrel i noen sammenhenger et tema under rettsbehandlingen og ved eventuell straffeutmåling. I selve rettsbehandlingen synes det som at tilnærmingen til hørrel tilskrives relevans på en rekke ulike måter, alt etter innhold og hvilken rolle hørrel får relatert til selve saken. I enkelte saker ser det ut til at tematiseringen av hørrel vektlegges ved utmåling. I den norske strafferettstradisjonen har retten relativt vide rammer for å legge vekt på formildende omstendigheter ved utmåling av straff (Andenæs 2004). Det er riktignok lovgivende myndighet som angir strafferammer, men retten har i mange tilfeller frihet til å vurdere hvilke omstendigheter som kan gi nedsettelse eller skjerpelse av straff i hvert enkelt tilfelle. I intervjuet med tingrettsdommeren som vi har referert til tidligere, spurte vi om hans erfaringer knyttet til utmåling av straff:

***Hvordan endte disse sakene?***

*Den første saken endte med domfellelse. Han [tiltalte] ble da domfelt for kjøring i ruspåvirket tilstand og han fikk en straff som besto av å gjennomføre program mot ruspåvirket kjøring. Han fikk altså en betinget straff på dette særvilkåret. Det jeg vet i ettertid, er at programmet er gjennomført, og deretter vet jeg at når kriminalomsorgen gjennomførte programmet, så var de også klar over at han var døv, slik at de måtte bruke døvetolk ved gjennomføringa av det. Og han*

*gjennomførte – det har jeg fått tilbakemelding på. Det får jeg alltid vite om de gjør det eller ikke, så det lot seg gjennomføre.*

*I det andre tilfellet [her var det også en døv tiltalt] ble han domfelt og fikk samfunnsstraff. Så vidt jeg vet er også samfunnsstraffen gjennomført, jeg har ikke hørt noe annet. [...] Her la retten til grunn for valget av samfunnsstraff at han var døv og hadde en del andre sosiale problemer, slik at soning ville være vesentlig mer byrdefullt for ham enn for andre. I tillegg var det slik at det hadde gått noen år siden forholdet fant sted, og han og fornærmede hadde skværa opp i ettertid. Samlet sett valgte man å gi samfunnsstraff i stedet for fengselsstraff som det var foreslått, så der kan man trygt si at hans døvhet ble vektlagt i reaksjonen.*

Som utsagnet viser, kan hørsel (og døvhet) i enkelte tilfeller bli tematisert under rettsbehandlingen i termer av en formildende omstendighet eller som del av vurderingen av hvor hard straffen i praksis vil virke for en person. I begge tilfeller dreier det seg altså om å åpne opp for å ta særlig hensyn til kontekstuelle, omkringliggende forhold i en konkret sak. Både hensyn til formildende omstendigheter og hensyn til straffens virkning på tiltalte synes å være representert i ulike varianter, både i intervjumaterialet med aktører i straffesakskjeden og i domsmaterialet vi har gjennomgått. Hvor utbredt bruken av slike særlige hensyn faktisk er, kan vi imidlertid ikke si noe om på bakgrunn av dette materialet.

Sett under ett synes det som at når, i hvilken sammenheng og på hvilken måte hørsel tematiseres som et relevant element i etterforskningen av en straffesak langt på vei er opp til politiet å avgjøre. Som vi ser av det informantene sier, kan dette variere og til en viss grad være gjenstand for noe vilkårlige vurderinger hos den enkelte polititjenestemann/-kvinne. Det er mulig at Riksadvokatens nye retningslinjer for lyd- og bildeopptak i noen tilfeller vil innebære at hørsel tematisere på et tidligere stadium, siden systematiseringen med bruk av slike opptak kan tenkes å tvinge fram en viss oppmerksomhet på formalitetene rundt politiets praksis når det gjelder å vurdere bruk av slike avhør. Blant informantene hos politiet og statsadvokaten var det også åpenbart at retningslinjene var godt kjent. Mønsteret i materialet tyder på at tematiseringen av hørsel blir mer tydelig etter hvert som disse sakene kommer høyere opp i straffesakskjeden.

Det kan se ut til at tiltroen til at lyd-/bildeopptak sikrer en god kommunikasjon mellom politiet og de som avhøres er så sterk at man samtidig står i fare for å overse de mer grunnleggende forskjellene i forhold til majoritetssamfunnet når det gjelder språkforståelse, generelle ferdigheter i norsk talespråk eller generell samfunnsforståelse.

Tiltroen til lyd-/bildeopptak kan også ses i sammenheng med likhetsnormene i det norske samfunnet, fordi disse normene bidrar til å legge stor vekt på hvor like vi er, og samtidig ta oppmerksomheten vekk fra viktige forskjeller. Likhetsnormer som mer eller mindre er tatt for gitt i det norske samfunnet (jfr Gullestad 1985 og 1989) kan på den ene siden betraktes som viktige normer som bidrar til å reprodusere en viss sosial rettferdighet (eks sosiale og økonomiske sikkerhetsnett, og en offentlig velferdspolitik med sikte på utjevning). På den andre siden kan likhetsnormene også fungere som viktige barrierer mot reell likhet når det gjelder tilgang til politiet eller domsstolene. Likhetsdiskursene ser ut til å ta forskjellige varianter på de forskjellige stegene i straffesakskjeden. Mens politiets praksis synes i større grad å preges av en slags byråkratisk likhetsdiskurs ("like tilfeller skal behandles likt") synes derimot den likhetsdiskursen som dominerer i rettsapparats straffeutmåling å være preget av hensynet til resultatlikhet ("hensynet til likt behandlingsresultat veier tungt").

#### **4.4 BRUK AV TOLK, SETT FRA POLITIET OG PÅTALE-MYNDIGHET**

I forrige kapittel drøftet vi erfaringer og vurderinger som rutinerte tolker hadde gjort seg under tolkning hos politiet og i retten. I dette avsnittet skal vi vende oppmerksomheten mot erfaringer og vurderinger hos aktørene i strafferettskjeden når det gjelder bruk av tegnspråktolk. Vi har vært særlig opptatt av når i prosessen tolker blir koblet inn, og hvilke avveininger og vurderinger som gjøres i forkant.

Som tidligere nevnt, fant vi at tegnspråktolkene som fagpersoner generelt ser ut til å ha stor tillit og anerkjennelse i alle ledd av straffesakskjeden. Informantene

knyttet dette til profesjonalitet i form av ryddighet og at de er trygge i sin rolleutøvelse. Særlig ordningen med at man i retten, og ofte i politiavhør, møter to tolker, oppfattes som at man tar sitt mandat seriøst. Ordningen med to tolker som avløser og kontrollerer hverandre blir av flere informanter betraktet som en viktig instans for å sikre rettsikkerhet i disse sakene. Informantene peker også på at tolkene i noen tilfeller ba om å få tilsendt saksdokumenter på forhånd. De ga uttrykk for at det var lett å kontakte tolketjenesten og gjøre avtaler om tolking.

Informantene, både blant politiet og påtalemyndighetene, trekker gjennomgående et tydelig skille mellom tegnspråktolker og fremmedspråktolker. En av informantene fra påtalemyndigheten sier:

*Tolketjenesten her hos oss er så gode! Og de fremstår som dobbelt så god som for utlendinger!*

***Hva er forskjellene?***

*De er flere. De forbereder seg godt, de ber om å få sendt innledningsforedrag og sånn i forkant, de krever ting av aktor, passer på å ta hyppige pauser, korrigerer hverandre. Og de er proffe på å ivareta den de tolker for.*

*Mens tolketjenesten for utlendinger fungerer på et annet vis, og fremstår på en annen måte. Og vi stiller ikke noen krav til dem, for vi regner med at de skal være profesjonelle. Men jeg ser markant forskjell mellom de to tolketjenestene.*

***Når det gjelder juridiske begreper, for eksempel konsekvens eller forsett ....***

*...da står de frem og skal ha det forklart. De stiller krav til aktørene i saken. Hvis det er noe de ikke forstår spør de først hverandre, eller så innhenter de disse opplysningene. De er skarpskodde, dyktige folk!*

***Kjenner du til om de har noe kompetanse om rettsapparat og straffesaker – hva som skal til for å dømmes, og straffeprosessen?***

*Det veit jeg ikke, men de har jo vært med i en del saker. I straffesaker er det mitt inntrykk at de forbereder seg veldig godt.*

De erfaringene som informanten gir uttrykk for er helt i tråd med hva de øvrige informantene forteller om sine erfaringer. Det er flere interessante spørsmål knyttet til dette. Det løfter opp spørsmålet om organisering og kvalitetssikring av tolketjenestene for personer som ikke behersker norsk, og det handler også om ivaretagelse av deres interesser og rettsikkerhet.<sup>21</sup> Informantene refererer til at

---

<sup>21</sup> Se for øvrig Andenæs et.al. (2000) og Andenæs (2001) om utlendinger og språklige minoriteters rettssikkerhet.

utenlandstolkene rekrutteres via nettjenesten [www.tolkeportalen.no](http://www.tolkeportalen.no), mens tegnspråktolkene rekrutteres via NAVs hjelpemiddelsentral. Mens tolkeportalen angir nivået på den enkelte tolk, er det hjelpemiddelsentralen som institusjon som står ansvarlig for kvaliteten på de tjenestene som tegnspråktolkene leverer. På denne måten er situasjonen ganske ulik i de to systemene. Allerede i det en politimann, aktor eller dommer bestiller en tolketjeneste fra en fremmespråktolk kommer hun eller han allerede fra start inn i en diskurs omkring tillit og kvalitet på tolkningen – en diskurs som gjerne forblir mer eller mindre uartikulert når det gjelder tegnspråktolkene.

Når informantene sorterer erfaringene sine på denne måten er det altså ikke nødvendigvis slik at tegnspråktolkning i seg selv fungerer optimalt – kun at de relativt sett fungerer bedre enn fremmedspråkstolkning, jamfør drøftingene i forrige kapittel. Det er likevel interessant at når informantene innen straffesakskjeden uttrykker så stor tillit til at tegnspråktolkningen nærmest er uproblematisk, ser det også ut til at den langt på vei forblir uproblematisert. På denne måten ser det også ut til at spørsmålene knyttet til oversettelse av begreper og jussens fagterminologi forstås mer som en enkel og uproblematisk operasjon enn som et substansielt spørsmål knyttet til å videreformidle substansielt meningsinnhold i det som sies mellom partene.

Den profesjonaliseringen av tolketjenestene til døve som er drøftet i forrige kapittel kan dermed også innebære en viss fare for at rettsapparatet og politi- og påtalemyndigheten faktisk lar være å reflektere over oversettelsesproblemet, rett og slett fordi man tar for gitt at tolkene ivaretar denne sikkerheten. Ingen av disse informantene stiller spørsmål ved hvor godt døve nordmenn, som har tegnspråk som førstespråk og norsk som andrespråk, faktisk behersker norsk skriftlig språk. En av informantene i politiet gir uttrykk for nettopp dette:

*Den største forskjellen er at døve kan lese. De kan lese det som skrives og oppfatte selv. Mens en utenlandsk tolk må tolke spørsmålene, og siden tolke oversettelsen når vi er ferdig med å skrive. Så der har du den store forskjellen i forhold til en hørselshemmet. Der har du en ekstra sikkerhet, hvis de har den språkforståelsen som vi har.*



Som vi ser, tar denne informanten riktignok et forbehold angående den avhørte personens språkforståelse. Likevel synes troen på at døve har samme språk- og begrepsforståelse som hørende nærmest som tatt for gitt blant våre informanter i dette feltet. Dette kan trolig også forstås i sammenheng med at likhetsnormene gjør det lettere å understreke likhet og underkommunisere forskjeller, slik at man her oppfatter døve som lik alle andre, men – slik en av informantene uttrykker det – *“med en sans slukket”*. I en etisk forstand er dette trolig et sunt prinsipp, men det kan åpenbart ligge en fare i at myndighetsutøvere dermed overser at det faktisk er snakk om andrespråk. I det tilfellet informanten viser til i sitatet, handler det om å lese gjennom og skrive under på referatet fra et politiavhør. Som vi har vist til tidligere, er nettopp forståelsen av ord og begreper – og konsekvensene av dem – svært avgjørende nettopp i slike situasjoner. Den åpenbare faren forbundet med dette ligger i at informantene har en ureflektert tiltro til at tolken uten videre kan utligne det som er av kommunikative skiller mellom de partene som snakker sammen.

Innledningsvis var vi blant annet opptatt av hvorvidt utgifter til tolketjenester er et tema. Her er det imidlertid ganske entydige tilbakemeldinger.

***Er dette noe som koster noe for dere?***

*Ja, det koster.*

***Har det vært et spørsmål om .... [blir avbrutt]***

*Aldri! For dette er bare en liten dråpe. Vi bruker tusenvis på tusenvis av kroner på tolker i løpet av et år, i forbindelse med andre språk. Men vi setter aldri disse kostnadene foran rettssikkerheten, og det har vi ikke lov til.*

Flere av informantene kommer inn på betydningen av tolkenes habilitet, i form av at det ikke skal være for tette sosiale bånd mellom tolken(e) og personen det blir tolket for. I praksis blir dette operasjonalisert på den måten at man ikke bruker slektninger, venner eller nære bekjente av personen som tolk. Flere av informantene er likevel åpne på at man har en viss pragmatisk håndhevelse av dette prinsippet i hverdagen. I en del tilfeller opplever man at den første henvendelsen til politiet har kommet via – eller med hjelp fra – venner eller slektninger. Men informantene er også klar over at de profesjonelle tolkene gjerne kjenner de personene de tolker for fra andre tolkeoppdrag tidligere. En

tingrettsdommer viser her til sine erfaringer blant utenlandstolkene. Når det er snakk om små og oversiktlige etniske miljøer har han bestilt tolker bosatt andre steder i landet, nettopp for å unngå faren for at det er for tett kobling mellom tolk og den det tolkes for.

Oppsummert mener vi å se at det tegner seg et bilde av at politiet har et visst fortolkningsrom med hensyn til *når* i prosessen tolk eller hjelpemidler tas i bruk, og hvordan tilrettelegging faktisk praktiseres. Riktignok har nylige endringer i retningslinjene når det gjelder bruk av lyd- og bildeopptak trolig gjort dette tolkningsrommet mindre enn tidligere (se neste avsnitt), men det er likevel et spørsmål om skjønnsvurderinger fra den enkelte tjenestemanns eller -kvinnes side. Det skal her også nevnes at våre informanter har sitt virke i byer, og der tilgangen til tolketjenester er relativt enkel. Det er imidlertid grunn til å anta at situasjonen på dette området kan variere i de mindre lensmannsdistriktene.

Som vi har sett, er det et rom for skjønnsutøvelse i hvordan avhørene praktiseres. I mange tilfeller ser ikke problemet ut til å være det tekniske i å oversette ordene mellom partene. Det synes heller å være slik at en del av dem som har tegnspråk som sitt førstespråk i varierende grad behersker norsk skriftlig språk, og i varierende grad har fått en god nok kunnskap om generell samfunnsforhold eller kunnskap om hvordan rettsapparatet er bygd opp og fungerer.<sup>22</sup> Et eksempel på dette ser vi i det som den siterte forsvarsadvokaten viser til. I tilfeller hvor personen selv har generelt lav kunnskap om hvordan rettssystemet fungerer, eller kjenner innholdet i grunnleggende rettsbegreper kan for eksempel personens svar og adferd i den innledende fasen av en etterforskningsprosess få stor betydning for den videre gangen i saken.

---

<sup>22</sup> Jfr også hva tolkene sier om døves muligheter til å være fullverdige deltaker i sin egen sak, s 57.

## 4.5 BRUK AV LYD- OG BILDEOPPTAK

Som nevnt tidligere, er hovedinntrykket etter intervjuene med profesjonsutøvere innen straffesakskjeden at disse har en utbredt tiltro til bruk og praktisering av lyd- og bildeopptak under politiforklaringer. Det ble raskt klart for oss at retningslinjene for slike avhør var godt kjent, og i flere tilfeller viste informantene til innføringen av denne ordningen før vi hadde tatt det opp. I dette avsnittet skal vi kort oppsummere hovedinnholdet i dagens retningslinjer på dette området, for deretter å summere hovedinntrykkene av hvordan informantene vurderer denne ordningen. At dette kan ha stor praktisk virkning, viser nettopp en passasje i forbindelse med rettsforhandlingen under gjenopptakelsen i desember 2001 av Heggheim-drapet. Her fremkommer det at tolkene oppfattet – og tolket det videre til retten – at Fritz Moen tilsto drapet enda en gang. Utvalget skriver videre:

Men ved gjennomgang av videoopptakene av forklaringen ble det oppdaget at man hadde tolket alvorlig feil. Feilen besto i at tolkene ikke hadde fanget opp at Moen først forklarte seg om noe selvopplevd, for deretter å forklare seg om det som skulle ha skjedd med Sigrid Heggheim. Misforståelsen ble oppklart da tolkerne la frem korrekt utskrift av Moens forklaring to dager etter (NOU 2007:7, s 300).

Når denne misforståelsen kunne skje i 2001, er det derfor lettere å forstå at den kunne skje i den situasjonen som avhøret skjedde i 1977. Denne "tilståelsen" var det som i sin tid utgjorde grunnlaget for siktelsen mot ham i Sigrid-saken, og som siden medførte siktelse også i Torunn-saken.

Riksadvokatens retningslinjer for lyd- og bildeopptak av politiforklaringer er i det dette skrives fortsatt å regne for relativt nye ordninger. I april 2007 sendte Riksadvokaten ut foreløpige retningslinjer, som etter en viss praktisering og tilbakemelding på erfaringer, ble revidert og ytterligere utdypet i oktober 2009. Det er disse retningslinjene som er gjeldende pr i dag. De foreløpige retningslinjene som ble etablert i 2007 besto i et kort skriv på ikke mer enn én A4-side, mens retningslinjene fra 2009 var noe mer begrunnet i et skriv på i alt 11 sider. Forskjellen i omfang til tross, er hovedinnholdet i begge dokumentene i stor grad overensstemmende og omfatter politiavhør av siktede, fornærmede og

sentrale vitner. Retningslinjene tilsier at det bør tas lyd- og bildeopptak i alvorlige saker generelt, og spesielt ved avhør av "sårbare" personer". "Sårbare personer" er definert som personer som

avhøres med tolk (herunder døvetolk), eller det kan være usikkert hvor godt den som avhøres behersker norsk, forutsatt at saken er av et visst alvor (ved bruk av ordinær tolk kan det vurderes om lydopptak er tilstrekkelig)

er under 16 år eller psykisk utviklingshemmet (påtaleinstruksen §8-9), har en psykisk forstyrrelse eller på annen måte fremstår som særlig sårbar (Riksadvokaten 2009:9-10).

Som nevnt legger Riksadvokaten opp til at alvorlige lovbrudd generelt også omfattes av bestemmelsene.<sup>23</sup> I retningslinjene understrekes det at dette er snakk om minimumsregler, og åpner dermed for å vurdere bruk av slike opptak også i andre tilfeller. Retningslinjene er formulert i termer av "*at det så vidt mulig skal foretas lyd- og bildeopptak*" (ibid:9) slik at det åpnes for at det er skjønns- vurderinger som legges til grunn i hvert enkelt tilfelle. I dokumentet brukes det ellers noe plass på å drøfte regler for resymé, sammendrag og dialogutskrift. Det uttrykkes også at opptakene er del av straffesaksdokumentene og skal behandles på linje med alle andre dokumenter i den enkelte sak. I retningslinjene fra 2009 brukes det ellers en del plass på å begrunne fordelene ved å bruke slike opptak, både under etterforskningsprosessen, ved påtalebeslutning, i forbindelse med hovedforhandlingen og i tilfeller av gjenopptakelse eller krav om erstatning.

Grunnleggende for begge de to rundskrivene (2007 og 2009) er at de har en ganske teknologioptimistisk tone. Økt sikkerhet, større pålitelighet og høyere kvalitet er gjennomgående stikkord. Opptaket vurderes som å gi en økt sikkerhet og bedre hensyntaken overfor den avhørte, økt kvalitet på avhøret (sett fra politiets sted) og samtidig en bedre mulighet for at andre kan danne seg et inntrykk av avhøret (igjen slik politiet vurderer det). Spesielt når det gjelder bruk av tolk blir det anført at opptaket gir mulighet til bedre kontroll med oversettelsene. Siden opptakene følger de øvrige dokumentene, mener

---

<sup>23</sup> Her nevnes sakstyper som seksuelle overgrep, familievold, drap, alvorlige voldsforbrytelser mm.

Riksadvokaten at det særlig vil være her nytteverdien av opptakene vil være størst.

Tiltroen til bruken av ordningen med lyd- og bildeopptak synes å være stor blant informantene våre, og er ofte noe av det første som nevnes under de intervjuene vi har gjort. Her er noen korte utsnitt av argumentene:

*Alle som trenger noe ekstra skal tas [opptak av] på lyd og bilde og det er jo bra mht å kunne gå tilbake og se hva som faktisk ble sagt, eller se hva som ble tolket. (Politietterforsker.)*

*Og det med opptak er helt greit. For du sitter og prater med folk sånn som vi gjør nå, og så skriver du i ettertid, da kan du ha en helt annen type dialog. (Politietterforsker.)*

*Hvis det er et spesielt kritisk og stort språk mellom partenes forklaringer vil vi se spesielt på: Hvordan er det egentlig siktede forklarer det her? Hvordan er kroppsspråket? Hvordan blir det sagt, rett og slett? Og enda viktigere blir dette for døve, helt klart, også med hensyn til etterprøvbarehet. (Statsadvokat.)*

*Mye vil bedre seg hvis det ble brukt videoopptak, slik retningslinjene fra riksadvokaten anbefaler. Da må man [politiet] oppføre seg pent og begynne å tenke over hvordan man opptar, fordi det er noen andre som skal vurdere det senere. (Forsvarer.)*

*Men det er altså riksadvokatens rundskriv som går på dette med lyd-/bildeopptak når det er tolkning, slik de har begynt med nå. [...] Så der er jo spørsmålet: Bruker de det? De synder! De [politiet] synder ekstremt rundt omkring i forhold til rundskrivet fra riksadvokaten! Det er veldig grundig, altså! Vi fra statsadvokaten sier: "Ta bildeopptak når det er tolking! Husk Fritz Moen!" (Statsadvokat.)*

Disse sitatene gjenspeiler det vi ser som et gjennomgående trekk i materialet, at det er en generelt stor tro på at teknologien med bruk av lyd-/bildeopptak skal løse en rekke av de usikkerhetsmomentene som er knyttet til avhør av fremmedspråklige, døve og andre personer som politiet av ulike grunner ikke kan kommunisere direkte med. Et relevant spørsmål å stille i denne sammenheng, handler om hvordan slike opptak tas i bruk videre i saken. Vi har spurt om informantenes erfaringer knyttet til den faktiske bruken av opptakene, og svarene her synes å peke i retning av at disse kun unntaksvis tas i bruk.

**Når det gjelder lyd-/bildeopptak: hvor ofte erfarer du at man faktisk ser gjennom det?**

*Nei, det er jo sjelden. Og det er jo en del siktedeavhør som vi gjerne vil at skal bli vist i retten, for det sier så mye når de sitter og vrir seg og lyver. (Politietterforsker.)*

**Blir de opptakene ofte spilt i retten?**

*Det er litt avhengig av, det. Det har kommet veldig mye an på. De vet jo selv at de har blitt tatt opp på lyd og bilde. [...] Blir det påstand om misforståelser, så kan vi se på hva vedkommende har sagt. Så det forebygger påstand om misforståelser. (Statsadvokat.)*

**Er det slikt som kunne være aktuelt å spille av i retten, hvis det er tvil om hva som var ment?**

*Ja, vi kan spille av hvis det i retten viser seg at det er motstrid, eller det er noe man ikke husker helt og sånn. [...] Det er en bedre kvalitetssikring, synes jeg. (Politijurist.)*

Vi har ikke oversikt over hvor omfattende bruken av slike opptak er pr i dag, og hvor mye slike opptak faktisk brukes aktivt. Trolig vil det først om noen år være relevant å gjøre en omfattende gjennomgang med erfaringer med å bruke slike opptak. Vi skal derfor ikke her ta stilling til hvor vidt praktiseringen av lyd-/bildeopptak faktisk innebærer en reell økt kvalitet og sikkerhet.

Selv om informantene uttrykker seg nyansert om bruken av opptak, mener vi likevel å se at den uttrykte tiltroen til lyd-/bildeopptak gjenspeiler at forståelsesproblemet først og fremst er et teknisk problem. Etter vår vurdering – slik det fremgår andre steder i denne teksten – ligger den viktigste kommunikative utfordringen i kulturelle og kompetansemessige aspekter, ikke først og fremst i teknologi. Med kulturelle aspekter menes her rutiner og holdninger hos politiet og påtalemyndigheten i måten å samhandle med døve og tunghørte. Med kompetansemessige aspekter menes her grunnleggende kunnskap om hva det å leve med funksjonshemming innebærer, hvilke utfordringer funksjonshemmede har og grunnleggende kunnskap om ulike former for funksjonshemminger.

## 4.6 KUNNSKAP OM DØVHET, TEGNSPRÅK

Å være døv eller hørselshemmet i en hørende verden kan forstås ut fra flere perspektiver – perspektiver som hver på sin måte kaster lys over hva det vil si å leve som døv eller tunghørt. Vi har tidligere (kapittel 3) skissert en tredelt måte å forstå døvhets og hørselshemming på: henholdsvis som funksjonsnedsettelse (medisinsk diagnose), tilhørighet til et språklig fellesskap (kulturell egenart) og som funksjonshemming (sosialt skapt skille). Hver av disse tilnærmingene innebærer ulike måter å forholde seg til og forstå døvhets og tunghørthets på. I intervjuene med aktørene innen strafferettspleien var vi blant annet ute etter å forstå mer om hvilke forståelser (implisitt eller eksplisitt) som man handler ut fra i interaksjon med døvte eller tunghørte som er involvert i straffesaker.

Det sentrale spørsmål i denne sammenheng har vært: Hvilke kunnskaper og hvilken forforståelse møtes døvte og hørselshemmede med av aktører i strafferettspleien? Er kunnskap om døvte og hørselshemmede relevant for aktørene i dette feltet? I den grad aktørene vurderer denne type kunnskap som aktuell: hvordan tilegner aktørene seg kunnskaper om hva døvhets eller hørselshemming innebærer? Vi har også stilt spørsmål til hvordan kunnskap om at anmeldte, siktede, tiltalte, vitner eller fornærmede som er døvte eller tunghørte kommer frem eller kommuniseres mellom de ulike ledd i straffesakskjeden.

På bakgrunn av de intervjuene vi har gjort, er inntrykket at det ikke er lagt opp til å etablere eller utvikle spesialkompetanse innad i politiet eller påtalemyndigheten når det gjelder hvordan man møter eller ivaretar funksjonshemmede som vitner, offer/fornærmet eller anmeldt/siktet/tiltalt. I dagens politiutdanning inngår blant annet temaer som politiet i et mangfoldig samfunn, sosial ulikhet, kulturforståelse, fordommer og stereotyper, interkulturell kommunikasjon, diskriminering og rasisme, og bruk av tolk. Ut fra intervjuene, ser vi at dette er kunnskap som den enkelte etterforsker og jurist har tilegnet på egen hånd, fra sak til sak. Våre informanter, som selv er erfarne aktører innen straffesakskjeden, har alle selv hatt konkrete erfaringer med saker der døvte eller hørselshemmede har vært involvert på den ene eller andre siden. Det gjør at de også har opparbeidet seg viktige erfaringer om hvordan man best kan samhandle og eventuelt hva man

bør være spesielt oppmerksom på i møte med døve og hørselshemmede. I intervjuet med en av informantene, kom spørsmålet om kompetanse om funksjonshemmede opp som et tema. Vedkommende jobber i et distrikt med nærhet til kompetansemiljøer innen ulike funksjonshemminger, og nærhet til fagmiljøene gjorde spørsmålet spesielt relevant:

***Når det gjelder kompetanse på dette feltet burde dere være godt rustet her i byen?***

*Ja, vi burde kanskje det. Men igjen – det er jo en begrenset gruppe, så det er kanskje lett å tenke at man tar det når det oppstår. Men samtidig: da er man kommet på hæla med tiden. [...] Det er ikke noen felles standard eller norm på det – det blir litt fra sak til sak, og litt ulike løsninger.*

Informanten som snakker i sitatet over, mener kunnskap om eventuelle funksjonshemminger er relevant og betydningsfull både for politiet, påtalemyndigheten og retten, men han viser samtidig til at det ikke er noen rutine for kunnskapsoppbygging på dette området. Synspunktet i dette sitatet stemmer godt med hva de øvrige informantene i straffesakskjeden gir uttrykk for.

Når det gjelder måten kunnskap og opplysninger om hvorvidt noen i saken er døve eller har en funksjonshemming blir kommunisert på mellom nivåene i straffesakskjeden, synes det som om praksisen varierer betydelig, slik vi også har vært inne på tidligere. En statsadvokat forteller om en sak der han kun fikk disse opplysningene indirekte gjennom det som fremkom av saksdokumentene. Dette var altså ikke skrevet inn eksplisitt som en egen opplysning, og heller ikke som en merknad om hvilke hensyn det eventuelt kunne være verd å ta. På den annen side ser vi også i materialet uttrykk for motsatte erfaringer. En tingrettsdommer uttrykker at han forventer at påtalemyndigheten legger inn slike opplysninger eksplisitt til domstolen når det kommer begjæring om hovedforhandling.

***Er opplysningene du fikk fra politiet i disse to sakene ellers de samme som du får i andre typer av saker?***

*Ja, det var ikke noe forskjell! Du få de samme dokumentene: tiltalen, bevisoppgaven, begjæring om hovedforhandling. Og så legger man inn det som det måtte være særskilte behov for. Det er på samme måte som hvis jeg hadde hatt en tiltalt som satt i rullestol, så ville ikke jeg vite det, hvis ikke politiet gir meg opplysning om det i begjæringen – eventuelt at forsvarer forteller at tiltalte sitter i rullestol. Og det samme gjelder vitner, eller fornærmede for den saks skyld. Slik at der er det også et*



*poeng at man får slike ting på forhånd, slik at man kan treffe de tiltak som er nødvendig. For det kan også by på visse tilpasninger.*

Informanten sier han aldri har opplevd annet enn at slike opplysninger har kommet i saksdokumentene til hovedforhandlingen.

Spesielt når det gjelder rettsbehandlingen, har noen av informantene kommet inn på spørsmålet om bruk av sakkyndige vitner. En av informantene mener det er relevant å vurdere at det utpekes en regional eller nasjonal sakkyndig som kan forklare retten om generelle trekk ved hva det vil si å være døv eller alvorlig hørselshemmet. Særlig vil dette være aktuelt i mer alvorlige straffesaker. Informanten understreker at en sakkyndig person bør være uavhengig av de involverte i den aktuelle saken som retten skal ta stilling til, og som på et mer selvstendig og generelt grunnlag kan forklare hva det vil si å være døv eller hørselshemmet, utbredte særtrekk ved det å leve med hørselshemming, etc. Informanten mener sakkyndige kan brukes i retten *før* vedkommende vitne skal avgi forklaring.

Domstolene kan oppnevne sakkyndige på eget initiativ, men også etter forslag fra partene. Det er domsstolen som til slutt avgjør hvorvidt dette skal gjøres, og eventuelt hvilken konkret person som skal oppnevnes og hvilket mandat vedkommende skal ha. Partene i en sak blir vanligvis forespurt i forbindelse med en slik oppnevning, men retten er ikke bundet av partenes synspunkter (Befring 2004a og 2004b).

Ordningen med bruk av sakkyndige har en lang tradisjon i norsk rett.<sup>24</sup> Det er samtidig en rekke vanskelige avveininger knyttet til hvor stor rolle og vekt sakkyndiges uttalelser skal og bør ha i forhold til annen informasjon som kommer frem gjennom rettsbehandlingen. Både Liland-utvalget (NOU 1996:15) og Moen-utvalget (NOU 2007:7) har vært svært kritiske til bruk av sakkyndige. Begge disse utvalgene satte opp forslag til kriterier for hvordan sakkyndiges rolle i straffesaker

---

<sup>24</sup> NOU 2001:12 beskriver den historiske utviklingen på dette området fra antikken og frem til i dag. I norsk sammenheng vises det til konkrete saker fra 1600- og 1700-tallet. Schiøtz (2007) drøfter mer detaljert hvilken rolle de medisinske sakkyndiges hadde i den såkalte Hetle-saken fra 1906, datidens mye omtalte og omdiskuterte justismord.

kunne kvalitetssikres og avgrenses. Kriteriene går både på å sikre sakkyndiges faglighet og habilitet, men også å definere hvilke saksområder sakkyndige skal uttale seg om. Dessuten har et eget utvalg oppnevnt av Justis- og politidepartementet gjennomgått bruken av rettsmedisinsk sakkyndige i straffesaker for nettopp å se på utfordringer og organiseringen av rettsmedisinsk virksomhet i straffesaker.

En på flere måter parallell debatt forgikk i norsk sosialantropologi på slutten av 1990-tallet. Kjernen i denne diskusjonen gikk på antropologers rolle og mandat som kulturoversetter i saker som involverer personer som har språk- og kulturbakgrunn som står fjernt fra norsk språk og kultur. Debatten tok opp spørsmål knyttet til hvorvidt antropologens ekspertkunnskap kunne bli benyttet til å forklare – og eventuelt legitimere – handlinger og praksiser som i norsk sammenheng defineres som ulovlig, men som kan forstås relatert til den tradisjon, sentrale verdsett og kulturelle praksiser som en person er vokst opp i (kulturrelativisme vs universalisme). Diskusjonen trekker også opp viktige sider ved hvordan antropologer forstår og forvalter sin rolle når det gjelder å kontekstualisere og forklare bakgrunnsmonster og rasjonale som gir handlinger mening. Ytterpunktene i denne debatten handler om hvorvidt sosialantropologer i sin praksis som "kulturoversettere" i forbindelse med en rettsbehandling faktisk bidrar til å "unnskyld" eller legitimere handlinger som etter norsk rett er ulovlig, eller om de tvert imot bidrar til at domstolen blir i stand til å drøfte kulturforskjeller som del av handlingsmotivet for en tiltalt og dermed forstå handlingsmotiver og valg i en større sammenheng (Borchgrevink 1997; Grønhaug 1997; Sørhaug 1998).

I artikkelen "Justismord – språk og realiteter" viser Eskeland (2007) til definisjonen av justismord som domfellelse av en uskyldig. Han sier at man ikke kommer utenom at et alvorlig problem i saker som ender med uriktige domfellelser, og i gjenopptakelsessaker som blir nektet gjenopptatt uten saklig grunn, er at aktører (politi, påtalemyndighet, sakkyndige dommere, medlemmer av Gjenopptakelseskommisjonen) foretar handlinger eller bygger på uholdbare forutsetninger fordi de er overbevist om at tiltalte er skyldig uten at det foreligger bevis for det. Han mener det er viktig å erkjenne dette. Han poengterer at domfellelsen (eller

nektelse av gjenopptakelse) i noen tilfeller er et resultat av at aktørene ikke makter å vurdere bevisene på en nøktern måte.<sup>25</sup> I artikkelen "The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification Science" (Saks og Koehler 2005) finner man en analyse av årsaker til justismord ("miscarriage of justice") i amerikansk praksis. Her fremkommer det at de viktigste årsakene var uriktige eller falske vitneforklaringer og uriktige eller falske uttalelser fra sakkyndige.

Den rollen som de sakkyndige fikk i saker som Liland-saken, Moen-saken og Bjugn-saken anses i dag som eksempler på saker hvor de sakkyndiges uttalelser ble tilskrevet for stor makt og autoritet over utfallet (Brandtzæg og Eskeland 2007). Også internasjonalt er det en tilsvarende debatt omkring rettsakkyndiges rolle (ibid). Selv om det er knyttet viktige problemstillinger til bruken av sakkyndige i straffesaker, viser likevel Dullums studie av Gjenopptakelseskommisjonens arbeider i perioden 2004 til 2009 at flere saker ble gjenåpnet fordi det *ikke* var oppnevnt sakkyndige, enn motsatt (Dullum 2010). Dette indikerer at bruken av sakkyndige fortsatt må forstås som viktig og relevant, tross de utfordringer som er knyttet til ordningen.

Etter det vi vet, benyttes det pr i dag vanligvis ikke sakkyndigkompetanse i saker som involverer døve eller hørselshemmede i egenskap av at de involverte er døve/hørselshemmede (med det kan selvsagt være andre grunner til at sakkyndig kompetanse trekkes inn). I enkelte tilfeller har vi eksempler på at tolkene under rettsbehandlingen i praksis kan komme inn i en slags "kulturoversetter"-rolle overfor retten, eksempelvis for å forklare trekk ved tegnspråk eller ved døvemiljøet. Informanten vi har sitert over skisserer en sakkyndigkompetanse som uavhengig av den konkrete saken retten tar opp, kan trekkes inn for å gi retten en generell innføring i spørsmål som hva det vil si å leve som døv eller tunghørt, kommunikasjon med tegnspråk, og eventuelt hva som kan være vanlige reaksjonsmønstre hos disse personene hvis de blir skulle bli utsatt for alvorlige lovbrudd. På denne måten kan det se ut til at det informantene foreslår, er en sakkyndighet som håndterer en kombinasjon av rettsantropologiske og rettsmedisinske/-psykiatriske vurderinger.

---

<sup>25</sup> Eskeland i Lov og rett 2007/07.

Rettsens behov for å hente inn saks kunnskap innebærer på denne måten at man samtidig avgir en viss autoritet over kommunikasjonen til eksperten. Hvilken autoritet kan dommeren "delegere" til den sakkyndige? Når en sakkyndig innkalles for å uttale seg om fenomen, hva skal da kunne forventes at dommeren forstår av de faglige vurderingene; hvilket faktum den sakkyndige legger til grunn, hvordan et faktum er innhentet, hvordan det tolkes og hvilke slutninger den sakkyndige trekker. Vi skal ikke gå langt inn i denne diskusjonen, men påpeke at bruken av sakkyndige vitner også må ses i sammenheng med fremveksten av nye kunnskapsområder. Mens bruken av medisinsk og psykiatrisk kompetanse har lange tradisjoner, kan nettopp bruken av sosialantropologer i rettsbehandling av straffesaker forstås som et eksempel på at et nytt fagfelt trekkes inn. Spørsmålet kan derfor stilles om hvorvidt ny og utvidet kunnskap om hva det vil si å leve som døv, tunghørt, tegnspråkbruk, trekk ved døves kulturelle fellesskap, osv er relevant kunnskap å trekke inn i rettsbehandlingen. I Norge og vesten er forskning og kunnskap om funksjonshemmedes levekår og situasjon på ulike livsområder i løpet av de siste 20 årene vokst frem som et omfattende og differensiert forskningsfelt med betydelig innsikt og forståelse av slike forhold (Söder 2009).

Innenfor disse forskningsmiljøene finnes det kunnskap som ikke først og fremst er opptatt av den medisinske eller mekaniske siden ved hørsel, men fokuserer på de sosiale, kulturelle og identitetspolitiske aspektene ved døvhet og hørselshemming. Gjennom etableringen av egne utdanninger for tegnspråktolker ved enkelte høyskoler og universiteter, er det bygd opp en betydelig forskningsbasert kompetanse også om språk, oversettelse, terminologi og kommunikasjonstrekk. I enkelte saker kan det dermed være relevant for påtalemyndighet, forsvarere og retten å vurdere om dette er kunnskap som har betydning for å belyse de felt retten skal ta i stilling til i den enkelte sak. Spørsmålet om bruk av sakkyndig kompetanse om døvhet og hørselshemming knytter dermed an til hvilket forståelsesgrunnlag retten vil legge til grunn i behandlingen av den konkrete sak man skal ta stilling til, men også hvilke likhetsidealer som til enhver tid er dominerende innen et saksområde.

## 4.7 KJØNNSFORSKJELLER

Kvinner og menn figurerer i svært ulik grad som offer og lovbrutere i kriminalstatistikken. Som offer for lovbrudd viser kriminalitetsstatistikken og levekårsundersøkelsene at kvinner i større grad enn menn er utsatt for trusler, mens menn i større grad enn kvinner er utsatt for vold. Dette bildet må ses i sammenheng med hvor lovbruddene skjer. Menn er mest utsatt for vold på offentlige steder på kveld/natt og i helger, mens kvinner er utsatt for vold i nære relasjoner på hjemmearenaer (Thorsen et.al. 2009). Som lovbrutere er det menn som dominerer. Hver sjettede siktet for et lovbrudd er kvinne. I tillegg tas det ut tiltale i færre av siktelsene mot kvinner enn hva som er tilfelle for menn (ibid). Kun ni prosent av alle nyinnsettelse i norske fengsel i 2009 var kvinner.

Når det gjelder personer med fysiske funksjonshemninger vet vi fra tidligere forskning at det er store forskjeller mellom kvinner og menn på dette området. Bestemte typer av lovbrudd rammer særlig kvinner med funksjonshemming (Sørheim 1998; Olsvik 2005). Dette er særlig lovbrudd av typen overgrep, vold og integritetskrenkende handlinger – altså den samme type lovbrudd som også kvinner generelt er mest utsatt for. Internasjonalt er det gjennomført større kvantitative undersøkelser som forsøker å måle i hvilken grad funksjonshemmede kvinner er utsatt. Det skal her skytes inn at dette er tabubelagte områder som er vanskelig å gi sikre mål på, og man kan derfor forvente mørketall. Det totale bildet som gis i disse undersøkelsene tyder på at funksjonshemmede kvinner enten i like stor eller større grad er utsatt for overgrep, sett i forhold til kvinner generelt (Martin et.al. 2006; Brownridge 2006; Young et al 1997; Nosek et.al 1997).

Vigdis Mathiesen Olsvik (2006), som spesielt har studert overgrep mot fysisk funksjonshemmede kvinner i Norge, skiller mellom fysiske, emosjonelle og institusjonelle former for overgrep. Det siste refererer til at overgrepet kan forstås som et uttrykk for maktrelasjonen mellom overgriper og offer. På denne måten blir partenes sosiale posisjoner og maktdiskrepansen mellom dem relevant for å forstå overgrepet. Også Kristiansen og Traustadóttir (2004) har tidligere tatt til orde for å drøfte vold mot funksjonshemmede kvinner i lys av de underliggende strukturelle betingelsene som genererer slike mønster. Både de internasjonale og

de få norske studiene som er gjennomført på dette området, viser at det særlig er i nære relasjoner og i relasjoner med omsorgspersoner og helsepersonell at vold og overgrep forekommer (Olsvik 2005; Brownridge 2006). Resultater fra en amerikansk studie peker på at overgrep mot funksjonshemmede kvinner varer over lengre tid enn overfor kvinner generelt (Nosek et.al 1997).

Som vi har sett i oppsummeringen av domsmateriale (jfr kapittel 0), er det store forskjeller mellom døve og hørselshemmede kvinner og menn når det gjelder type lovbrudd, og hvor i materialet kvinner og menn figurer som fornærmede og tiltalt. Hovedbildet er likevel det samme som er gitt over: menn er tiltalt, og kvinner er fornærmede part. Dette mønsteret blir spesielt tydelig i sedelighetssakene. Inntrykkene fra intervjumaterialet bekrefter også det mønsteret vi har sett i gjennomgangen av dommer, at kvinner, barn og ungdom er mer utsatt for sedelighetslovbrudd enn menn og voksne generelt. Når vi her ser spesielt på de kjønnede aspektene ved datamaterialet, mener vi det derfor er spesielt relevant å ta opp de spørsmål som dreier seg om utsatthet for vold og overgrep. Et spørsmål som derfor må kunne reises, er om det også er forskjell mellom kvinner og menn med hensyn til hvordan hørsel reflekteres på andre områder i straffesakskjeden. I intervjuene spurte vi informantene om deres erfaringer og inntrykk av dette, og vi har vurdert de eksemplene som informantene har trukket frem i lys av dette.

Ulike typer av lovbrudd prioriteres dessuten ulikt når det gjelder etterforskning og oppfølging. Innen rettsapparatet synes det også å være et erkjent problem at en oppsiktsvekkende lav andel av anmeldte voldtekter ender med domfellelse (Riksadvokaten 2007). Arbeidsgruppen som Riksadvokaten nedsatte skulle undersøke kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker, på bakgrunn av en svært høy andel frifinnelser i disse sakene (36 prosent) i tillegg til en svært høy andel henleggelse (84 prosent).<sup>26</sup> Arbeidsgruppen peker på at i denne typen av saker består bevisvurderingen ofte av fremsatte påstander om hva som har skjedd, slik at troverdighetsvurderingene blir svært sentrale i etterforskningen og rettsbehandlingen. Problemet er at det vanligvis ikke er vitner til hendelsen, det blir ord mot ord, og når man tar hensyn til de strenge beviskrav som gjelder i

---

<sup>26</sup> En senere artikkel av Stene et.al. (2010) viser også et tilsvarende mønster.

strafferetten blir det vanskelig domfellelse om det ikke finnes andre bevis enn ordet. For døve og tunghørte kan dessuten manglende mulighet til å rope om hjelp eller bli hørt representere en ytterligere sikkerhetsrisiko.

Guri Bollingmo og Ellen Wessel med flere har i flere artikler drøftet ulike aspekter ved at troverdighet henger sammen med normative, kulturelle forestillinger om eksempelvis kvinnelig seksualitet, kjønnsroller, forventede reaksjonsmønstre, etc. (Bollingmo et.al. 2009; Bollingmo et.al. 2008; Wessel et.al. 2006). Arbeidsgruppen viser til at voldtektsforbrytelsenes karakter representerer en utfordring for rettssystemet. På den ene siden står hensynet til å sikre offerets rettsbeskyttelse (og bevisproblemet), og på den andre siden står hensynet til mistenkte/siktede/tiltaltes grunnleggende rettssikkerhet. Arbeidsgruppen refererer til motsetningen mellom disse to hensyn som forbrytelsens karakter kontra systemets premisser. De tross alt begrensede antallet saker i domsmaterialet og intervjumaterialet kan ikke gi et fullgodt bilde av situasjonen når det gjelder døve og hørselshemmede på dette punktet. Det vårt materiale derimot egner seg godt til å belyse, er de prosessene som genererer de mønstrene som er nevnt over. I den videre teksten ser vi nærmere på to situasjoner fra det innsamlede datamaterialet. Med utgangspunkt i dette stiller vi spørsmålet: Er det spesielle trekk ved situasjonen for døve og hørselshemmede knyttet til rettsvern og rettssikkerhet på dette feltet?

Det første eksemplet vi skal trekke frem handler om henleggelse. Dette er et tema som går igjen i flere av intervjuene, men er knyttet til helt ulike saker. Det konkrete tilfellet det dreier seg om her, er en sak hvor en eldre mann ble anmeldt for flere seksuelle overgrep mot en döv ung mann. Overgrepene hadde foregått over lengre tid, og vedkommende hadde en yrkesmessig relasjon som omsorgsyter for den unge mannen. Overgrepene hadde foregått over flere år, og det var den unge mannens mor som etter hvert oppdaget hva sønnen ble utsatt for. Forholdet ble politianmeldt, og det ble gjort avhør og etterforskning i saken. Politiet innstilte på at saken skulle henlegges. Siden strafferammen er såpass høy, oversendes disse sakene rutinemessig statsadvokaten. Statsadvokaten oppdaget at det hadde vært en serie lignende anmeldelser mot samme person tidligere, som også hadde blitt henlagt. I dette tilfellet valgte statsadvokaten å sende saken

tilbake til politiet, og be om videre etterforskning. Det ble gjort nye vitneavhør, og statsadvokaten tok ut tiltale. I rettsforhandlingen vitnet den unge mannen selv, og de to anmelderne i de tidligere henlagte sakene. Rettsforhandlingen i byretten endte i en felle dom. I intervjuet med en av bistandsadvokatene tok vi opp spørsmålet om politiets håndtering av saken:

***Er det etter din mening noe politiet kan gjøre for å bli mer sensitive for å fange opp slike saker?***

*Ja det er klart. Jeg tenker at når en sak som denne ble henlagt, så er det skandale! Fordi når det kommer signaler fra de minste og de svakeste, så må det tas ekstra alvorlig. De er så forsiktige med å gi signaler, og det er vanskelig å tolke det, også.*

*[...]*

***Du sier det var en skandale at saken først ble henlagt – ble det også oppfattet slik av politiet her i byen?***

*[Lakonisk:] Jeg tror ikke det. Men i domstolen så ble det så vidt jeg husker sagt i ganske krasse ordelag at "Hvorfor ble denne saken her henlagt?". For det var ikke noe tvil, skjønner du. Saken gikk helt fint og greit. Og han var jo veldig flink han gutten. Han fikk det jo veldig godt frem, og vi som satt og hørte på... Jeg hadde blitt sjokkert om det ikke ble dom. Ofte så sitter man jo og tenker "Jaja, hvordan går nå dette?" Men her var det ikke usikkert i det hele tatt.*

Vi har blant annet spurt om hvilke rutiner politiet har for å ta imot denne typen anmeldelser, og hvilke avveininger som gjøres i tilknytning til disse sakene. I et intervju med informantene som jobber i politiet tok vi blant annet opp spørsmål om prioritering og oppmerksomhet. I disse intervjuene understreker informantene at politiet fra sentralt hold er pålagt å ha høy prioritet på saker som handler om personer som av ulike grunner er spesielt usatte eller sårbare. På den annen side blir det også tydelig at det er svært mange områder som skal ha "høy prioritet", slik at innholdet i en slik prioritering i realiteten likevel blir et tolknings-spørsmål ved det lokale politikontoret. I disse intervjuene kom vi også inn på hvordan man innad i organisasjonen knytter læring om egen praksis til resultatene av rettsbehandlingen, slik man ut fra eksemplet over kunne anta. I et intervju med en erfaren politijurist, kom vi blant annet inn på dette:

***Ser dere noe på utfallet av de sakene som har vært til behandling i retten?***

*Nei, det skulle jeg ønske at vi gjorde, men vi gjør ikke det. Det er sånt som vi av og til tar opp at det er synd vi ikke har noe god erfaringsbank, heller. Så la oss si at vi fikk en veldig vanskelig sak med døve parter så kan ikke jeg søke på noe sted for å finne*



*fram til tidligere saker. Vi har ikke et sånt datasystem som kan hjelpe oss med det. Så da må jeg finne en eller annen jurist som kan hjelpe meg med det. Så det er et hjertesukk også i forhold til oppfølgingen av en sak. Kanskje det har gått dårlig i retten, og kanskje vi burde gjøre noe med det? Men nei, det er veldig sjelden vi går gjennom det etterpå.*

*[...]*

***Det blir vel en forskjell i forhold til etterforskerne som kanskje innkalles som vitner i saken?***

*Ja, men de har også – vet jeg – etterlyst en tilbakemelding fra oss på hvordan det gikk i sakene. Var det greit det som var i retten? Hvordan gikk dommen? Vi er jo ikke noe flinke til å fortelle dem hvordan det gikk, vi heller. Om det ble domfellelse eller frifinnelse, eller om det var for dårlig etterforskning. Og det er jo et ledd i den kvalitetssikringen som vi sikkert burde fokusere mer på, og melde tilbake hvis det gikk dårlig. Sånn at de også kan gjøre det bedre neste gang, jeg ser den altså! Vi tenker: "Uff, dette var dumt!", og så går vi videre til neste sak.*

I det samme intervjuet går det frem at det er relativt sterke normer innad i organisasjonen for å ikke kritisere kollegaer. Tidligere saker som har vært betente og som har hatt stort mediefokus snakkes det svært lite om innad. Det gjør at man innad i avdelingene i liten grad har vært opptatt av å se resultatene av rettsavgjørelser – og de fagpersonene som likevel er opptatt av det, får i liten grad anledning til å ta dette opp. I praksis medfører dette at det blir vanskelig å drive organisasjonslæring, der man faktisk endrer praksis etter som omverdenen endrer seg, og det stilles andre krav til det organisasjonen gjør. Et mer underbygd uttrykk for noe av den samme type utfordring kommer frem gjennom NOU 2009:12 *Et ansvarlig politi*. Når det gjelder denne typen problemstillinger drøftes de langt mer utførlig der, og vi skal her avgrense oss til å peke på at svakt utbygde læringssløyfer for tilbakeføring av kunnskap og organisasjonslæring nettopp står i fare for å ramme hardest på de områder der rettsvern og rettssikkerhet er svakt utbygd; der det er et relativt begrenset antall saker å høste erfaringer fra, og aktørene har små ressurser til å opponere mot resultatene av den behandling de får.

Det andre eksemplet vi skal trekke frem i denne sammenheng dreier seg om mulighet til å si fra, og om troverdighet som vitne. Saken det gjaldt, er en voldtektssak, der begge parter er døve. Hendelsen forgikk på en fest der det var mange døve, og hvor både overgriper og offer var til stede. I domsmaterialet blir

episoden beskrevet som en brutal og aggressiv voldtekt. Vår informant, som har mange års erfaring som statsadvokat, sier:

*Dommeren sa etterpå at han lurte på hva slags sak det her var, og var usikker på hvordan han skulle håndtere saken inntil han fikk inn et hørende vitne. For dette var i et hybelkompleks, og det var en hørende person som bodde vegg i vegg med jenta. Og hun hørte at det måtte ha vært en kamp på rommet. Så hun beskrev kampen og kampens varighet. Gutten er døvstum. Jeg tror hun jenta hadde noen lyder, og når det hørende vitnet kunne beskrive kampen for retten, da var det ikke noe tvil lenger.*

<sup>27</sup>

[...]

***Jeg syntes det var interessant det du sa om selve lovbruddet – at det å gi lyd fra seg, og tilfeldigvis var det et vitne i naborommet som kunne høre det. Og det å være døv og ikke kunne rope ut om hjelp.***

*... nei, festen var jo i døvemiljøet, det var ingen som hørte.*

***Jeg tenker på det bevismessige – at det ikke så lett blir oppdaga, men også det at hun skulle forklare seg, slik som utfordringen med å være døv og avhengig av tolk og få forklart seg.***

*Ja, den saken hadde gått i dass uten det hørende vitnet. I den her kategorien av lovbrudd – seksuelle overgrep – er henleggelsesprosenten 80 prosent, og frifinnelsesprosenten er kjempehøy. Det er marginalt med saker som kommer fram til domsstolen – det er et stort rettsikkerhetsproblem.*

Kvinnen hadde oppsøkt politiet og anmeldt forholdet dagen etter, med hjelp av venner. Etter vår mening er det selve sammensetningen av hindringer som illustreres i dette eksemplet. Som vi har tatt opp tidligere, og som informantene påpeker, er andelen henleggelse og frifinnelse stor i voldtektssaker generelt. Når dommeren i følge informanten ga uttrykk for at han "lurte på hva slags sak det her var", kan dette antakelig gi et inntrykk av hvordan troverdighetsvurderinger knyttet til vitneutsagnet skulle bli. Det er også verd å legge merke til hvordan statsadvokaten vurderer betydningen av at det hørende vitnet. Voldtekt betraktes som et alvorlig brudd på straffeloven og har høy strafferamme. Det en alvorlig integritetskrenkende handling som det åpenbart også kan være vanskelig å fortelle andre om, på grunn av tabuer og den personlige krenkelsen lovbruddet innebærer. Når kvinnen oppsøker politiet med venner for å anmelde saken, er denne barrieren overvunnet. Saken ble prøvd for to rettsinstanser, og endte med

---

<sup>27</sup> Vi har tolket informanten slik at når dommeren får inn det hørende vitnet er han ikke lenger i tvil om den døve jentas troverdighet.

domfellelse og relativt streng dom. I straffeutmålingen tas det likevel et visst hensyn til at *"domfeltes sterke hørselshandikap og avhengighet av kommunikasjon med tegnspråk, vil gjøre ham svært sårbar og isolert i en soningssituasjon"*.

I en studie av politiets og sosialtjenestenes håndtering av lovbrudd og overgrep mot funksjonshemmede i Sverige, oppsummerer Denise Malmberg og Kerstin Färm (2008):

Vi menar att det även är av stor vikt att det finns reglerad dokumentation som gör det möjligt med samverkan och även jämförelser av olika myndigheters och institutioners ansvar och handtering av ärenden, men också för att synliggjöra själva frågan, och dess komplexitet, om funktionshindrade som brottsoffer. (Ibid:102.)

Malmberg og Färm peker spesielt på usynliggjøring, manglende dokumentasjon og sviktende kunnskaper om hva funksjonshemming innebærer som sentrale utfordringer for at lovbrudd ikke adresseres som tema i kriminalitetsdebatten. Sett under ett gir inntrykket fra intervjuene med erfarne aktører i straffesakskjeden at situasjonen i Norge på mange måter kan beskrives på tilsvarende vis.

På bakgrunn av eksemplene og informantenes vurderinger synes kompetansen og oppmerksomheten omkring seksuallovbrudd mot funksjonshemmede å være relativt lav i flere ledd av straffesakskjeden, til tross for at retorikken på dette feltet tilsier det motsatte. Vi ser dette med referanse til politiets innstilling på henleggelse av denne type saker, fagfolks uttrykte usikkerhet og mangel på systematisk kompetanseoppbygging. Dette ser ut til å skje til tross for at de politiske signalene og retorikken i feltet skulle tilsi det motsatte. Som vi ser av vår egen gjennomgang av dommene, og slik det er godt dokumentert i norske og internasjonale studier, er dette lovbrudd som særlig ser ut til å ramme funksjonshemmede kvinner. Situasjonen for døve og hørselshemmede representerer en variant av dette bildet. Det bør i tillegg her bemerkes at seksuallovbrudd mot funksjonshemmede menn er et tema som, i likhet med tilsvarende lovbrudd mot menn generelt, har hatt liten oppmerksomhet. Sett med bakgrunn i at dette synes å være ytterligere tabubelagt for menn enn hva det

tross alt er for kvinner, burde dette også vurderes å løftes frem som forskningstema.

#### 4.8 HENSYN OG SÆRLIGE TILPASNINGER

En av problemstillingene vi formulerte innledningsvis dreier seg om hvorvidt døve og hørselshemmede møter særlige barrierer eller hindringer i møte med politiet og rettsapparatet – enten det gjelder å anmelde lovbrudd eller å vitne, eller det er som mistenkt/siktet/tiltalt i straffesaker. Bakgrunnen for å stille dette spørsmålet er blant annet knyttet til innføringen av diskrimineringsvernet i Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, som trådte i kraft fra 1. januar 2009.<sup>28</sup> Spørsmålet må også ses i lys av Norges folkerettslige og menneskerettslige forpliktelser, gjennom ratifisering av FNs menneskerettighetserklæring, samt FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK), FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK). Dette er internasjonale konvensjoner som er inkorporert i norsk lovverk, og som blant annet uttrykker et krav til særlig rettsvern for personer som av ulike grunner er i en særlig sårbar situasjon. Vi har blant annet forsøkt å finne ut hvorvidt og på hvilke måter man i de ulike ledd i straffesakskjeden gjør tilpasninger overfor personer som er døve eller hørselshemmede. "Særlig hensyn" kan i denne sammenheng skille mellom individuelle tilpasninger (eksempelvis tilpasning av et politiavhør overfor en person der og da), eller organisatoriske tilpasninger (eksempelvis etablerte rutiner for innhentning av tolk).

Hva som til enhver tid forstås som "særlige hensyn" vil endres over tid, i tråd med normer, tekniske muligheter og sosiale trekk. I granskingsutvalgets rapport i Moen-saken (NOU 2007:7) tar man opp spørsmål om kritikkverdige forhold knyttet til avhørene av Moen i 1977. I Moens tilfelle fungerte polititjenestemann Sørforsli som tolk under de fleste av avhørene, delvis som eneste tolk og i flere tilfeller tolket han sammen med døveprest Wetlesen. Også i rekonstruksjonene var Sørforsli tolk. Granskingsutvalget peker på tre ulike forhold som de finner

---

<sup>28</sup> Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven).

kritikkverdige. Man vurderer det som kritikkverdig at det ikke ble oppnevnt forsvarer i forkant av avhørene (pkt 8.3.3.2), at Moen ikke ble gjort kjent med retten til ikke å forklare seg (pkt 8.3.3.3) og at politiet gjennom avhørene "lærte" Fritz Moen hva han skulle si. Bruken av en politimann som tolk ble altså ikke i 2007 vurdert av granskningsutvalget som problematisk med hensyn til habilitet og etterprøvbarehet. Utvalget legger i utredningen vekt på å beskrive hvordan Moens kommunikasjon faktisk artet seg, muntlig og skriftlig, men problematiserer ikke dette.

Innføringen av generelle regler i forbindelse med tolking ved politi- og rettsavhør og etableringen av retningslinjer for bruk av lyd-/bildeopptak må kunne forstås som organisatoriske tilpasninger for å bedre rettssikkerheten. På samme måte må domstolenes praksis med hensyntagen til hvordan straffen virker for den som dømmes også kunne forstås som en form for organisatoriske tilpasninger. Ingen av disse tre nevnte ordningene er spesifikt rettet mot døde eller hørselshemmede, men er alle ordninger som også omfatter døde og hørselshemmede. Dette er ordninger som våre informanter refererer til og forholder seg til, slik vi også har drøftet tidligere. Gjennom sin yrkesutøvelse i de ulike settinger våre informanter har sitt arbeid, tas det i hverdagen en rekke beslutninger som i større eller mindre grad er knyttet til denne type avveininger, og som er knyttet til spørsmål om hensyn og tilpasning overfor enkeltpersoner i konkrete saker. I dette avsnittet skal vi diskutere noen eksempler på denne type avveininger som informantene referer til, og se nærmere på argumentene som brukes ved straffeutmålinger.

Vi har tidligere referert til de avveininger en tingrettsdommer gjorde knyttet til to konkrete domsavgjørelser der døde personer var tiltalt (avsnitt 4.3). Dommeren sier at det i begge dommene (betinget dom, program mot ruspåvirket kjøring og samfunnsstraff) var tatt et hensyn til personenes livssituasjon. Dommeren sier om den andre dommen at *"Her la retten til grunn for valget av samfunnsstraff at han var død og hadde en del andre sosiale problemer, slik at soning ville være vesentlig mer byrdefullt for ham enn for andre"*. Dommeren referer til at tiltalte har hatt en annen – underforstått vanskeligere – oppvekst enn andre (hørende), og at tiltalte ville hatt en vanskelig situasjon dersom han skulle sone i fengsel. Det er verd å legge merke til at det i begge sakene ble felle dom for tiltalte, men at det i

begge dommene ble idømt andre former for straff enn fengsel. I følge Andenæs et.al. (2004) er det i de fleste tilfeller relativt vide strafferammer som gjør at man kan ta konkrete hensyn i den enkelte sak, både i omstendigheten og til hensiktsmessighet. Den hensiktsmessighet som Andenæs (op.cit.) referer til, er hensikt i forhold til forebygging av nye lovbrudd og allmennpreventive hensyn. Når dommeren utdyper begrunnelsen av de valgte straffene slik, veies disse hensynene opp mot hensynet til på hvordan straffegjennomføringen vil virke på den enkelte personen:

*Det jeg også kan si, er at i det tilfellet der, i den første saken, da ba jeg om å få utført en såkalt personundersøkelse på forhånd. Det hadde selvsagt et poeng i forhold til vurdering av hvilken reaksjon jeg eventuelt skulle gi. [...]*

*Det er klart at når vi vurderer en reaksjon i tilfeller der folk blir domfelt, så er, skal vi si, sosiale og fysiske forhold av betydning for hva man velger å gi. Jeg aner ikke hvor mange døve personer som måtte være i norske fengsel, men jeg vil tro at det kan by på utfordringer både for fengselet og den som skal sone. Slik at jeg vil nok si at det i sånne saker er naturlig at man forsøker å få kartlagt litt av den sosiale situasjonen – og ikke minst sosial fungering – i en sak på forhånd. Så i det tilfellet der så var det altså innhentet en undersøkelse av han på forhånd, og det var naturlig og nyttig å ha.*

Den underliggende likhetsnormen som dommeren implisitt refererer til synes å praktiseres som en norm om *resultatlikhet*. Det er altså resultatet av straffen, ikke straffen i seg selv, som tilstrebes å være den samme. På denne måten kan innsatsen (straffen) være svært forskjellig mellom hvert enkelt tilfelle. Mens det i store deler av det offentlige velferdsbyråkratiet er formallikhet og innsatslikhet som legges til grunn, er det på dette feltet en langt større åpning for å ta i betraktning kontekstuelle forhold.

I materialet finner vi også eksempler på praksiser som har preg av formallikhet. I et av intervjuene kom informanten, en politietterforsker, inn på et tilfelle knyttet til bruk av tolk. Episoden berører spørsmål om habilitet og om tilpasning i en konkret situasjon. Situasjonen gjaldt en døv mann som hadde vært natta over i varetekt, og skulle ilegges et forelegg dagen etter. Informanten forteller:

*Hva han hadde gjort husker jeg ikke, men problemet på morgenen var det at han skulle få et forelegg. Da var det noen som mente at han bare kunne få papiret, og så*

*kunne han lese det.*

*Det var jeg ikke enig i, for det står at det skal forklares. Du får ei bot på mange tusen og du skal ha en forklaring! En forklaring på hva som skjer hvis du ikke vedtar den, hvor mange dager du har på å vedta, hva skjer hvis du vedtar og masse sånt. Hele den regla der!*

*Og da var det snakk om – vi har to stykker hos oss som har en døv sønn – de snakker jo veldig godt tegnspråk. Men det ble ikke aktuelt, for det blir på en måte "våre folk", og det ble feil. Og de ønska heller ikke å bli brukt som tolker. Så da henta vi en tolk fra tolketjenesten. Men der så jeg at det var noen som prøvde på lettvintløsningen, bare for å få han ut. Men flertallet var enig i at vi gjør det ordentlig, slik at vi var sikre på da han gikk at han hadde forstått det.*

***Det er jo interessant at dere valgte å hente inn tolk, for vanligvis er det jo politifolk som forklarer dette?***

*De ønska ikke det selv, for hvis det skulle bli et eller annet. Vanligvis er det en politimann ekstra med for å kunne kontrollere hva som sies. Men hvis en vanlig politimann ble med ned, så ville ikke vi ha noen mulighet til å kontrollere hva som ble sagt. Så det ble en liten diskusjon om hvordan vi skal gjøre det.*

***Hvordan foregikk den forklaringen da?***

*Det var en av mine som gikk inn. Tolken oversatte alt, og han var fornøyd og skrev under. Det viktigste er at de forstår det du sier. For en vanlig mann er det jo tusen spørsmål første gang han får et forelegg i sitt liv.*

Som informantens fortelling viser, løser man her den konkrete situasjonen gjennom å bruke ekstern, uavhengig tolk til tross for at man strengt tatt kunne bruke kompetanse i egen stab. Informanten viser til at hensynet til uavhengighet ("ikke bruk våre folk") og etterprøvnbarhet ("kontrollere hva som sies") ble lagt til grunn for valget man tok. Hun viser også til at politifolkene ikke ønsket å fungere som tolk, og de besluttet å "gjøre det ordentlig".

Som vi ser, er normer og holdninger en del av de skjønnsvurderinger som politiet og domstolene nødvendigvis utøver gjennom sin praksis. Dette er et faglig skjønn som endres over tid, i tilknytning til lovverk, normer, sosiale og kulturelle endringer. Inntrykket, datamaterialet sett under ett, er likevel at det er betydelige variasjoner i måten avhør gjennomføres og hvordan politiet møter hørselshemmede personer. Vårt inntrykk er at dette i stor grad er personavhengig og henger sammen med holdninger og kompetanse om ulike former for funksjonshemming. Dette kan igjen relateres til diskusjonen om likhetsnormer som vi skisserte innledningsvis. Hvilke former for likhet skal hørselshemmede

forventes å bli møtt med? Hvilke avveininger gjør man hos politiet i disse konkrete, og hvilken kunnskap er avveiningene forankret i?

#### **4.9 OPPSUMMERT**

Det norske lovverket og tilpasning av dette til internasjonale konvensjoner forplikter aktørene i straffesakskjeden på å legge til rette for inkludering av personer med funksjonshemninger. Et viktig steg i dette arbeidet var innføringen av tilgjengelighets og diskrimineringsloven i januar 2009. Loven er bestemt til å gjelde på alle samfunnsområder, herunder også praktiseringen av straffeprosessloven.

Som vi har sett, synes det å være noe varierende når i samhandlingsprosesser mellom hørselshemmede og politiet at opplysninger om hørsel blir tematisert og adressert som et spørsmål om hensyn, tilpasning og bruk av tolk. Med utgangspunkt i det svært lave antallet saker behandlet i lagmannsretten i løpet av de siste ti år, er det også grunn til å anta at det i enkelte sammenhenger ikke tematiseres i det hele tatt. Når vi vurderer vårt datamateriale i lys av annen forskning om funksjonshemming om rettssikkerhet, mener vi dette området føyer seg inn i det generelle bildet: Hørselshemmede – og særlig hørselshemmede kvinner – er utsatt for seksuelle overgrep, og kan relateres til maktforskjeller mellom partene.

Innføringen av nye rutiner for lyd-/bildeopptak ved avhør av personer som er avhengig av tolk, og personer som på en eller annen måte er i en sårbar situasjon, kan trolig være et viktig steg i retning av økt rettssikkerhet for hørselshemmede. Dette trekkes også frem av våre informanter. Etter vår vurdering kan tekniske hjelpemidler, slik som lyd-/bildeopptak et stykke på vei bidra til økt rettssikkerhet for hørselshemmede.

Når det gjelder økt kvalitet på rettsvern og rettssikkerhet for hørselshemmede, anser vi at det mest betydningsfulle tiltaket handler om kunnskap og kompetanse hos aktørene i ulike ledd av straffesakskjeden. Et hovedinntrykk fra intervjuene er



at det ikke i noen ledd av straffesaksjeden finnes en generell systematikk for å utvikle kompetanse om hørselshemming eller andre typer av funksjonshemming.

## 5. OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE KOMMENTARER

Spørsmålet om likebehandling, forutsigbarhet og grunnleggende rettsikkerhet er sentrale elementer i en velfungerende strafferettspleie. Rettssakene mot Fritz Moen – og gjenopptakelsen av disse sakene mer enn tyve år senere – satte disse prinsippene på alvorlig prøve. Moen, som ble dømt for to drap i Trondheim 1976 og 1977, sonet til sammen mer enn 18 år i fengsel. Moen var døv og hadde etter alt å dømme norsk tegnspråk som sitt førstespråk. Gjenopptakelsessakene i 2004 og 2006 frikjente Fritz Moen for de to drapene. Moen døde imidlertid i 2005, før endelig frifinnelse forelå. Så vidt vites, er dette det eneste kjente tilfelle av dobbelt justismord i drapssaker i Europa. I den senere gjennomgangen av straffesakene mot Fritz Moen (NOU 2007:7) vises det med tydelighet at hensynet til ivaretagelse av rettsikkerhet for personer i en utsatt og sårbar posisjon har avgjørende betydning for utfall av dommen.

I forbindelse med den andre frifinnelsen av Moen uttalte justisminister Knut Storberget at det ikke er mulig å gjøre ugjort den uretten som ble begått mot Fritz Moen, og fortsatte: *”-Men det påhviler oss som et ansvarlig samfunn å trekke mest mulig lærdom ut av denne saken for å unngå at noe lignende skjer igjen”*.<sup>29</sup> I norsk sammenheng har imidlertid spørsmål om rettsikkerhet for døve og hørselshemmede i liten grad vært forskningsmessig belyst. Den foreliggende studien har tatt sikte på en begynnende tematisering av slike spørsmål. En bevilgning fra Fritz Moens forskningsfond, som ble opprettet på bakgrunn av erstatningsoppgjøret etter Moen-saken, har gjort det mulig å gjennomføre denne studien.<sup>30</sup>

Vi formulerte tre overordnede problemstillinger for vår studie:

- I hvilket omfang er døve/hørselshemmede henholdsvis offer eller tiltalt i ulike typer straffesaker?

---

<sup>29</sup> I følge VG, 8.9.2006.

<sup>30</sup> [www.signo.no/Fritz-Moens-forskningsfond/](http://www.signo.no/Fritz-Moens-forskningsfond/)

- I hvilken grad – og eventuelt på hvilke måter – reflekteres det at en person er døv eller hørselshemmet i de ulike ledd av straffesakskjeden?
- Møter døve og hørselshemmede særlige barrierer når det gjelder å anmelde eller vitne i rettssaker – og møter de særlige barrierer som tiltalte?

Fokuset i prosjektet har ligget på de institusjonelle og organisatoriske sidene ved den måten man i de ulike ledd av strafferettskjedene møter personer som er døve eller hørselshemmede, enten det er som sentralt vitne, som mistenkt/siktet/-tiltalt, eller som anmelder/fornærmet i en straffesak. Studien er gjennomført som personlige, semi-strukturerte intervjuer med et utvalg erfarne aktører i ulike ledd av straffesakskjeden og med erfarne tegnspråktolker. Alle informantene har konkrete erfaringer fra straffesaker der døve eller hørselshemmede har vært involvert. I tillegg har vi intervjuet en døv mann med egne erfaringer som fornærmet i en straffesak, og med to advokater med erfaringer fra oppdrag i saker der døve personer har vært involvert. Alle intervjuene ble gjennomført i 2010 i ulike deler av landet. For å skaffe til veie en oversikt over hvilke saker døve og hørselshemmede har vært involvert i, har vi gjort en analyse av straffesaker fra den siste tiårsperiode der det fremgår av dommen at døve eller alvorlig hørselshemmede har vært involvert. Dette materialet er innhentet gjennom søk i Lovdata Online.

Vi vil starte oppsummeringen med å peke på to åpenbare trekk ved strafferettsapparatet (politi, påtalemyndighet, domstol). Det første trekket vi vil peke på er at strafferettsapparatet er basert på språklige praksiser. Rettskildene (lovene, bakgrunnsdokumenter, tidligere dommer og internasjonale konvensjoner) er riktignok nedskrevne dokumenter, men når borgerne kommer i berøring med strafferettsapparatet er det først og fremst som et talebasert og auditivt praksisfelt. Det kan eksempelvis dreie seg om å anmelde et forhold til politiet, forklarer seg ved en anmeldelse, bli anholdt eller pågrepet i en sak. Dette er alle situasjoner der det talte ord veier tungt. Ved hovedforhandlinger i domstolene demonstreres dette til fulle, der ordvalg, språklige nyanser og måten ting sies på kan være avgjørende for utfallet. Betydningen av det talte ord understrekes også ved at en rekke sentrale begreper innen dette feltet opprinnelig er metaforer fra

en hørende virkelighet. Vi finner eksempler på dette i ord som "tiltale", "rettshøring", "domsavsigelse", "avhør" og "kontradiksjon".

Det andre trekket ved strafferettsapparatet vi skal peke på her, er at folk åpenbart møter dette systemet med ulike forutsetninger. Riktignok er prinsippet om "likhet for loven" en viktig norm og rettesnor for den moderne rettsstatens oppbygging. Det finnes likevel en rekke vitenskaplige arbeider som viser hvordan kjønn, klassebakgrunn, etnisk tilhørighet og økonomisk situasjon påvirker den enkeltes muligheter og sjanser i møte med strafferettsapparatet.<sup>31</sup> Personers språklige og kulturelle forutsetninger påvirker mulighetene for å forstå og delta i samhandlingen og til å gjøre seg forstått og bli trodd i møte med politi og domsstoler. Det er derfor rimelig å anta at personer med ulike former for kommunikative vansker vil ha særlige utfordringer på dette feltet. Det dreier seg ikke kun om døve og hørselshemmede, men også fremmedspråklige og minoritetsspråklige, personer med kognitive funksjonsnedsettelse (utviklingshemmede, demente), personer med talevansker, personer med lærevansker og barn.

Det er derfor gode grunner til å se nærmere på dagens rettssituasjon for døve og hørselshemmede. Ikke bare er Moen-saken en advarsel om at det kan gå galt, men temaet aktualiseres også ved diskriminerings- og tilgjengelighetsloven som trådte i kraft i 2009. Denne loven er ment å sikre like muligheter og rettigheter til samfunnsdeltakelse for alle, uavhengig av funksjonsevne. Fra internasjonal forskning finnes det enkelte eldre og nyere studier som tar opp ulike sider ved rettssituasjonen for døve og hørselshemmede. Hovedinntrykket fra denne forskningen er likevel at dette er et tema som i liten grad har vært gjenstand for omfattende studier. I norsk sammenheng er det gjort svært lite forskningsmessig spesifikt på dette feltet. Resultater fra annen forskning om funksjonshemmede generelt (ikke kun døve/hørselshemmede) peker på at dette er samfunnsgrupper

---

<sup>31</sup> I norsk sammenheng har Andenæs et.al. (2000) vist betydelige utfordringer i samhandlingen mellom personer som har et annet språk enn norsk som førstespråk og deres møte med politi og domsstoler. I boken *Crime and Equality* drøfter Chris Grover (2008) sammenhenger mellom kriminalitet og ulike former for økonomisk ulikhet i britisk kontekst. Judith Baer (1999) drøfter i boken *Our Lives Before the Law* kvinners rettssituasjon i en amerikansk kontekst.

som mer eller mindre blir usynliggjort i offentlig statistikk, har høy terskel inn i strafferettssystemet og små sjanser for å bli ivaretatt innenfor (Williams 1995). I Norge er det særlig Mæland-utvalgets utredning i forbindelse med Moen-saken som best tar opp disse spørsmålene, selv om utvalget kun tillegger Moens kommunikative problemer en viss vekt når det gjelder å forklare hvorfor Moen ble feilaktig dømt i de to sakene.

Vi startet vår studie med å etablere en oversikt over hvordan døve og hørselshemmede har figurert i rettsavgjørelser den siste tiårsperioden (kapittel 2). Vi gjennomførte en rekke søk på bestemte ord i Lovdatas databaser og fant frem til 46 rettsavgjørelser på ulike nivåer i domsstolene. Ni av avgjørelsene er fra tingretten, 30 fra lagmannsretten og syv fra høyesterett fra perioden 2000 til 2009.<sup>32</sup> Disse dommene er kodet og analysert på bakgrunn av ulike variabler. I 14 av sakene var en døv eller hørselshemmet fornærmede part, og tiltalt i 30 saker. Selv om det er enkelte unntak, er hovedbildet at det er kvinner som er fornærmede part, mens det er mennene som er tiltalt. Når det gjelder type saker, viser materialet at 14 av sakene er sedelighetssaker, 13 av sakene gjelder vold, trusler eller ran, og 7 saker dreier seg om lovbrudd i trafikken. Det er altså en relativt stor andel sedelighetssaker representert i materialet, og vi har drøftet ulike forklaringer på dette. Vi har videre sett spesielt på hvordan opplysninger om hørsel fremkommer av selve dommen. I 17 av dommene er hørsel det vi kaller et grunnleggende trekk ved selve saken, i 11 av dommene er opplysninger om hørsel en viktig bakgrunnsinformasjon, mens i 18 tilfeller er opplysninger om hørsel kun å betrakte som et apropos i dommen. Sett ut fra et rettssikkerhetsperspektiv, er dette interessant, fordi det handler om hvilke vekt og betydning retten tilskriver opplysninger om hørsel. Sett under ett, synes det å være en viss usikkerhet knyttet til hvor stor vekt domstolen legger på slike opplysninger. I ti av de 46 tilfellene inneholder dommen opplysninger om at det har blitt benyttet tegnspråktolk. I en del av sakene synes det tydelig fra sammenhengen at tolk er benyttet, men hvor dette ikke omtales. Ingen av de 46 dommene reflekterer over

---

<sup>32</sup> Grunnen til at antallet tingrettsdommer er lavt, handler om at kun en andel av disse er lagt inn hos Lovdata. Alle lagmannsrett- og høyesterettsdommer finnes imidlertid der. Dette innebærer at materialet på tingrettsnivået ikke gir en total oversikt over alle aktuelle saker til doms i perioden.

muligheten for oversettelsesproblemer eller opplysninger om at kommunikative hensyn enn tolk har blitt tatt under hovedforhandlingen.

Dommene kan også forstås ut fra et funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektiv. Når det gjelder andelen av døve og hørselshemmede som har vært involvert i en straffesak sett i forhold til befolkningen totalt, har vi sammenlignet tall fra lagmannsrettsnivået.<sup>33</sup> Mens antallet hørselshemmede på landsbasis utgjør rundt 12,5 prosent av den norske befolkningen, utgjør ikke antallet saker der døve og hørselshemmede har vært nevnt som involvert mer enn rundt to promille av alle lagmannsrettsavgjørelser fra den siste tiårsperioden. Vi har nevnt flere mulige forklaringer på dette. Vi anser det for sannsynlig at en mulig forklaring på dette lave tallet kan handle om subjektivt opplevd høyere terskel for å henvende seg til politiet eller anmelde et lovbrudd, eventuelt også en lavere vilje eller mulighet til å anke en avgjørelse i tingretten. Når det gjelder variabler som kjønn og sosial bakgrunn, viser vårt materiale det samme mønsteret som kriminalstatistikken for befolkningen generelt.

I noen grad kan fordelingen av type dommer leses i et kjønnsperspektiv. Under gjennomgangen av de 46 dommene har vi sett at de 14 av sakene er sedelighetssaker. Minst ni av disse tilfellene må kunne karakteriseres som å omhandle forhold der det er betydelig grad av maktasymmetri mellom partene, og at det er en relasjon mellom partene fra tidligere. Det innebærer at overgrepet kan forstås som et uttrykk for generelle strukturer i samfunnet. Dette bildet sammenfaller med andre studier av overgrepssaker mot funksjonshemmede kvinner, der funksjonshemmingen medfører at disse kvinnene er ytterligere utsatt enn kvinner generelt. Når andelen i vårt materiale er spesielt høy, må vi likevel ha en viss åpning for at dette kan forklares med "de små talls lov". Vi skal derfor være forsiktige med å trekke bastante konklusjoner. Det kan imidlertid være grunn til å følge dette over en viss tid og eventuelt se om det kan ligge andre strukturelle årsaker til grunn.

---

<sup>33</sup> Det er på lagmannsrettsnivået Lovdata har absolutt best utbygd oversikt over avsagte dommer.

I kapittel 3 presenteres og diskuteres analysen av intervjuene med tegnspråktolkene som deltok i studien. Et viktig funn er knyttet til organiseringen av tolketjenester for døve og hørselshemmede. Gjennom stadig styrkede rettigheter til tolk for døve har det blitt lagt et grunnlag for en landsomfattende offentlig tolketjeneste som monopoliserer mesteparten av all tegnspråktolking i landet. Tolketjenesten har et tydelig samfunnsoppdrag, ledes av en fagansvarlig tolk og har faste stillinger for offentlig godkjente tolker som i dag må ha minimum tre års utdanning. Tolketjenestene er både administrative enheter som har faglig kompetanse til å vurdere hva slags tolkebehov politi og rettsvesen har i ulike sammenhenger. Tolketjenesten er videre et fagfellesskap hvor den enkelte tolks kompetanse og profesjonalitet utvikles og kvalitetssikres.

Organiseringen av tolketjenesten kan forstås inn i et rettsikkerhetsperspektiv. Informantene i denne studien, både blant tolker og aktører i strafferettsapparatet, gir uttrykk for at de mener at døves rettsikkerhet er styrket i dag sammenlignet med tidligere. Denne påståtte forbedringen tilskrives i høy grad organisatoriske forhold ved måten tolking ytes på. Et sentralt eksempel er at tolketjenestene som en regel vil kreve at politi og rettsvesen betaler for minst to tolker som samarbeider om tolkingen i en innarbeidet arbeidsform kalt "totolksystem". Andre eksempler er at tolkene rutinemessig forbereder seg til oppdrag og at de som regel vil initiere samarbeid med de andre aktørene. Tolkene gir likevel uttrykk for at samarbeidet med aktørene innen politi og rettsvesen som regel er "enveis" ved at det er tolkene som tar initiativ og som informerer om sin rolle. Denne informasjonen etterspørres ikke ellers.

Det er interessant å se at resultatene ikke antyder at tolker i dag har bedre ferdigheter i selve det å oversette eller har høyere kompetanse i språkene de oversetter mellom, sammenlignet med tidligere. Det er heller ikke sannsynliggjort at tegnspråktolker er systematisk dyktigere i språk enn andre tolker. Det som da borger for at det er plausibelt å mene at døves rettsikkerhet ivaretas bedre gjennom bruk av tolk – sett i forhold til rettsikkerheten til andre som møter straffesakskjeden uten å beherske norsk talespråk – er først og fremst knyttet til de strukturelle og organisatoriske forhold som har tillatt fremveksten av en selvbevisst og uavhengig faggruppe med en klar profesjonsidentitet.

Når det gjelder bruken av norsk tegnspråk i dag, kan dette belyses fra flere synsvinkler som på ulike måter. Her er både et språklig perspektiv, et tilgjengelighetsperspektiv og et rettsikkerhetsperspektiv relevant for vår forståelse. Norsk tegnspråk – et minoritetsspråk som i mange sammenhenger er marginalisert – har ikke noe velutviklet domenespråk som kan sammenlignes med det norske domenespråket på det juridiske området. Tegnspråktolker har dermed oversettelsesutfordringer som for eksempel en som tolker mellom russisk og norsk i mindre grad trenger å oppleve. Tolkene beskriver ulike strategier de benytter for å kompensere for mangelen på ekvivalente begreper. En viktig problemstilling knyttet til dette er at tolkene gjennom denne virksomheten kan komme til å kamuflere hvilke kommunikasjonsutfordringer og hvilke kulturelle og sosiale barrierer som eksisterer mellom de ulike tolkebrukerne. Enkelte av informantene oppgir også at de selv ikke alltid forstår det som sies i norske rettssaler. Resultatene indikerer at god rettsikkerhet betinger at den døve har en tospråklig og tokulturell kompetanse både på tegnspråk og norsk. Tolkene gir uttrykk for at en slik kompetanse ofte ikke er til stede hos den døve tolkebrukeren, særlig i straffesaker.

Tolkene antyder også at forventningene til hva de kan bidra med innen sine profesjonelle rammer ofte er overdrevne, og at de av og til føler at de er alibi for tilrettelegging av kommunikasjonssituasjoner som preges av at aktørene innen politi og rettsvesen i liten grad er interessert i å informere seg om og tilpasse seg forhold som går på døves spesifikke annerledeshet. Til tross for påvisningen av opplagte utfordringer og svakheter er det ingen av tolkene som mener at de har bidratt til at noen er blitt uskyldig forulempet/dømt eller lignende. Det kan i denne sammenheng være verd å påpeke at på dette punktet synes tilgjengelighets- og rettssikkerhetsperspektivet i en viss forstand å være sammenfallende, ved at lettere tilgjengelighet (språklig og organisatorisk) til strafferettssystemet samtidig kan bidra til økt rettssikkerhet.

Videre har vi i kapittel 4 drøftet erfaringer hos aktører i ulike posisjoner innenfor strafferettspleien. Vi har gjennomført personlige intervju med syv politietterforskere, statsadvokater, påtalejurister, dommere, bistands- og forsvars-



advokater. Disse informantene har alle omfattende erfaring fra sitt yrkesfelt og har hatt konkrete erfaringer fra saker hvor døve eller hørselshemmede personer har vært involvert.

Generelt ser vi at aktørene i straffesakskjeden uttrykker stor tillit til tegnspråktolkene. De oppfattes som å være erfarne, ha stor integritet og godt organisert. Bruken av totolksystemet anses av informantene som en viktig kvalitetssikring av kommunikasjonen mellom disse personene og retten. Deres erfaringer med å bestille tolk hos tolketjenesten via NAVs hjelpemiddelsentral er også god. Informantene trekker her parallell til tolking for fremmedspråklige, som de oppfatter som å ha svært varierende kvalitet.

Riksadvokaten retningslinjer fra 2009 om bruk av lyd- og bildeopptak ved politiforklaringer synes å være godt kjent og innarbeidet ved disse informantenes arbeidsplasser, og informantene kommer gjerne selv inn på praktiseringen av dette regelverket. Retningslinjene sier at opptak generelt skal gjøres i avhør av sårbare personer, og nevner dessuten personer som bruker tolk (inkludert døvetolk) som en av de kategorier som faller inn under disse bestemmelsene. Vi har sett politiets praksis på dette feltet ut fra et rettssikkerhetsmessig perspektiv. Generelt uttrykker våre informanter stor tiltro til lyd- og bildeopptak som garanti for rettslig vern og rettssikkerhet for disse personene. Vi vurderer hovedsakelig bruken av slike opptak som et bidrag til å bedre rettssituasjon for døve og hørselshemmede, vet at aktørene i strafferettspleien får bedre mulighet til å sette seg inn i informantens forklaring. På samme måte kan slike opptak bidra til å oppdage eventuelle feil i fortolkning av de opplysninger som er gitt under avhøret. På bakgrunn av hva vi allerede har nevnt om de språklige forutsetningene i selve tolkeprosessen, vil vi likevel advare mot troen på at opptakene alene skal løse de kommunikative utfordringene som spiller inn på avhøret og samhandlingen mellom partene. Et lyd- og bildeopptak er et mekanisk avtrykk av en språklig og kommunikativ situasjon, situert på et bestemt tidspunkt i en etterforskningsprosess og med noen konkrete personer til stede. Imidlertid gir opptaket i seg selv ingen garanti for at det som sies og forstås mellom partene har noenlunde sammenfallende mening. Det kan potensielt være en viss fare for at overdreven

tiltro til lyd- og bildeopptak blant aktørene i strafferettspleien faktisk kan bidra til svakere rettsikkerhet på dette området.

Rettsikkerhetsperspektivet kan også handle om når og hvordan spørsmål om hørsel og språk blir gjort relevant under prosessen i en straffesak. Gjennom intervjuene har vi sett eksempler på variasjon i *når* i saksgangen – og på hvilke måter – hørsel blir tema. I et av intervjuene fikk vi opplysninger om et tilfelle der innledende avhør i en alvorlig straffesak ble gjort uten tegnspråktolk eller annen bistand, og der tilståelse i saken ble gitt i et av disse avhørene. Sett under ett, peker materialet på at det innen politiet synes å være ulik kompetanse og oppmerksomhet omkring hva funksjonshemming er, og hva kommunikative utfordringer innebærer. Dette gjelder altså ikke kun døvhet eller hørselshemming, men hvor dette er en del av bildet. Grunnleggende kompetanse og forståelse om funksjonshemming og kommunikasjon vil kunne være av stor betydning for å kommunisere med disse personene og sette seg inn i deres situasjon. Også på dette punktet kan vi se at spørsmålet om tilgjengelighet og rettsikkerhet synes å være sammenfallende: bedre kompetanse i politiet bidrar vil kunne bidra til lavere terskel, parallelt med økt rettsvern og rettsikkerhet for ikke bare døde og hørselshemmede personer, men også andre personer som av ulike grunner har kommunikative utfordringer i møte med strafferettsapparatet.

Vi har sett at domstolen i forkant av en hovedforhandling får opplysninger på forhånd fra politiet eller statsadvokaten dersom tiltalte eller vitner i en sak er døv, tunghørt eller har andre kommunikative vansker i møtet med retten. En dommer som vi intervjuet understreker at dette er en forutsetning for at rettssaken skal fungere, og at han er helt avhengig av slike opplysninger. I de saker som oversendes fra politiet til statsadvokaten er det likevel ikke alltid slik at disse opplysningene fremkommer tydelig, og en statsadvokat vi har intervjuet viste til eksempler på saker hvor slike opplysninger kun fremkommer indirekte via selve saken.

På bakgrunn av de opplysningene som kom frem gjennom disse intervjuene har vi blant annet diskutert spørsmålet om eventuell bruk av sakkyndig kompetanse om døvhet og hørselshemming i de tilfeller der politiet, påtalemyndigheten eller

retten anser at man har behov for det. Dette er diskusjoner som kan forstås i lys av et funksjonshemmings- og tilgjengelighetsperspektiv. Sakkyndige personer vil eksempelvis kunne tilføre retten kunnskap om tegnspråk, døvekultur og døvheid, og kunne gi en generell innføring i hva de vil si å leve som døv eller alvorlig hørselshemmet i et hørende samfunn. Vi har knyttet dette poenget an til Mæland-utvalgets drøftinger og konklusjoner i sin gjennomgang av Moen-saken (NOU 2007:7).

På bakgrunn av det samlede materialet vil vi her kort peke på hvilke områder vi anser å ha et potensial for forbedringer når det gjelder dagens rettsituasjon for døde og hørselshemmede. Kunnskap og holdninger innen politiet synes å være avgjørende i saker som inkluderer døde eller tunghørte personer. Vi mener det bør vurderes å gi politistudentene en kort grunnleggende introduksjon til temaet funksjonshemming i løpet av grunnutdanningen. Det samme gjelder en introduksjon til temaet bruk av tolk. Det bør dessuten vurderes å etablere et videreutdanningskurs om funksjonshemming og videreutdanningskurs i bruk av tolk for politiets etterforskere og jurister, på lik linje med en rekke andre videreutdanningskurs som politihøgskolene tilbyr i dag. Tilsvarende bør det også utvikles et videreutdanningstilbud i rettstolkning for tegnspråktolker, og dette temaet bør sikres plass i tolkenes grunnutdanning.

En mulig strategi kan eksempelvis være å utpeke enkelte fagmiljøer utvalgte steder i landet som kan være aktuelle som steder å henvende seg for å tilkalle sakkyndigkompetanse om døde/hørselshemmede i forbindelse med etterforskning, tiltalebeslutning eller hovedforhandling i konkrete saker. Som kjent har ordningen med bruk av sakkyndige i mange år vært under revisjon, senest i forbindelse med Justisdepartementets forslag til endringer i straffeprosessloven<sup>34</sup>. De avveininger som gjøres i denne forbindelse vil åpenbart ha konsekvenser også for vårt forslag. Når det gjelder svært alvorlige straffesaker hvor døde eller hørselshemmede er involvert, indikerer våre undersøkelser at man bør vurdere å gjøre bruk av sakkyndig kompetanse for å gi retten en generell introduksjon til hva det vil si å leve som døde eller sterkt hørselshemmet i et hørende samfunn.

---

<sup>34</sup> Jfr Prop 141 L 2009-10.

Det synes å være store forskjeller mellom måten man trekker inn og bruker tegnspråktolk i forbindelse med anmeldelser, avhør og vitneforklaringer fra døve personer. Dette gjelder særlig første fase av en sak, slik som ved anmeldelse og tidlig i etterforskningen. Hvor vidt slike prosedyrer utformes som sentralt gitt retningslinjer eller som lokale rutiner ved det enkelte politidistrikt, skal vi ikke ta stilling til her. Vårt inntrykk er at dagens praksis på dette område varierer mellom de ulike distriktene. Etter vår mening bør man innen politiet vurdere å innføre generelle prosedyrer for bruk av tegnspråktolk i politiets arbeid, slik at man sikrer at den informasjonen som innhentes i størst mulig grad er pålitelig. Dette handler om trygghet for borgerne og tillit til politiets arbeidsmetoder.

Jussens fagterminologi og begrepsapparat er svært spesifisert, og konsekvenser av unøyaktig begrepsbruk kan være stor. Vi mener det innen utdanningene for tegnspråktolker bør vurderes å etablere en kort innføring i det norske rettssystemet, domstolenes oppbygning og gangen i rettsprosessene. En slik innføring vil kunne gi den nødvendige grunnleggende forståelse for både strafferettssaker og sivile saker. Dette vil også være av betydning i en tid preget av en tiltagende rettighetsfesting av assistanse også for døve og hørselshemmede. Likeledes mener vi det innad i de akademiske miljøene av tegnspråk bør vurderes måter å stimulere til utvikling av et grunnleggende juridisk vokabular på tegnspråk, slik at man på denne måten legger et fundament for en ytterligere bedring av rettssituasjonen for døve.

## REFERANSER

- Andenæs, Johs., Magnus Matningsdal og Georg Fr. Rieber-Mohn (2004) *Alminnelig strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, Kristian (2000) *Kommunikasjon og rettssikkerhet: utlendingers og språklige minoriteters møte med politi og domstoler*. Oslo: Institutt for lingvistiske fag, Universitetet i Oslo.
- Andenæs, Kristian (2001) "Språk og rett - om utlendingers og språklige minoriteters møte med rettsvesenet." i: *Tvers igjennom lov til seier. [Juss-buss red.]*. Oslo: Pax forlag.
- Auglend, Ragnar L., Henry John Mæland og Knut Røsandhaug (2004) *Politirett*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Baer, Judith A (1999) *Our lives before the law: constructing a feminist jurisprudence*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Befring, A. K. (2004a) "Domstolenes bruk av leger som sakkyndige." Tidsskrift for den Norske Lægeforening, vol 124, s 1413-4.
- Befring, A. K. (2004b) "Leger i vitnerollen." Tidsskrift for den Norske Lægeforening, vol 124, s 2648-9.
- Bergh, Grete (2004) Norsk tegnspråk som offisielt språk. AMB-skrift. Oslo: AMB Utvikling.
- Boe, Erik (2005) *Grunnleggende juridisk metode: en introduksjon til rett og rettsenkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Boe, Erik (1996) *Innføring i juss: juridisk tenkning og rettskildelære*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bollingmo, Guri, Ellen Wessel, Yvonne Sandvold, Dag Erik Eilertsen og Svein Magnussen (2009) "The effect of biased and non-biased information on judgments of witness credibility." *Psychology, Crime & Law*, vol 15, s 61-71.
- Bollingmo, Guri C., Ellen O. Wessel, Dag Erik Eilertsen og Svein Magnussen (2008) "Credibility of the emotional witness: A study of ratings by police investigators." *Psychology, Crime & Law*, vol 14, s 29-40.
- Borchgrevink, Tordis (1997) "Et ubehag i antropologien." *Norsk antropologisk tidsskrift*, vol 8, nr 1, s 26-39.
- Brevik, Jan-Kåre (2000) "Døve - funksjonshemmede eller kulturell minoritet?" i: Tom Inge Romøren (red.) *Usynlighetskappen*. Oslo: Akribe.
- Brownridge, Douglas A. (2006) "Partner Violence Against Women With Disabilities: Prevalence, Risk, and Explanations." *Violence Against Women*, vol 12, s 805-822.
- Brunson, Jeremy L. (2008) "Your Case Will Now Be Heard: Sign Language Interpreters as Problematic Accommodations in Legal Interactions." *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol 13, s 77-91.

- Dullum, Jane (2010) *Justisfeil i straffesaker: en analyse av saker behandlet av Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker (Gjenopptakelseskomisjonen) i perioden 2004-2009*. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Eckhoff, Torstein (1966) *Forvaltningsretten*. [Oslo]: Den Norske advokatforeningen.
- Eckhoff, Torstein og Eivind Smith (1997) *Forvaltningsrett*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Engen, Thor Ola og Lars Anders Kulbrandstad (2004) *Tospråkklighet, minoritetsspråk og minoritetsundervisning*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Eriksen, Erik Oddvar og Anders Molander (2008) "Profesjon, rett og politikk" s. 161-176 i: Molander A. og L.I. Terum (red) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eskeland, Ståle (2000) *Strafferett*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Eskeland, Ståle (2007) "Justismord - språk og realiteter."  *Lov og rett* 46:437-440.
- Eskeland, Ståle og Per Brandtzæg (2007) "Hvorfor trenger vi et paradigmeskifte ved rettsmedisinsk sakkyndighet?" i: Brandtzæg og Eskeland (red.) *Rettsmedisinsk sakkyndighet i fortid, nåtid og fremtid: mot et paradigmeskifte ved vurdering av rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker*. Oslo: Cappelen.
- Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen (2004) *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo.
- Goffman, Erving (1968) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Grover, Chris (2008) *Crime and Inequality*. Cullompton: Willan.
- Grut, Lisbet. 2001. *Evaluering av tolketjenesten ved hjelpemiddelsentralene*. Oslo: SINTEF.
- Grønhaug, Reidar (1997) "Rettsstaten, det flerkulturelle og antropologien." *Norsk antropologisk tidsskrift*, vol 8, nr 3-4 s 256-266.
- Grønlie, Sissel Marit (2005) *Uten hørsel?: en bok om hørselhemming*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv: på sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, Marianne (1985) *Livsstil og likhet: om nærmiljø i byer*. Byforskningsprogrammet. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, Knut (1990) *Innføring i sosialpolitikk*. Oslo: TANO.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson (1995) *Ethnography - Principles in Practice*. 2nd edition. London: Routledge.
- Handegård, Tina Luther og Terje Olsen (2009) *Vanskelig å snakke om? Arbeidsmiljø og rettsikkerhet for utviklingshemmede i skjermede virksomheter*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Haualand, Hilde M. (2002) *I endringens tegn: virkelighetsforståelser og argumentasjon i døvebevegelsen*. Oslo: Unipub.
- Hauser P.C., A. O'Hearn, M. McKee (2010) "Deaf Epistemology: Deafhood and Deafness." *American Annals of the Deaf*, Vol 154, Nr 5, s 486-492.
- Hedlund, Marianne (2009) "Meningsbrytninger i begrepet "funksjonshemming"." i: Jan Tøssebro (red.) *Funksjonshemming: politikk, hverdagsliv og arbeidsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Hernes, Gudmund og Jon M. Hippe (1995) "Ulikhet, effektivitet og rettferdighet", s 45-63 i: Else Øyen (red.) *Sosiologi og ulikhet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kermit, Patrick (2007) "Aristotelian ethics and modern professional interpreting." s 241-249 i: Wadensjö, C. og B. Englund et.al. *The critical link 4: professionalisation of interpreting in the community: selected papers from the 4th International Conference on Interpreting in Legal, Health and Social Service Settings, Stockholm, Sweden, 20-23 May 2004*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kermit, Patrick (2009) "Deaf or deaf? Questioning alleged antinomies in the bioethical discourses on cochlear implantation and suggesting an alternative approach to d/Deafness." *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol 11, nr 2 s 159-174
- Kermit, Patrick (2010) "'Hearing' or 'Deaf'? Discussing epistemological and methodological issues related to the bioethical discourse on paediatric cochlear implantation." *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol 12, nr 2 s 91-107.
- Kjønstad, Asbjørn og Aslak Syse (2005) *Velferdsrett I*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kristiansen, Kristjana og Rannveig Traustadóttir (2004) *Gender and disability research in the Nordic countries*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvam, Marit Hoem (2001) *Seksuelle overgrep mot døve barn i Norge: en retrospektiv analyse av situasjonen i barndommen for 431 voksne døve*. Oslo: SINTEF.
- Kvam, Marit Hoem (2004) "Sexual abuse of deaf children. A retrospective analysis of the prevalence and characteristics of childhood sexual abuse among deaf adults in Norway." *Child Abuse & Neglect*, 28:241-251.
- Lewin, Barbro (2002) *Vem bryr sig? Om osynlighet och rättssäkerhet för brottsoffer med funktionshinder*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Malmberg, Denise og Kerstin Färm (2008) *Dolda brottsoffer: polismyndighetens och socialtjänstens hantering av brott och övergrepp mot personer med funktionshinder*. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för genusvetenskap.
- Martin, Sandra L. et.al. (2006) "Physical and Sexual Assault of Women With Disabilities." *Violence Against Women*, vol 12, s 823-837.
- Miller, Katarina R. (2001) "Access to sign language interpreters in the criminal justice system." <http://cat.inist.fr/?aModele=afficheN&cpsid=14140209> (Aksessert August 11, 2010).
- Miller, Katrina R. (2004) "Linguistic Diversity in a Deaf Prison Population: Implications for Due Process." *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol 9, s 112 -119.
- Miller, Katrina R. og McCay Vernon (2002) "Assessing Linguistic Diversity in Deaf Criminal Suspects." *Sign Language Studies*, vol 2, s 380-390.
- Miller, Katrina R. og McCay Vernon (2001) "Linguistic Diversity in Deaf Defendants and Due Process Rights." *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol 6, s 226-234.
- Myers, Lowell J. (1968) "The Law and the Deaf." [http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?\\_nfpb=true&\\_ERICExtSearch\\_SearchValue\\_0=ED032679&ERICExtSearch\\_SearchType\\_0=no&accno=ED032679](http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED032679&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=ED032679) (Aksessert August 11, 2010).

- Nilsen, Anne Birgitta (2005) "Flerspråklig kommunikasjon i rettssalen: en kasestudie av en flerspråklig rettsforhandling." Oslo: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Nordhus, Alf (1967) *Jeg tar saken*. Oslo: Pax.
- Nosek, Margaret A., Carol A. Howland og Mary Ellen Young (1997) "Abuse of Women With Disabilities: Policy Implications." *Journal of Disability Policy Studies* 8:157-175.
- NOU 1996:15. *Lilandsaken*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- NOU 2007:7 *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 8. september 2006. Avgitt til Justis- og politidepartementet 25. juni 2007. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- NOU 2009:12 *Et ansvarlig politi: åpenhet, kontroll og læring*. Evalueringsrapport fra utvalget oppnevnt av Justis- og politidepartementet 5. mars 2008. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Olsvik, Vigdis Mathisen (2004) *Omfanget av vold og overgrep mot kvinner med fysiske funksjonsnedsettelse*. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Olsvik, Vigdis Mathisen (2005) *Omfanget av vold og overgrep mot kvinner med fysiske funksjonsnedsettelse*. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Olsvik, Vigdis Mathisen (2006) "Vulnerable, Exposed and Invisible: A Study of Violence and Abuse against Women with Physical Disabilities." *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol 8, s 85-98.
- Riksadvokaten (2009) "Lyd- og bildeopptak av politiforklaringer." Oslo: Riksadvokaten.
- Riksadvokaten (2007) "En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m.v.." Riksadvokatens utredningsgruppe, rapport 1/07. Oslo: Riksadvokaten.
- Rikstrykdeverket (2004) Nasjonal standard for tolketjenesten. Oslo. Hjelpemiddelkontoret.
- Saks, Michael J. og Jonathan J. Koehler (2005) "The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification Science." *Science*, vol 309:892-895.
- Sandvin, Johans Tveit (2003) *Funksjonshemmedes vern mot overgrep: rapport etter et seminar i regi av Statens råd for funksjonshemmede*. Oslo: Statens råd for funksjonshemmede.
- Shakespeare, Tom (2006) *Disability rights and wrongs*. London: Routledge.
- Shannon, Claude E. og Warren Weaver (1949) *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press.
- Skarðhamar, Torbjørn (2003) "Inmates' Social Background and Living Conditions." *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol 4, s 39-56.
- Solvang, Per (2002) *Annerledes: uten variasjon, ingen sivilisasjon*. Oslo: Aschehoug.
- Stene, Lise Eilin, Kari Ormstad og Berit Schei (2010) "Implementation of medical examination and forensic analyses in the investigation of sexual assaults against adult women: A retrospective study of police files and medical journals." *Forensic Science International*, vol 199, s 79-84.
- Stortingsmelding 31 (2007-2008) Kvalitet i skolen. Oslo: Kunnskapsdepartementet.



- Stortingsmelding 40 (2002-03) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer - Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Svennevig, Jan (2009) *Språklig samhandling: innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Söder, Mårten (2009) "Tensions, perspectives and themes in disability studies." *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol 11, nr 2, s 67-81.
- Sørhaug, Tian (1998) "Når forskjellene er forskjellige: et notat om den gode universalisme og en fotnote til debatten mellom Borchgrevink og Grønhaug." *Norsk antropologisk tidsskrift* vol 9, nr 2-3, s 130-144.
- Sørheim, Torunn Arntsen (1998) *Vanlige kvinner - uvanlige utfordringer: en studie av kvinner med funksjonshemming*. Oslo: Seksjon for medisinsk antropologi, Institutt for allmennmedisin og samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Oslo.
- Theil, Rolf, Hanne Gram Simonsen og Andreas Sveen (1996) *Innføring i lingvistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thorsen, Lotte Rustad, Stian Lid og Reid Jone Stene (2009) *Kriminalitet og rettsvesen 2009*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Tolkeforbundet (2007) "Tolkeforbundets yrkesetiske retningslinjer." <http://www.tolkeforbundet.no/main/etikkuvalget>.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik og Jan Svennevig (1993) *Tekst og kontekst: en innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Vernon, McCay og Katrina Miller (2005) "Obstacles Faced by Deaf People in the Criminal Justice System." *American Annals of the Deaf*, vol 150, s283-291.
- Wadensjö, Cecilia (1998) *Kontakt genom tolk*. Stockholm: Dialogos.
- Wessel, Ellen, Guri C. B. Drevland, Dag Erik Eilertsen og Svein Magnussen (2006) "Credibility of the Emotional Witness: A Study of Ratings by Court Judges." *Law and Human Behavior*, vol 30, s 221-230.
- Williams, Christopher (1995) *Invisible victims: crime and abuse against people with learning disabilities*. London: Jessica Kingsley.
- Woll, Heidi (1999) *Historien om tolkeyrkets fremvekst: hvordan døvetolker og døvblindetolker ble en egen yrkesgruppe i Norge*. Bergen: Døves forlag.
- Wood, Jeffrey B. (1984) "Protecting Deaf Suspects' Right to Understand Criminal Proceedings." *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol 75, s 166-197.
- Young, Alys, Brendan Monteiro og Sharon Ridgeway (2000) "Deaf people with mental health needs in the criminal justice system: a review of the UK - literature." *The Journal of Forensic Psychiatry*, vol 11, s 556-570.
- Young, Mary Ellen, Margaret A. Nosek, Carol Howland, Gail Chanpong og Diana H. Rintala. (1997) "Prevalence of abuse of women with physical disabilities." *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, vol 78, s 34-38.